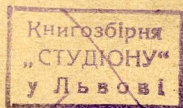

Др. ВОЛОДИМИР ЛЕВИЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА ПУТЬ

ЧАСТИНА ПЕРША.

ДУМКИ ПРО МЕТОДИ І ПРАКТИКУ
ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

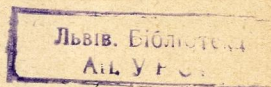
Л Ї В І В

1 9 3 3

Накладом Політ. Бібліотеки „Хліборобського Шляху“.

Др. ВОЛОДИМИР ЛЕВИЦЬКИЙ

540
нак. Льв. обл. 1960
92(13)
УКРАЇНСЬКА
ДЕРЖАВНА ПУТЬ

„Зрозумійте й затямте собі,
Ви, сліпців покоління,
Що як зглушите душу живу —
Заговорить каміння”.

І. Франко — „Мойсей“.

Л Ї В І В

1 9 3 3.

Накладом Політ. Бібліотеки „Хліборобського Шляху“.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3288

До Шановного Читача маю одно прохання —
щоби книжку мою, якщо Йому ідеологія Україн-
ського Союзу Хліборобів Державників досі не була
відома, перечитав її хоч тричі у трохмісячних від-
ступах і щоби не забував, що писав я її в скорбну
годину тяжкої турботи за майбутність Батьків-
щини, а кермувала мною надія хоч трохи сюю май-
бутність яснішою зробити.

Як член сорокамільйонного народу я все своє
життя переносив на собі невимовний сором і прини-
ження недержавности й не хотів би, щоби сором сей
впав ще й на дітей моїх, над які не маю в світі
нічого дорожчого.

І писав я сюю книжку в надії, що спричи-
ниться вона до того, що хоч Діти наші стануть
членами Державної Української Нації та не будуть
переносити того сорому й приниження, які випали
на долю їхніх Батьків...

Я прошу, щоби українські Матері, Батьки,
Браття й Сестри, наповнивши серця свої братоло-
бієм, з такими самими почуваннями прочитали мою
скромну працю, з якими я її написав.

Ніяких інших цілей я не мав і не маю.

АВТОР.

Броди, в липні 1933 р.

I.

ПЛЕМ'Я, НАРІД І НАЦІЯ.

Під сей час увесь український загал перейнятий думками про визволення й осягнення власної державности. Тому особливо важно пізнавати й досліджувати дійсні шляхи, до державного визволення спрямовані, щоби здобути здібність працювати доцільними методами, що нас до тієї мети довести повинні.

„Історія — се експериментальна політика“, сказав відомий політичний французький письменник де-Местр. З історії, що дає тисячі зразків, як поневолені народи успішно визволялися, можемо навчитися, яких саме методів визвольної боротьби повинні ми вживати, щоби змагання наші не йшли на марне .

Задля успішного досліджу методів визвольної боротьби мусимо з'ясувати собі зміст найважливіших понять, що ними прийдеться нам оперувати, а іменно: плем'я, нарід, нація.

Більшу групу людей, що сидять на означеній території та звязані поміж собою спільним походженням, спільною мовою, звичаями та обичаями, називаємо племенем. Плем'я не має звичайно свідомости спільних змагань та стремлінь і, розростаючись, воно не кріпшає а розпоршується.

Коли ж серед якогось племені прокинеться свідомість сих спільних змагань та стремлінь, свідомість окремої колективної індивідуальности, тоді стає воно народом або народністю.

Якщо в народі, по упадку власної державности, удержується свідомість колективної індивідуальности та воля й нестримне хотіння власними силами та по власній уподобі улаштовувати своє життя — здобути самостійність і збудувати власну державність — стає він нацією, цілковито розвиненим і повноправним членом поміж іншими самостійними націями.

Стан такої свідомости зростає звичайно в народі під впливом спільного життя в державнім організмі. Тому треба пам'ятати, що націю творить держава, а не навпаки. Така, державою утворена, нація навіть по упадку власної держави захоче свою національну індивідуальність і змагається всіма їй доступними засобами здобути та назад відбудувати своє власне державне самостійне життя.

Через те, що всі європейські краї перейшли через державну стадію й багато народів свої держави творило, або й ще творять, як також багато націй свої держави потратило — розрізняємо в Європі нації державні й недержавні.

Серед деяких обставин недержавні нації затрачують свою національність і даються асимілювати націям державним, по більшій однак частині вони ознак своєї національності не втрачають і, заховуючи свою індивідуальність, борються за визволення. Тому нацією називаємо не тільки посідаючий власну свою державність племінний колектив, але й той, що до власної державности прямує

та веде за неї — не лише словесну й літературну — але й дійсну, безпосередню збройну боротьбу.

Саме в такій стадії національного й політичного розвитку знаходиться тепер український народ. Він давно вже вийшов зо стадії племінности й народности та став нацією в цілім і повнім сього слова розумінні, а національна його душа зформована й викінчена ще за часів Київської, а згодом Литовсько-Руської Держави. Такий, раз осягнений стан національної свідомости, рідко коли вигасає. Однак не треба забувати, що бувають випадки, коли й така повноправна нація, що колись мала свою власну державність, може зійти до стану народности або й племені а то й зовсім безслідно зчезнути. Се буває тоді, коли по втраті власної державности, нація бореться за її повернення, але через вживання хибних методів організації своїх сил та ведення боротьби невідповідними засобами, або не в свій час, вона в тій боротьбі упадає.

Програна боротьба за власну державність є для кожної потенціальної й недержавної нації дуже небезпечна. Ведена невідповідними методами боротьба ослаблює не тільки фізичні й матеріальні, але й духові сили нації та може ввести цілий народ в стан апатії, зневіри й одчаю. Тоді залишається всього один тільки крок, щоби назавжди зректися мрій про дальшу боротьбу і національна смерть стає в таких випадках безпосередньою загрозою. Ще у великих народностях може жевріти віра в дальше своє існування й у дальшу свою будучність через велике число народу, — малі ж народи не мають сієї опори й лекше від попередніх зовсім втрачають віру та спускаються на дно.

Не всі племена й народи мають здібність розвинути в собі стан потенціальної, воюючої за свою державність національності та стають дійсними державними націями. Часто бувають племена, що ніколи не виходять поза стан племінного існування, або хоч і доходять до стану народності, однак ніколи не осягають стану воюючої за свою державність національності.

Однак, як у світі фізичнім не може існувати порожнеча й вона мусить заповнитись якимось тілом, так і у світі суспільних явищ на кожній території мусить існувати менш або більш розвинена держава та зв'язана з нею нація, що з тієї держави витворюється й силами якої держава ся вдержується. Через те, так усі племена й народності, як і недержавні — але воюючі за свою державність — нації завжди входять у склад якоїсь держави та відіграють у ній якусь, відповідну до свого суспільного розвою, роль.

Плем'я звичайно зовсім не протиставиться діланню на нього держави та державної нації, народність же ставить до держави певні домагання в напрямі збереження й розвитку „національних особливостей“, як підстав розвитку державної й національної культури пануючої нації. Отже так плем'я як і народність — се лиш підстава, погній під розвиток державної нації й до того зводиться їх вартість для національної культури пануючої нації. Вона від вдало запряжених до власного державного воза племен і народностей свобідно черпає часто високі цінності їхньої „народньої культури“, „людового промислу“ та „народньої словесности“, щоби з тих нераз дорогоцінних скарбів творити блискучі звена національної культури й цивілізації державної нації.

Зовсім інакшу роль відіграє в державі поневолена, але воююча за власну державність нація. Вона з повною свідомост'ю заподадливо береже всі свої сирі, народні й національні скарби словесности й культури, не дає їх нікому засвоювати, хоч з боку нації державної часто робляться на се енергійні й беззастережні посягання. В тій царині ведеться звичайно завзята й безоглядна боротьба, яка однак залежить у першій мірі від вислідів боротьби політичної.

II.

МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВ.

Яким чином з племені або з народності виворюється нація? Як плем'я або народність доходить до своєї окремішности та яким робом перетворюється вона в свідому своїх цілей націю? Ось найважливіші питання що їх слід собі добре роз'яснити, щоби можна було приступити до свідомої наслідків, успішної діяльності на політичнім полі.

Людський матеріял усіх націй, народностей і племен ділиться на кілька відмінних типів відповідно до того, як поодинокі їх члени ставляться до громадських справ. Отже матимемо активні й пасивні людські типи — тобто типи настроєні воювничо й типи настроєні рішуче невоювничо.

Типи воювничі, активні часто мішаються до громадських справ, хочать у них верховодити, коли типи пасивні невоювничі ніяким робом не дають себе затягнути до справ громадських. Хоч сі пасивні в громадських справах людські типи часто бувають в іншій напрямі, в своїх власних господарських справах дуже енергійними.

Далі маємо типи замилені в продукції

й такі, що самі продукувати не люблять та хочуть жити з праці непродукційної (торговля, транспорт, інтелігентська праця і т. і.). Тут також розрізняємо типи активні й пасивні.

Як діяльність продуцентів-войовників є творчою в організації продукції рільництва та промислу, так і з активності непродуцентів-войовників виходять дуже важні й цілеві громадські явища.

Сумніву не підлягає, що від прихвности в найпримітивніших людських громадах активних типів продуцентів і непродуцентів зачалася вища суспільна організація. Від тієї хвилини, коли активні одиниці серед такої найпримітивнішої громади не тільки самі взялися до продукційної праці (чи там при збиранні овочів чи при здобуванні та накопичуванні засобів поживи), але також взялися активно за допомогою найпримітивніших засобів, як скажім палиця, примушувати сидячих по деревах пасивних „обивателів“ до такоїж продукційної праці, — народилася перша форма примусової суспільної організації. Водночас народилася також і нерівність між тими, що почали примусом організувати суспільну продукцію та тими, яких примусово до тієї праці заганяли.

Організація продукції вимагає примусових засобів, щоби спонукати пасивну й ледачу частину людства до продуктивної праці.

Наслідком продукції було накопичування різних дібр і вони, опинившись у руках організаторів продукції, почали вимагати охорони не лише від зовнішніх ворогів, але почасти й від власних організованих працівників продукції, що заздрим оком дивилися на них. Тому то отсі активні й творчі організатори продукції в примітивній

громаді намагалися не лише задержати в руках знаряддя продукції, але також утворити збройну силу для примусу й оборони громадянства так супроти зовнішніх як і внутрішніх посягань.

Так виглядає в примітивних формах суспільна а згодом і державна організація громадянства, переведена активними войовничими продуцентами.

Пасивна частина громади піддається організаційному прововоді продуцентів-войовників, його владі й наказам. З неї зараз же виділюються два типи, що згідно зо своїми вподобаннями вибірають собі працю в державнім організмі. Продуценти-невойовники присвячують себе продукції, громадять добра та творять матер'яльну базу цілої суспільно -- державної організації; непродуценти й невойовники вибірають собі непродуктивну частину роботи та займають місця в організації посередництва й серед інтелігентських фахів. Водночас непродуценти-войовники займають місце в обороні краю та його управлінні — в армії й адміністрації. Таким чином кожний з одмінних типів людської громади знаходить собі свою до своєї вподоби пристосовану — працю.

Зовсім інакше виглядає організація суспільства й форма держави, коли провід візьмуть у свої руки в о й о в н и к и - н е п р о д у ц е н т и. Се трапляється дуже часто і в загальній історії можемо се явище досхочу обсервувати.

В такій державі влада та її організаційний провід опиняються в руках сильно зорганізованої войовничої громади, що, маючи перед собою одну ціль і перейнята одною думкою, накидає цілій продукуючій громаді свою непереможну волю. Се з правила трапляється тоді, коли зорганізована в сильну войовничу армію кочова громада перехо-

дять на нові місця та в своїм поході покорює собі хліборобську, з осілою формою організації, країну. Позбавлена власної державности та піддана під безпосередню владу нових панів-завойовників людність звичайно залишається й далі при уживанні своїх верстаків праці, хоч п р а в н о вони переходять у власність завойовників, що кожної хвилини можуть давніх власників зігнати з їхнього місця. Їм власне залишається тільки право до праці, плоди якої мусять вони віддавати в формі дані своїм новим неограниченим панам, що виконують над ними право життя і смерті.

Форма організації творених войовниками-непродуцентами держав з правила буває абсолютно-монархічна, або диктаторсько-деспотична. Войовники-непродуценти майже ніколи не зливаються з населенням завойованого краю і тому, коли організаційні здобності їхні з яких небудь причин ослабнуть а войовничість упаде — осіла людність побиває їх і або вигонить з краю, або й зовсім винищує.

Коли ж буває, що край з осілою продукцією завойовує дружина в о й о в н и к і в-п р о д у ц е н т і в, то вони звичайно самі переходять до продукції, стають на чолі її організації й поволі вростають в завойоване суспільство та зливаються з ним так, що по століттях майже неможливо відрізнити завойовників від завойованих.

Коли в розвитку з представленої вище примітивної форми народного господарства виростають згодом, побіч скотарства, хліборобство, ремесла, купецтво, промисел, транспорт, вільні інтелігентські фахи і т. і. — всі ті різні класи виконують свої функції під проводом організаторів продукції, що мають також у своїх руках і дер-

жавну владу. В такій, на продукуючих класах оснований, державі форма влади також з правила буває монархічна, однак влада монарха не може бути абсолютною, бо оперта вона на законі і представництві класів.

Коли схочемо вхопити основну різницю, що характеризує обидві вище представлені форми організації громадянства і держави, то побачимо, що 1) в о й о в н и к и - н е п р о д у ц е н т и цілковито поневолюють громадянство, над яким виконують владу, державна влада різко відділена від її об'єкту — суспільства, — абсолютна монархія намагається, спіраючись тільки на своїй вірній дружині, поневолити все суспільне життя, не дати йому самому організуватись, намагається знищити всі дотеперішні організації, щоби виконувати свою абсолютну владу над розбитою й розпиленою юрбою (охлос); 2) монархія в о й о в н и к і в - п р о д у ц е н т і в, спіраючись на них, як на організаторах продукуючих класів завойованого місцевого осілого громадянства, які згодом з тим громадянством асимілюються та в нього врастають — виконує свою владу через представників організованих класів, від суспільства тим самим не одмежується, з ним разом співпрацює і стає монархією добровільно обмеженою (класократичною).

Різне є також насилання державної влади в державі охлократичній, де назверх виступає тільки абсолютний монарх (прінцепс), і в державі класократичній, де виступає назверх обмежений законом монарх поруч з представниками класів, як представники нації (пріорес).

Отсі обидві форми суспільної й державної організації мають однак сю спільну прикмету, що владу в них без посередньо виконують ак-

тивні войовничі елементи, бо в класократії роблять се представники класів спільно з монархом, при охлократії ж хоч і виступає назверх тільки монарх, але виконує він свою владу через свою дружину, якої являється безпосереднім начальником і на неї свою владу в цілості опірає.

Так сотворена держава може обгорнути собою не конче одно, але й декілька племен і народностей. Під впливом спільного творення держави й економічної будови, спільного впливання організаторів на організованих і навпаки, творення спільного ладу і його оборони перед внутрішніми, а особливо перед зовнішніми ворогами, твориться в державі з людности органічна цілість — нація. Найбільше сприяють творенню нації зовнішні війни, бо тоді найдужче виявляються назверх спільні інтереси, що лучать усі племена й народи, а спільні воєнні успіхи та невдачі виробляють в них одноцілість ідейних почувань і стремлінь.

Найкраще пособляє творенню націй — з племен та народностей — монархічний класократичний устрій тому, що в нім усе побудовано на органічних і природніх сполуках, себто на зайнятих однаковим способом продукції класах. З однородної ж суспільної продукції впливає однаковий спосіб думання й одні й ті самі політичні та економічні інтереси.

Значно менше сприяє творенню націй форма й ділання держави охлократичної, збудованої на цілковитім розпорошенні й поневоленні обнятих нею племен, народностей і навіть недержавних націй, бо в охлократичних державах виконуюча державну владу верства не зростається з народом через спільну працю в продукції, а лише частинно може сполучуватись з поневоленим громадян-

ством шляхом повільного проникання через рідинні зв'язки. Буває однак, що залізна дисципліна завойовників-непродуцентів під впливом довшого часу слабне, вони поволі втрачують свою первісну енергію й войовничість та свої завойовницько-організаторські здібності — завойовані ж народи в наслідок довшого перебування під їхньою владою в одній державі, коли між ними ви-твориться багато спільних навичок та інтересів, врешті зміцнить їх спільна боротьба за визволення, перетворюються поволі в організований суспільний колектив, скидають і зовсім відсувають від влади своїх дотеперішніх панів і таким чином самі завойовують владу в державі. Така, державою витворена нація є звичайно викінченим, готовим державним твором.

*

*

*

Є ще третя форма суспільного й державного ладу. Вона зветься демократичною через те, що в ній владу має ніби виконувати на підставі признаного собі суверенного права само населення держави. Властива однак суть сього ладу зовсім інша й аніяк не покривається зо своєю назвою. Се є типова форма організації суспільного й державного ладу не войовника й непродуцента. Демократичний лад приходить звичайно після класократичного, як прояв розкладу й занепаду державного й економічного життя.

Коли в наслідок розвитку в громадянстві продукції накопичуються великі багатства в руках спекулянтів-непродуцентів, що хочуть не на продукції, а на спекуляції громадити великі маєтки — вони починають боротьбу з існуючим державно-суспільним ладом, якого всякі законні обме-

ження стоять їм у тім на перешкоді. В першу чергу вони відкликаються до красних кличів свободи, рівності та братерства, щоби знівечити всі старі сильні державні й суспільні обмеження, що стоять на перешкоді їхньому спекуляційному розмахові.

Найкраще можемо бачити ділання демократії в Європі на переломі XVIII. і XIX. століть. В наслідок тодішніх технічних винаходів появилася можливість нестримного розвитку фабричної продукції й фінансової спекуляції. На перепоні їм стояли тоді різні законні обмеження тодішнього суспільного й державного ладу, опертого на різних класових організаціях і обмеженнях, а спеціально на т. зв. панщині. До фабрик, що їх прихильники нового демократичного ладу хотіли засновувати, треба було багато робітників, але вони були привязані до ріллі і без знесення панщини та без свободи переходу з сел до міст не можна було їх ніяк до фабрик дістати. Звідсіль то й повстали кличі: свобода для всіх і зрівнання в правах міщанства з іншими станами, шляхтою та духовенством. Парляментарний устрій мав дати всім громадянам рівний уділ у впливах на державний устрій і управу державою, фактично однак влада опинилася в руках фінансістів та капіталістів, що стали виконувати її через підставлених від себе фахових політиків. Остаточно капіталісти здобули собі в новім демократичнім ладі необмежену свободу розвитку капіталістичної анархічної продукції і фінансової спекуляції, селяни ж та робітники, не вважаючи на подавляючу їх більшість в демократичних державах, придбали собі в остаточнім висліді — після часової нібито полекши — хіба право свobodно мерти з голоду.

Однак демократія XVIII. і XIX. в. в. мала для відродження деяких європейських народів рішуче значіння. Завдяки кличам свободи, рівності й братерства поневолені й недержавні народи в Європі, що, живучи по чуженаціональних державах, затратували поволі свою національну індивідуальність, почали тепер відроджуватись. До сього багато спричинилися також культурні й літературні течії кінця XVIII. й першої половини XIX. в.в., особливо ж культурно-літературна течія — романтизм. Проголошуючи засаду рівності і свободи, демократизм давав сим народам надію визволитися з поневолення та зрівнятися з пануючими над ними народами.

Демократична форма державного ладу, як не первісна його форма, а як форма його дальшого розвитку — властиво прояв його упадку й розкладу — в основі своїй не може бути творцем нації. До демократичного державного устрою доходять звичайно нації з уже закінченим розвитком, вповні зформовані й розвинені.

З хвилиною запанування в державі демократичного ладу гинуть в ній усі ті сили, що досі органічно — особливо в державах з класократичним державно-суспільним ладом — працювали над перетопленням в одну цілість живучих на її території племен, народностей, а навіть недержавних націй. Тому то, щоби удержати єдність держави, в якій так одиниці, як і провінції — з хвилиною запанування демократичного устрою — починають набирати децентралізаційного розгону, демократична держава з правила бере сильно централізаційний курс і спіраючись на державну машину та перебрану від попереднього устрою бюрократію, намагається всі державні та суспільні функції зо-

середити в центрі держави, або в центральних її провінціях.

Здавалася б зовсім оправданою надія, що при пануючій в демократичнім і парламентарнім устрою засаді перемоги більшості, поневолені в даній державі народи, що мають на своїх територіях безумовну більшість, можуть досягти найвищих політичних цілей шляхом парляментарної боротьби та голосування. Лише б осягнути тую більшість! Проте, зуживаючи на парляментарну боротьбу безмір енергії й сил, нігде і ніюдин поневолений нарід за допомогою голосування визволення ще не осягнув.

Пересунення сил на користь поневолених народів у демократичних державах відбувалося подекуди тільки тоді, коли рівночасно серед тих народів відроджувалися продукуючі, державно-творчі верстви, відроджувалася їх власна державно-історична традиція і під їх впливом повставав активний спротив проти дотеперішнього поневолення.

Українська нація дорогою ціною заплатила за свої ілюзії в національне відродження шляхом парламентарної боротьби і демократичних засад рівності вільности та братерства.

Повстання держави й перехід влади державної від одної нації до другої або від одної суспільної верстви до іншої серед тієї самої нації, діється завжди тільки шляхом завоювання. Іншого способу повстання держави і визволення поневоленої нації немає.

III.

ДЕРЖАВНО-ТВОРЧА ЕЛІТА. ІСТОРІЯ ПОВСТАННЯ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ.

Приглядаючись ходові подій в українській історії, бачимо, що на українській території спершу існували тільки роди та племена, що жили з собою в згоді, або й вели бійки та сварки. Однак і в тім стані були в них завязки державної організації, що повставала серед поодиноких племен тоді, коли серед них виділялися державно-творчі групи, люди активні, що хотіли й мали силу взяти владу в свої руки. Такі люди знайшлися певно серед кожного племені й роду, але держава повстала щойно тоді, коли одному племені вдалося накинати свою владу іншим племенам. Сталося се шляхом завоювання, так само, як шляхом завоювання добули собі владу серед поодиноких племен активні люди. Державна влада — як відомо — довго не могла устійнитися в Україні, бо не було племені, що малоби над іншими племенами рішучу перевагу. Тільки тоді, коли шляхом „з півночі в Греки“ прийшли Варяги й дали свою силу до розпорядимости київським племінним князям — повстає Київська Держава, що ско-

ро розповсюджується на всі українські племена на Сході, Заході, Півночі, й Полудні від Києва. Імя „Русь“, як назва сієї держави й по сей день значить границі, до яких тая „Руська“ Держава сягала. З часом чужонаціональна перехідна варяжська дружина українізується, рідниться та зростається з місцевим державно-творчим елементом і так повстає нова державно-творча верства, звана „Русичами“, або так само „Русею“. В руках тієї Руси перебувала довгі віки вся влада в давній Україні й держалася вона так довго, як довго сильними були князі та дружина, що на ній вся влада стояла й держалась.

Як бачимо до повстання держави потрібно, щоби повсталася серед якогось людського колективу державно-творча активна група людей, яка, зорганізувавшись під одним вождем — князем, королем, тощо — завойовує серед того колективу владу, творить державу та стає її основою. Коли ж така державно-творча верства упадає, розкладається сама з себе, або буває розбита зовнішніми силами, тоді падає й сама держава. Так було й з державно-творчою українською верствою в давній Княжій Русі. Коли татарське лихоліття фізично винищило князів і дружину, які не змогли оборонити землі „руської“, тоді падає й сама Княжа Русь, — староукраїнська Київська Держава.

Сю державно-творчу верству, що без неї ніяка держава повстати ані існувати не може, називаємо „національною елітою“ або „аристократією“. Аристократія — значить „найкращі“, найсильніші люди в даний час серед громадянства. Найкращі й найсильніші, бо зуміли зорганізуватися самі, владу державну взяти в свої руки, силою своєї організації владу сю удержати і вико-

нувати. Без повстання такої державно-творчої еліти не може повстати ані держава ані нація, яка є витвором держави.

Коли й чому повстає серед даного громадянства група активних людей, що має волю й хотіння сотворити власну державність, запанувати й силою примусити решту громади до послуху не тільки в ім'я власного хотіння влади, але також для зреалізування вищих спільних цілей цілого громадянства, — того вияснити не можна, як не можна вияснити чому дерево росте й чому одна людина захоплюється творчою працею, а інша всяку працю називає прокляттям.

Коли таку державу завойовує сусідня дужча держава й запановує в ній аристократія чужого народу — завойовника — останки переможеної аристократії поневоленого народу, що не вигинули в збройній обороні своєї держави, ревно переховують у своїм лоні традиції втраченої держави, обіймають провід над визвольним рухом нації й ведуть завжди перед в збройній боротьбі за визволення. Так робили наші українські князі, пани й бояри, коли, в наслідок некорисних для них воєн, влада перейшла в Україні до татарів, а згодом до Литви та Польщі.

Згадати б хоч Великого литовсько-українського Князя Свидригайла, що підняв був повстання проти Польщи з князями, панами й боярами, щоби повернути повну самостійність Литовсько-Руського Князівства. В нерівній боротьбі над річкою Святою вигинула тоді українсько-литовська аристократія й битва ся мала для українського народу епохальне значіння. Від того часу недобитки нашої аристократії, бачучи свою безсилість в боротьбі за незалежнення держави, почи-

нають поволі недобровільно піддаватися винародо-
вленню. Треба зазначити, що внутрішні процеси
серед дрібного тодішнього боярства підірвали си-
ли української державницької еліти. Тоді в Поль-
щі почали появлятися перші ознаки грядучого де-
мократизму, велика кількість дрібної й середньої
польської шляхти почала здобувати собі рівних
з рештою великої аристократії прав та привилеїв.
Українсько-литовська середня й дрібна шляхта та
боярство, сподіваючись за допомогою Польщі
добути й собі таких прав, стали в визвольній бо-
ротьбі по боці Польщі і се було головною при-
чиною упадку змагань аристократії за самостій-
ність. Люблинська Унія 1569 р. — се вислід сього
політичного процесу. Проти унії боролися укра-
їнські князі, яких речником був тоді князь Ко-
стянтин Вишневецький, дід „славного“ Яреми, а за
унією була дрібна українська шляхта, що врешті
перемогла.

Майже рівночасно з сими подіями, що були
закінченням вікової боротьби давньої української
аристократії з аристократією польською і з поль-
ською державою за українську державність, наро-
стають у другій половині XVI. і в першій половині
XVII. в.в. на півдні України нові державно-творчі
українські сили — городове й низове запорожське
козацтво. В козацтві бачимо дві ясно виражені
відмінні групи, що творяться відповідно до того,
які з поміж людських типів у них свою творчість
проявляють. Коли городове козацтво творять ак-
тивні продуктивні типи — войовники-продуценти
— на Запоріжжю збираються активні типи войов-
ників-непродуцентів.

Городове козацтво, се хлібороби-войовники,
що мечем здобувають собі на степових хижаках

землю, обробляють її та в постійному воєнному поготівлю з шаблею при боці боронять своєї праці. Се найкращий тип творчих колонізаторів і цивілізаторів дикого степу. Спільна праця й konieczність спільної оборони свого трудового життя перетворює їх згодом в сильно споєну організацію, здібну до спільного виступу і досягнення поставлених собі задач. Вони не тільки ведуть збройну боротьбу з диким степом, але й протиставляться „польським королевцям“ — власникам великих латифундій, що кожної хвилини загрожують захопити їх високо на той час культивовані господарства під екстензивну великомаєткову господарку, а самих їх викинути далі в дикий степ. І не диво, що ся обостороння смертельна небезпека для спільних життєвих інтересів не тільки об'єднує старинних козаків-хуторян але прилучує до них і зайшло, на „кресах“ осілу польську шляхту, що скоро „козачиться“, тобто зовсім з козацтвом українським асимілюється.

На Запоріжжю в той же самий час гуртується інший тип — войовника-непродуцента. Се всякого роду шибайголови й добичники. Вони не дбають про хліборобство тільки про лекший хліб в походах та уходах. Вони дуже активні та без якогось воєнного діла довго всидіти не можуть. І вони сильно загрожені так від дикого степу, що його мусять на татарах для своїх уходів здобувати й відвойовувати, як і від тих же польських „королевцят“, що захланно простягають свої загребущі руки аж по запорозьські землі.

Загрожені в своїх інтересах були також українське міщанство й благочестиве духовенство, останнє через заведення унії та насильне відбирання церков та приходів. Не забула ще також

своїх традицій українська шляхта, що їй в західних землях відбірано землі та привилеї і примушувано втікати в далекий степ де вона скоро козачилася. Всі ті причини дали матеріял і товчок до зростання нової української державно-творчої верстви в Україні.

В цілім ряді протипольських повстань пробувало українське козацтво своїх сил, однак щойно в повстанні, що його зорганізував Богдан Хмельницький, дійшло до остаточного оформлення нової державно-творчої верстви, що зуміла завоювати владу в Україні і стала новою українською елітою, новою українською аристократією.

В новій українській аристократії, відомій в історії під назвою „хмельничан“, опинились нащадки давніх українських магнатів, як Юрій Немірич, пан на 80 містечках і селах, князь Булига-Курцевич з роду Рюриковичів, нащадки іменитої шляхти, (Кричевські, Хмельницькі й інші) й багато, багато середнього та дрібного боярства і шляхти. Ввійшла туди вся покозачена шляхта й багато запорожської старшини, що покинули Запоріжжя та перебралися на волость, на осілу землю. Богданова перемога стала можливою, бо біля нього з'єдналося все, що тоді було активного серед українського народу, а в першу чергу козацтво городове й запорожське, як представники двох активних типів людности (войовників-продуцентів і войовників-непродуцентів). Через те, що повстання проти Польщі зорганізували й перевагу в нім мали козаки городові, а запоріжці тільки до нього прилучились, то й Богданів твір носить на собі тавро, що йому надав його клас войовників-продуцентів. Були всі дані на те, що українська Гетьманська Держава буде державою

всіх класів українських з дідичним монархом з роду Хмельницьких на чолі.

Не закріпилась вона однак і впала по більше як столітньому змаганні до життя і то тільки тому, що „хмельничани“ dokonали найбільшої помилки, що її dokonати було можна, а саме: по смерті Великого Гетьмана порушили його заповіт установлення дідичної монархії та — в змаганні поміж собою за „найкращих“ кандидатів у гетьмани — взаємно повинувались.

Нова Українська Гетьманська Держава в тяжкій боротьбі на кілька фронтів могла би вдержатись тільки заховуючи єдність всеї своєї нової аристократії під проводом одного вождя-Гетьмана, законного й дідичного монарха. На велике нещастя України аристократія ся розбилася на кілька таборів і взаємно поборюючись вигинула. Зручно використовували се сусідні завойовницькі держави, що їх різні кандидати на „найкращого“ гетьмана раз-у-раз на Україну собі на поміч проти своїх противників накликали і остаточно Україна мусіла яко самостійна держава згинутися, бо нова ще не закріпла аристократія українська так у сій нерозумній боротьбі численно змаліла, що не стало її, щоби лад державний внутрі краю вдержати та ще й оборонити його назверх.

Щось подібного сталося і з Галицькою державністю. Галицько-Волинська державність упала не зразу, але після довгої боротьби. Галицько-Волинське боярство, втративши об'єднуючу їх династію Романовичів, довго ще оружною боротьбою обстоювало незалежність Галицько-Волинського князівства проти наїзду Казимира Великого та його наслідників. Боротьба ся мала вигляди на успіх доки верства місцевого боярства

була досить численна і традиції могутньої династії були в ній ще досить свіжі й сильні. Втративши однак у визвольних війнах свою численність, а головним чином не маючи об'єднуючого її законного дідичного монарха, вона втратила свою силу й віру в державну власну ідею та мусіла й сама впасти. Треба однак признати, що галицько-волинська шляхта до самого упадку давньої Польщі дає весь час докази своєї привязанности і вірности для галицько-волинської державної самостійности. Її ж то нащадки, переховані переважно в шляхецьких родинх греко-католицького духовенства, завдяки діланню незавмершої ще серед них державно-самостійницької традиції, дали почин і спричинилися до національного відродження XIX. століття.

Щоби пізнати державну творчість кожночасної національної аристократії, треба звернути пильну увагу на найважливішу прикмету справжньої державно-творчої аристократії, прикмету, без якої вона не може виконати свого завдання. Іменно: в самих початках, приступаючи до здобування власної держави, державно-творча верства мусить бути в своїй сути конструктивна і консервативна. Бо силами негативними і руйнуючими вона не тільки нічого трівалого не сотворить, але навіть сама себе не зможе зорганізувати. Вона мусить мати перед собою ясний образ того ладу, що за нього бореться, а не лише свідомість того, що треба зруйнувати.

Такі саме державно-творчі конструктивні прикмети мала городова козащина Хмельницького. Чужинці, що під той час перебували в Україні з дивом говорять про її творчий розмах та організаторські її здібності. Визволяючи Україну

з ярма, нова українська козацько-шляхоцька аристократія рівночасно будувала новий лад, творила нову систему вищої від дотеперішньої, інтензивної хліборобської господарки. Проганяючи давніх, нові пани сідали на їх місце, не щоб старе зруйнувати, але щоби на місце старого поставити нове, краще, щоби визволити велику творчу народню енергію й дати праці громадянства нове русло та скоріще темпо.

Отже державно-творча верства мусить так у своїй суті, як і в своїх суспільних поглядах бути консервативною й вести боротьбу за свою власну державність во ймя загального добра визволення всіх народніх конструктивних сил і звільнення країни від чужого пана-завойовника, що руйнує та спинює творчі сили нації, не во ймя звільнення від обовязку праці взагалі — під якимто кличем звичайно ведуться війни та всякі соціальні революції — а во ймя здобуття для своєї нації можности інтензивнішої, завзятішої громадської праці, що веде до розцвіту національної духової й матеріяльної культури.

Щоби доцільно вести таку боротьбу, державно-творча національна аристократія мусить викликати сама в собі вищі моральні цінності й передати їх цілій нації, яку до визволення збирається вести.

Вища моральність, вища дисципліна, карність, послух, покора й почуття обовязку та законности — що єдино тільки можуть дати запоруку перемоги в такій тяжкій боротьбі — неможливі без справжньої релігійности. Тільки віра в вищу Божу правду життя, тільки віддання вищій Божій Премудрости може дати людині стійність і непорушність поглядів та силу й витривалість

у сповнюванні вищих громадських обов'язків, вивольить від низького еґоїзму й матеріалізму, що не дасть людині знятися понад інтереси власного гнізда та власного оточення

Виплекання сильної дисципліни неможливе без віддання себе під певну керму одного проводу. І так, як моральна дисципліна без віри в Бога все буде непевна і немов збудована на піску, так само й дисципліна громадська ніколи не буде надійна без опори на центр, що всю визвольну боротьбу організує і персоніфікує.

Тому то тільки під монархічними гаслами ведена визвольна боротьба може дати певність установлення необхідної в такій боротьбі дисципліни та єдності. Тільки така об'єднуюча всі державно-творчі сили нації дисципліна дасть рядам молоді аристократії основу під сильну, спаяну та свідому своїх цілей і свого проводу бойову організацію.

Всякий інший спосіб організації молоді аристократії серед нації, що змагається за державне визволення — хоч може нераз ведений з великою натугою та енергією — неминуче покаже в рішучій годині свої організаційні хиби та знівечить увесь труд та весь вложений запал і залишить по собі лише попелище нездійснених надій.

IV.

БОРОТЬБА КОНСЕРВАТИЗМУ З ПОСТУПОМ В ДЕРЖАВІ. РОЛЯ ПОНЕВОЛЕНОГО НАРОДУ В СІЙ БОРОТЬБІ.

На суть держави складаються три чинники: територія, громадянство і влада.

Громадянство се загаль людей, що живуть на території держави й підлягають третьому чинникові держави — владі.

Державна влада перебуває в руках національної еліти, що свого часу зорганізувалася з метою завоювання й захоплення в свої руки влади, що її тепер виконує.

В державах класократичних, де громадянство зорганізоване в класах, державну владу виконує через представництво класових організацій монарх, що особою своєю персоніфікує всю націю і тим самим об'єднує оті класові організації. Тоді громадянство має найбільшу можливість впливати на функції державної влади та її згідно з своїми інтересами регулювати й опановувати. Прикладом класократичних держав можуть служити середньовічні феодальні держави європейські, оперті на становім (класократичнім) пред-

ставництві, поки держави сі не перетворилися в XVI—XVIII. століттях у деспотичні, охлократичні держави, оперті на сильно зогранізований бюрократії та відданому без застережень своєму абсолютному монархові війську.

Майже не було в історії моменту, щоби все громадянство в цілому було задоволене з державної влади. Завжди більша або менша його частина, якій не догоджує політичний або суспільний лад у державі, намагається перемінити його частинно або й зовсім. В державах класократичних діється се тому, що продукційна частина громадянства і побудована на ній влада — се тісно залежні одна від одної величини. Через те при зміні продукційної системи появляється також потреба змінювати різні державні уладження. Сі зміни продукційної системи бувають звичайно частіші і більш непередбачені ніж можливість переводити відповідні зміни в державних уладженнях.

Коли розбіжність сих двох державних чинників стає надто велика, коли державна влада не може або не хоче йти на далекойдучі уступки й реформи — невдоволення непомірно зростає й появляються серед громадянства сильні революційні течії, що намагаються раптовим революційним способом захопити в державі владу з наміром перемінити її устрій по своїй уподобі. Частина громадянства, яка домагається сих змін — се поступовці, та ж частина, що противиться раптовим змінам державного й суспільного устрою та на якій стоїть державна влада — се консерватисти.

Зміни, що їх домагаються поступовці, часто бувають чимось зовсім новим, нігде ще не випробуваним, доцільність їх сумнівна, заведення їх мо-

же бути шкідливе, а навіть погубне для громадянства й держави. Тому існування в громадянстві сильних консервативних груп, що протиставляться поступовим течіям проти домагання надто великих змін, є конечне й вельми корисне. З самої суті речі консервативними мусять і повинні бути й державні чинники.

Але коли б громадянство складалося виключно з консерватистів то воно закрістило б у державнім та суспільнім своїм ладі, не могло б виконувати як слід своїх завдань і, залишаючись далеко позаду сусідніх держав, мусило б урешті самотійність державну втратити. Тому існування поступових течій у здоровому суспільстві є так само необхідним, хоч завелика перевага їх дуже шкідлива й небезпечна через те, що природньою прикметою крайніх поступовців є те, що вони не цінять переданих їм суспільних і державних уладжень та піддають усе безоглядній і руйнуючій критиці. Необдумані й раптові зміни в конструкції державного ладу розхитують його, вводять хаос, вносять непевність у відносини, знеохочують до праці, вкладів гроша й організаційних старань в суспільну продукцію та в кінці руйнують добробут населення й силу держави.

Нормальні, здорові відносини наступають тоді, коли поміж консервативним та поступовим чинниками настає рівновага, коли здорові, доцільні реформи знаходять серед консерватистів зрозуміння, коли рівночасно з розвитком продукції переводяться відповідні державні заходи, щоби потребам суспільної продукції відповісти й дати їй можливість далі розвиватись. У випадках коли обидві течії — консервативна й поступова — взаємно одна одну розуміють, поважають

і взаємно признають користність свого існування та суспільних завдань, тоді держава має можливість могутнього розвитку та всестороннього розцвіту. Але сього майже ніколи не буває. Навпаки, між сими двома суспільними силами звичайно ведеться завзята й безоглядна боротьба і тільки винятково доходить поміж ними до порозуміння.

Коли консерватисти досить здібні й сильні, однак під напором зростаючої сили поступовців приймають накинені їм реформи, вони рівночасно приймають у свій склад найбільш дозрілих і зрівноважених поступовців, які переходять в ряди правлячої еліти для береження осягнених реформ і самі стають консерватистами. Таке оновлювання правлячої верстви дає їй силу та здібність вести державу шляхом здорового поступу й розвитку, перероблюючи згодом і нових „крайніх“ поступовців на користний в державі елемент.

Буває однак, що консерватисти нормально — як і все у світі — слабнуть й загублюючи свої організаційні здібності, все таки не хочуть уступити поступовцям і завести вимаганих — може навіть доконечних для суспільного й державного ладу — реформ. Тоді правляча еліта вже не може рахувати на зміцнення й підсилення напливом живих свіжих здорових та зрівноважених поступових елементів, що силою речей стали б згодом консерватистами, державний та суспільний лад захитується під напором все зростаючого загального невдоволення, доходить до революції, що повалює існуючий і заводить новий лад, або заводить у державі часто смертельно для неї небезпечний хаос і анархію. Якщо підчас довшої боротьби за владу пощастило громадянству витво-

рити поміж собою здібну й сильно зорганізовану еліту, що владу сю опанувати та за собою укріпити зуміє, вона з поступової стає знов таки консервативною, щоби зберегти здобутки революції, себто нового державно-суспільного ладу. Тоді поодинокі групи старого розбитого консервативного табору переходять на службу до нової влади й передають новій аристократії старий свій досвід і консервативний спосіб думання й поступовання і таким чином фактично знов опановують в значній мірі державну машину з деякими змінами.

Ся боротьба поступовців з консерватистами се відвічний закон для кожної без винятку нації й держави.

Боротьба поступу з консервою в державах охлократичних є багато труднішою через те, що поступовим силам розпорошеного громадянства тяжче в сій боротьбі зорганізуватись. Вона буває з правила крайно безоглядна й жорстока, ведеться з великою зненавистю і злобою, бо вибухає тільки тоді, коли охлократична правляча верства губить свою силу та організаційні здібності, а з другого боку нарастає до крайніх меж велика сила загального невдоволення, зненависті та злоби, що їх охлократія — не даючи ніякої полекши ані необхідних реформ — сама проти себе в громадянстві плекає й розвиває. Результати революцій в охлократичних державах бувають з правила дуже кривавими та для культури державної катастрофальними, а їх руйнуючі наслідки довготривалими.

*

Дещо інакше представляється справа, коли якась поневолена нація входить у склад чужона-

ціонального державного організму. Поступовці державної нації, борючись проти загально шкідливих державних уладжень, мають завжди по своїй стороні цілі поневолені нації, бо їм в цілості найбільш дошкулюють тії політичні та суспільні уладження. Поступовці пануючої нації, щоби зміцнити в боротьбі проти своїх консерватистів свої сили, охоче манять представників поневлених націй всякими обіцянками, яких з правила ніколи не додержать. З'єднані сими обіцянками поневолені нації бачать у них своїх оборонців і силою фактів самі стають поступовцями. Консервативний спосіб думання, привязання до традицій і т. і. затрачується в них, стають згодом незрозумілими їм „забобонами“, загал поневолюної нації від них одвертається, бо привикає бачити єдиний порятунок і своє сподівання на визволення в найбуйнішому розвитку „поступу“. Такий погляд провідників поневолених націй приносить в результаті неминуче катастрофальні наслідки. Визволення поневолених націй не може прийти й ніколи не приходить від поступових шарів нації пануючої, а тільки від сильної організації і доцільної боротьби поневолюної нації проти нації й держави пануючої, як цілості.

Поневолена нація мусить зберегти консервативний спосіб думання, який допоможе їй заховати й розвинути в нутрі своїйому всі унаслідувані від поколінь творчі сили й не дати їх знищити пануючій нації, або самій легкодушно розтратити через фатальний в наслідках спосіб думання революційний. Поневолена нація, що прагне збудувати власну державу, мусить приучитися управляти державною машиною, а се можливе тільки при конструктивнім і консервативнім способі ду-

мання. Його мусить приміняти поневолена нація до власного громадського життя та процесу продукції. Сотворити власні національні інституції, розвинути їх та вдержати можна тільки при конструктивному й консервативному способі думання, а не через співпрацю з революційними змаганнями поступовців пануючої нації. Історичний досвід учить нас, що поступовці державної нації, дійшовши до влади, забувають про свої обітниці і в практиці державній бувають для поневолених націй значно гірші від своїх консервативних попередників. Найкращий доказ — відношення до України поступовців московських і польських, коли вони захопили владу в Москві й Варшаві.

V.

Е Л Е М Е Н Т И Н О В І Т Н Ь О Г О У К Р А І Н С Т В А.

Кінець XVIII. ст. застав українську націю на цілій її території в стані цілковитого розбиття й поневолення. По довгих змаганнях за удержання решток самостійности упадають у Великій Україні обидва напівдержавні організми — Гетьманщина в 1764 р. і Запоріжжя в 1775 р. Правда вони ще довгий час проявляють деяку активність, намагаючись повернути собі давню силу й свободу, однак заходи сі не дають ніякого трівого результату. За появою кожної, хочби й незначної, корисної для самостійницьких змагань політичної констеляції, українські діячі виявляють подивугідну активність, однак акція їхня не проявлялася на зверх у свій час навіть на стільки, щоби заховатися в живій пам'яті, а щойно тепер виявляється на підставі архівних матеріалів. Так було в наполеонівських часах, коли діячі українського визволення намагалися поновити з Наполеоном справу, яку в 1709 р. перевів Гетьман Мазепа з Карлом XII. в часі північної війни. Потім були такі спроби підчас повстання декабристів і польського повстання 1831 р.

Рівночасно з сими спробами прямих нащадків діячів Гетьманщини та потомків козацької старшини й козаків ідуть в Україні нові політичні й літературні течії, які мали для української дійсності дуже важне значіння. Була се демократична ідеологія і романтичний літературний та народницький напрям.

Про суть демократизму була вже вище мова. Свій вплив проявив він не в сфері економічній а в сфері ідей, що в Україні були прийняті в їх буквальному значінні. Вільність, рівність і братерство се були кличі, що мали за одним махом принести повне національне та суспільне визволення українського народу. Треба було тільки повалити існуючий політичний лад, російський царат, а на його руїнах само від себе повстане нове політичне й національне життя. Зовсім зрозуміло, що демократичні кличі знайшли більший відгук серед інтелігентних міщанських чим серед шляхецьких, землевласницьких та козацьких сфер.

Давня козацька еліта, рештки Гетьманщини, вирости й виховані в традиціях безпосередньої боротьби за самостійність в переконанні, що тільки „през шаблю“ здобуваються права, вела й далі акцію в тім же дусі, поки в 1830-40 роках всяка надія на успіх тієї акції не пропала. Треба при тім зазначити, що в своїх писаннях і приватнім житті вони вже тоді послуговувалися виключно загальноросійською літературною мовою.

Тодішні інтелігентські й міщанські сфери були до тієї акції майже зовсім непричасні. Під впливом демократизму й романтизму родиться серед них зовсім інший спосіб думання та ділання.

Романтизм се літературний і філософічно-естетичний напрям, що народився в другій половині XVIII. ст., як противенство до пануючого тоді напрямку класичного. Коли класичний напрям в літературі та мистецтві означає рівновагу розуму й чуття, викінчену гармонійну форму, романтизм дає перевагу почуванням також в противенстві до раціоналізму, який намагається всі прояви життя пояснювати природними способами. Романтизм шукає розв'язок різних проблем не лише в самих розумових дослідах і твердить, що самим розумом всього вияснити не можна. Передовсім — що для романтизму незвичайно важне — кладе він велику вагу на розвиток індивідуального життя одиниць і признає особливе життя (індивідуальність) за цілими людськими колективами-народами. Плекаючи народні особливості, романтизм звертається до народніх вірувань, переказів та легенд, розшукє історичні традиції й бере теми до своїх творів з усної словесности. Звертаючись до джерел народньої творчости, романтизм добуває з приниження й забуття народні мови, що в поневолених народів служать тільки для домашнього вжитку селянських мас. Романтизм сильно спричинився до так званого відродження націй, до відсвіження їх державних і народніх традицій та відновлення їх призабутої літератури, мистецтва й науки поруч з демократичними кличами. Романтизм дав товчок до нового життя приспаних поневолених націй в Європі і з того повстало хибне переконання, що сучасні модерні нації се явище наскрізь новочасне, новий витвір виключно нових часів, часів демократизму і віку просвіщення. Се помилка, бо нації — як

уже сказано вище — родяться від держави, яка їх формує й дає їм власне життя.

Вплив демократизму й романтизму бачимо поруч себе і в новій українській історії. На сих двох струях — політичній і філософічно-естетичній — оперлося так зване українське відродження.

Заінтересування українською минувиною, яке проявляли літературні діячі романтизму, не могло значно спричинитися до відновлення і скріплення історичних традицій Гетьманщини та козаччини, бо в романтиків поняття про українське минуле були наскрізь нереальні і не на те були конструовані, щоби стати безпосереднім товчком до політичної акції. Се були тепло-сердечні спомини про давно минуле, яке для теперішности вже не мало ніякого значіння. Добре, що минуло: „була загальна думка — запалити Україну треба сучасними вогнями“, а сі вогні се були демократичні кличі, кличі братерства й любови поміж народами. Не визволення країни в тяжкій боротьбі з її гнобителями, але вільна всесловянська федерація, де всі слов'яне стануть „братами і синами сонця Правди“, ось ті кличі, які одушевлюють нових демократичних провідників і пророків. Не треба боротьби, боротьба проти гнобителів злишня, треба лиш зо всіма іншими демократами „валити тюрму народів“, а коли тая тюрма вже завалиться — з під її руїн встануть вільні народи й заживуть дружно та по братерськи. Гарантією сього братерства, вільности й рівности будуть демократичні установи і права бо, якщо про всі справи громадянства і держави буде рішати парламент, вибраний рівним, таємним, безпосереднім і загальним голосуванням, всяке поневолення народів і працюючих класів буде немож-

ливе. Щоби здійснити всі оті демократичні блаженства, повалити тюрму народів — треба зложити спільний фронт всіх поневолених, усіх тих, що визволення прагнуть і підуть до наступу „єдиним демократичним фронтом“. Хто виступатиме проти того фронту, хто казатиме, що визволення поневолених націй здобувається не „спільним демократичним фронтом“ поневолених з поступовцями пануючої нації, а спільним зусиллям всіх класів і верстов поневоленої нації проти цілої нації-гнобителя — той буде ворогом народу, недемократом, реакціонером і т. і.

В часі панування сих демократичних гасел сіра маса народнього простолюддя була для українських демократів усім. Їй схліблювалося, за для неї видумувалося найрізніщі демагогічні кличі, бо маса ся се був той ударний вал, що мав перекотитися через усі державні заборони й завалити стіни тюрми-держави. Народ мав остаточно стати сувереном в державі і своїм голосуванням рішити про всі назрілі проблеми, вирішити всі злучені з цілковитим соціальним і національним визволенням питання. Національне визволення оставлено на самий кінець, бо ж воно мало прийти як самозрозумілий наслідок загального соціального визволення з заведенням демократичних політичних прав і вольностей.

Завдяки політичній, пресовій, літературній і мистецькій пропаганді, почавши від початку XIX. ст. аж до 1920 року, повстали в структурі української нації крайно некорисні для визвольних змагань переміни.

Вся так звана „свідома Україна“ — люди науки, політики й літератури — були захоплені найбільш поступовими, демократичними та соціалі-

стичними ідеями. Про боротьбу за національне визволення вони не думали, гадаючи, що для нього все робиться, якщо працюється для соціального й політичного визволення всіх російських або австрійських народів. В наслідок того українська свідомість набувала більше соціального як національного змісту і слушно підношено з деяких сторін застереження, що українці не нація, а партія, що об'єднує тільки одну частину українського суспільства, а саме частину поступу, й нехтує, а навіть із складу нації виключає, частину більш консервативну. „Свідомі“ українці тодішні, демократи й соціалісти, казали однак, що консервативних елементів багатшого селянства, козацтва, землевласників, купців і промисловців їм в українській нації зовсім не потрібно, бо й так при найближчій нагоді ці суспільні класи при заведенні соціалістичного ладу треба винищити, а середники продукції та накопичені ними багатства передати „народові“ — робітникам і селянам. Таким чином поміж соціалістичною і демократичною „свідомою“ Україною та „несвідомою“ Україною консервативною і продукуючою повстала глибока прірва, яка всі свої некорисні прикмети виявила в часі великої російської революції й довела до того, що визвольні українські змагання скінчилися національною катастрофою.

VI.

НЕ ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ.

В наслідок отсієї своєї соціялістично-демократичної ідеології „свідома” Україна й не думала приготувляти український нарід до боротьби за національне визволення. Вона його посувала до соціальної боротьби й учила, що всі в Україні, що організують промисел, хліборобство, торговлю — се глитаї, кровопийці, вороги працюючого народу, що їх треба нищити, хочби вони і явно звали себе й були українськими патріотами, а на томість треба брататися, вірити й любити всяких зайдів на українській землі, чужинців, бо вони пролетарі, працюючий нарід і т. д. Знаючи таку ідеологію „свідомої” України, консервативні українські верстви навіть проти волі мусіли шукати опори проти ворожої соціальної української — свідомої й несвідомої — стихії у російського царату, хоч уважали його за смертельного ворога України.

Коли настала російська революція 1917 року — наслідки такого виховання українського суспільства показалися фатальними. Національної боротьби українці не вели й тому національне визволення — в наслідок повного розвалу росій-

ської імперії — прийшло на них несподівано й не-
чайно. І ось „свідома“ Україна, що згуртувалася
в Центральній Раді, замість будувати власну хату
судорожно держалася „єдиного демократичного
фронту“ і довго розбивала всі спроби організації
національних сил виключно для цілковитого по-
літичного й національного визволення України.
Віра в братерство, рівність, в демократичні гаран-
тії соціальної і національної свободи була при-
чиною, що Центральна Рада вважала зайвою річ-
чу організувати власну армію та притягати на-
родні маси до творення військової сили на за-
хист добутих вольностей. „Нам не треба армії,
армія се средство соціального поневолення і гні-
ту, вистарчить народня міліція“ — ось кличі, що
їх підносили проти організаторів української вій-
ськової сили.

Замість закріплювати політичні здобутки
в Україні та очищувати край від наслідків чужого
панування, винищувано радикальними реформами
продуктивні сили країни і штовхано її в хаос
домашньої війни. Замість закликати до націо-
нального об'єднання проголошувано міжкласову
боротьбу серед української нації і братерство
з чужинцями. Українцем може бути тільки „тру-
довий“ чоловік „не вище аптекарського поміш-
ника“... все, що вище від того рівня, не може бути
й називатися українцем. Такими реформами ви-
черкувано з української нації всіх маючих, хоч
і заслужених, культурних і національних діячів,
що десятками літ працювали над розвитком укра-
їнської нації, виключено всіх організаторів про-
мислу, хліборобства, торгівлі і т. д. Аграрною ре-
формою позбавлено землі хліборобський стан,
який за тую землю сотками літ боровся та здобу-
вав її своїм кривавим потом і козацькою шаблею.

Розложивши всі живі сили народу й недопускаючи їх до організації на українській національній основі, українська демократія при першій спробі виказала повну свою безсилість. В зимі 1918 р. мусіли втікати з Києва перед около 6000 армією Муравйова в той час, коли в самім Києві було кількадесят тисяч демобілізованого добре вишколеного війська. Се українське військо не хотіло виступити в обороні свого „народолюбивого“ уряду проти наїзду на українську столицю й об'явило себе „невтральним“. Нижче докотитись українське „національне“ військо не могло.

Українська демократія в 1917—20 р.р. по самій своїй природі, по своєму ідеологічному настановленню була зовсім нездібна збудувати й удержати яку б то не було українську державу. Вправді вже тоді, коли російські більшовики самі перші зірвали „єдиний соціалістичний демократичний фронт“ і пішли війною на Україну, Ц. Рада проголосила державну самостійність, але будуючи ніби українську державу, не давала їй конечних атрибутів, без яких держава утриматись не може, а саме війська, справної адміністрації та державної, а не соціалістичної свідомости.

В наслідок сієї роботи Ц. Ради та її радикальних анархізуючих реформ, елімінована з української нації вся її дотеперішня еліта — представники продукції, багатства й інтелігенції — в якої руках до сього часу була влада в Україні, опинилася на краю пропасти й мусіла підпасти під чужодержавний вплив і владу.

Були дві основні підстави політики Ц. Ради відносно чужомовних „національних меншостей“ в Україні: повне признання національно-культурної автономії, надання всіх культурно-національних прав для тих меншин, а особливо для мен-

шини російської і признання повних прав самоозначення аж до цілковитого відділення. З того права до самоозначення скористала в першу чергу споконвічна українська окраїнна провінція Крим.

Не дивлячись на те, що великодержавне існування України без Криму було неможливе, Ц. Рада згодилася без ніяких застережень на повне відділення сього краю від українського пня. Не зважала вона на те, що відділення Криму позбавляло Україну військово-морської бази й давало можливість ворожим державам використати малу кримську державу, як випадну точку для морського нападу на Україну. Очевидно, що в такому випадку сама самостійність України була zagrożена.

Згодилась Ц. Рада на відділення сеї провінції від матірнього пня, не вважаючи на те, що процент українського населення був у ній дуже значний, бо доходив до 40% всього населення.

Коли зважити, що національні меншини могли внутрі краю свobodно організуватися і свободу ту використовували для ворожих проти України виступів і порозуміння, виявиться на яких слабих підставах спіралася державна будівля України, розпочата демократичними українськими діячами. Доказує се повну відсутність державного інстинкту і розуміння завдань державного будівництва в той критичний час, коли треба було до будування держави приступати з належним підготуванням, досвідом і політичною культурою. Не було в тім остаточно нічого дивного, бо до державного будівництва взялися майже виключно молоді люди від 18 років почавши, які не мали ніякого життєвого ні політичного досвіду, а всю свою політичну мудрість черпали з політичних програмів соціалістичних партій.

VII.

ЗНИЩЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РА- ДОЮ ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМАЦІЙ. БОЛЬ- ШОВИЦЬКИЙ НАЇЗД. ПОКЛИКАН- НЯ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ НІМЦІВ.

Не можна сказати, щоби в перших початках „великої весни народів“ Росії не було в Україні ніяких здорових проявів політичної думки. Селянство й козацтво так на ріллі, як і те, що було під той час в рядах російської армії, проявило здоровий інстинкт і було вдячним об'єктом для політичної діяльності. Вже від перших днів революції селянство й козацтво, а також деякий відлам здорово думаючої інтелігенції думали будувати власне державне життя в Україні, опіраючись на посідаючі верстви українського населення, як партія хліборобів-демократів, партія соціалістів-самостійників і деякі діячі партії соціалістів-федералістів. Але партії ці не мали достаточного впливу, а люди, які від початку працювали для національного, а не тільки для соціального визволення, були просто бойкотовані та від всякого впливу на державні справи відсунані. Ще більш

відсувані були від усякого впливу на державні справи України представники верств населення, які не хотіли приймати модного тоді соціалістичного способу думання та твердо стояли на ґрунті своїх класових інтересів, яко класи посідаючі.

Селянські й козацькі верстви населення також виказали здоровий політичний спосіб думання хочби через те, що свідомо змагались до утворення власної української збройної сили, що стала б на захист державної самостійності України. Майже самочинно творяться в запілля й на фронті окремі українські військові відділи всіх родів зброї і всіх дикастерій. Відділи ці під проводом причасних досі до українства — як прояву свідомого культурно-політичного життя України — старшин і підстаршин виявляють зразу велику організаційну здібність і ясну свідомість великого значіння власного війська і сильної адміністрації при будові самостійної правової держави. Перший і другий з'їзди українського вояцтва, що відбулися на весні й у літі 1917 року в Києві і репрезентували около 3-х міліонову вояцьку масу, були проречистим доказом, що Україна розпоряджала тоді великою й свідомою свого призначення збройною силою, яку можна й треба було вжити для переведення й оборони політичних досягнень і стремління української нації.

Між тими військовими формаціями особливо визначилися дві, що мали виразний національний напрямок і національну українську свідомість.

Першою з них була формація І-го Українського Корпусу, що сформувалася на весні й у літі 1917 року під проводом генерала Павла Скоропадського, пізнішого Гетьмана України. Перший Український Корпус мав виразно український дер-

жавницький напрямок і був зформований представником історичної верстви козацької старшини, нащадком гетьманського роду, що колись управляв Гетьманщиною на початку XVIII. століття.

Другою здоровою військовою формацією українського національного свідомого громадянства, що мала виразно державницький характер, була формація Вільного Козацтва на Київщині й Катеринославщині. Повстала вона самочинно під впливом історичної традиції Вільного Козацтва, що була ще жива в кругах селянства й міщанства тих околиць і мала виразно український національний характер. Сформувалася вона на те, щоби бути збройною силою, на яку могла би опертись Ц. Рада в своїм державнім будівництві.

Що обидві ці формації були собі по духу дуже близькі й опіралися на історичній та державній українській традиції, свідчить факт, що Вільне Козацтво вибрало своїм головним отаманом коменданта і творця I-го Українського Корпусу ген. Павла Скоропадського. Хоч у літі 1917 року українського вояцтва в російській армії було понад три мільйони й було воно здебільшого виділене в окремі українські частини при російських командах, то всетаки тільки I-й Укр. Корпус ген. Скоропадського був формацією вповні національною й організаційно самостійною й тільки один з генералів українців, ген. Скоропадський, взявся в тім часі до організації самостійного українського корпусу, хоч українців генералів — і то свідомих — було тоді в російській армії більше.

Однак формації ці не дочекались ані розуміння ані признання від Ц. Ради. Навпаки, військові представники уряду Ц. Ради дивилися на

обидві сі військові українські формації, як І-й Укр. Корпус та Вільне Козацтво, крайно підозріло й вороже та старалися як найскорше їх зліквідувати. Всякими заходами, як припинення постачання І-му Укр. Корпусові, розкладовою роботою ворожої соціялістичної агітації, свободною агітацією большевицьких партийників, удалося врешті Ц. Раді морально й матеріяльно обидві сі військові формації розложити й довести після димісії ген. Скоропадського до повного розпаду.

Та всетаки осталася слава, що такі формації творилися й були в той час в Україні люди, які в час загального хаосу, в час руїнницької агітації, демократичних кличів пацифізму й дефетизму мали ясну свідомість, що українська самостійність може повстати й удержатись тільки спіраючись на історичній державницькій свідомості та збройній патріотичній військовій силі.

Українська демократія стояла однак консеквентно при думці, що в часи панування кличів братерства, рівности й вільности ніяка збройна сила при будові української самостійної державности не потрібна, що відносини до російської держави та сусідніх народів уладяться мирною дорогою, що для переведення далекойдучих суспільних реформ, що їх тоді Ц. Рада планувала, така збройна сила, якою були тоді І-й Укр. Корпус та Вільне Козацтво, се формації шкідливі, реакційні та що їх треба якнайскорше ліквідувати, як хоробливий контрреволюційний наріст. По думці діячів Ц. Ради достаточною збройною силою для удержання порядку в Україні мала бути цивільна міліція. Отже коло складення статутів організації такої збройної сили й заходилися діячі Центральної Ради.

Така політика Ц. Ради мусіла довести до загибелі зачатків самостійності України й мусіла зруйнувати все здорове, що в час першого революційного пориву в Україні повстало. Все таки діло ген. Павла Скоропадського останеться ясною зорею тих часів, а історія належно оцінить його доцільний державний почин.

Ц. Рада вперто стояла цілий 1917 рік на федеративній з Москвою основі, стояла спільним демократичним фронтом з демократією російською. Всякі самостійницькі змагання осуджувала й поборювала, як контрреволюційні й реакційні почини українських шовіністів, п'ятувала як „удар ножа в спину революції“. Таку політику вела Ц. Рада доки в Росії існувало демократичне правління Керенського, вважаючи себе тільки за представників українського демократичного громадянства перед центральним демократичним російським правительством і не думаючи зовсім посягати на суверенну ролю в державнім житті України та вдовольняючись лише територіяльно-культурною й політичною автономією.

Навіть і тоді, коли після жовтневої революції впало російське демократичне правительство, а владу в центральній Росії завоювали більшовики й почали будувати російську державу на відмінних основах диктатури одно партії, а всю демократію праву й ліву стали нещадно поборювати, коли про ніякий спільний фронт з російською владою не могло бути мови, бо влада та ставилася до Ц. Ради крайно вороже, Центральна Рада довго не могла визбутися своєї улюбленої федеративно-автономістичної доктрини. І треба було, щоби більшовицька Росія, не визнаючи ніякої Ц. Ради, не признаючи взагалі ніякої демо-

кратіі, а будуючи нову всеросійську державу на основі власної ідеології, як диктатуру одного робітничого класу, власне одної большевицької партії — пішла війною на Україну, подаючи як причини свого вмішання у внутрішні справи України, покликання їх українськими большевиками в цілі визволення українського пролетаріату від соціального поневолення через Ц. Раду, — щоби Ц. Рада „по довгих ваганнях“ рішилася врешті думати про державне відділення від Росії й про будову самостійної української держави. Аж тоді Ц. Рада видала III. і IV. універсали та проголосила, що Україна стає самостійною та ні від кого незалежною державою. Однак найбільш пригожий для будови української держави момент вже був тоді проминув. Проминув уже був час першого національного захоплення в Україні. В наслідок розкладової акції самої Ц. Ради здобули перевагу в Україні не національні, а соціальні класи, свободна большевицька агітація поробила в психіці українського населення страшні спустошення, національна активність була розбита, українська збройна сила самою Ц. Радою розложена.

Доконавши повного розкладу російської армії, большевики для завоювання влади в Росії стали творити нову збройну силу на нових основах і принципах, однак з неменше сильною дисципліною й організацією. Тим большевики ясно показали, що мають вповні ясне розуміння, що владу в державі здобувається не тільки агітацією, а передовсім — завоюванням. Агітація є тільки приготівлюючим средством, щоби зорганізувати власні сили та розложити ворога.

Ц. Рада такого розуміння не мала і збройним силам російських та українських большевиків

не могла протиставити навіть у приближенні відповідної збройної сили, хоч більшовицькі сили були ще під той час дуже слабкі й незначні. Через те коли російські більшовики в осени 1917 року рушили на Україну, вислід боротьби з Ц. Радою можна було наперед уважати як рішений на некористь Ц. Ради.

На початку 1918 року Муравйов здобуває Київ і наглядно показує, який є характер нової російської влади та яких методів влада тая буде вживати. В скрутній ситуації знайшла Ц. Рада розумний вихід: використала таке ж саме скрутне положення Австрії та Німеччини, які тоді для проживлення війська й населення потребували українського збіжжя та м'яса. Взамін за піддержання державницьких змагань України, Ц. Рада зобов'язалася заплатити Австрії та Німеччині українським збіжжям і сирівцем. Комбінація була зовсім здорова й Центральна Рада влучно на сей раз використала щасливу політичну та стратегічну кон'юнктуру, що сприяла тоді українським державницьким змаганням.

Німці в дуже скорім часі виповнили своє зобов'язання. В марті й квітні 1918 року увільнили українську територію від більшовицької інвазії й Ц. Рада могла спокійно приступити так до державного будівництва, як і до виконання своїх зобов'язань супроти Німеччини та Австрії.

Однак Ц. Рада до сповнення своїх завдань і тепер, навіть по гіркій науці, добутий у війні з більшовиками, оказалась зовсім нездібною. Замість взятися енергійно до наладження розхитаного й майже неіснуючого адміністративного апарату, замість приступити до забезпечення населенню спокійної та продукційної праці й будувати конечні

основи державности, правосвідомість, національну культуру, а передовсім лад і порядок, — Ц. Рада почала заводити різні реформи, а особливо реформу аграрну, якою почулося zagrożене в першу чергу багатше селянство й козацтво, бо їм ся реформа загрожувала знищити варстаки праці.

Відсутність сильної адміністраційної влади, майже цілковита відсутність судів і поліції довели до різних бешкетів, а ще перед приходом німців — до пограбування та знищення поміщицьких економій та багатших міщан, як також культурних установ, бібліотек, музеїв і т. і. З другого боку Австрія та Німеччина не бачили, щоби українська влада робила щонебудь аби дати їм обіцяний хліб. Навпаки, вони бачили всякого роду спроби й навіть законодавчі заходи, спрямовані на те, щоби їм того збіжжя не дати. Се все витворило зачароване коло, з якого треба було вийти.

VIII.

У К Р А І Н С Ь К І К О Н С Е Р В А Т И В Н І К О Л А ; І Х Д Е Р Ж А В Н И Ц Ь К І З М А Г А Н Н Я .

В тім власне часі почали думати про своє положення та свої обов'язки супроти краю українські консервативні кола. Не тільки свідомі своєї окремої української національності українські консерватисти, але й консерватисти українсько-польської та українсько-російської культури й національної свідомості.

В наслідок історичних подій Україна опинилася в ролі російської, а по части польської колонії. Два державні акти лягли були в основу політичного положення України до революції 1917 року: Переяславська Умова Гетьмана Богдана Хмельницького і Торговицька Конфедерація польської правобережної шляхти, яка піддала в 1792 році правобережну Україну під протекторат і владу цариці Катерини II. Як результат Переяславської Умови й виниклих через неї польсько-українських воєн, Правобережна Україна опинилася під Польщею й пробула під нею з малими перервами до першого розбору Польщі в 1772 р. Лівобережжя ж стало васальною державою під про-

тектором Москви. Владу в Лівобережній Україні, що була зорганізувалася як держава з перевагою класократичного устрою, мала в своїх руках козацька старшина, що сповняла там ролі західно-європейської шляхти та з розвитком Гетьманської держави і з розвитком соціальних відносин щораз більше до західно-європейської шляхти уподібнювалася. Свідомо до оформлення політичних та соціальних відносин на взір західно-європейського феодалізму пішов Гетьман Іван Мазепа, який, свідомо прямуючи до визволення України з під московської гегемонії, хотів мати в державі сильно спаяний, свідомий, культурний і багатий шляхецько-козацький стан. Державницькі змагання Гетьманщини не повелися. Полтавська перемога Петра I-го завдала їм смертельний удар. Рівночасно, щоби знищити політичну силу Гетьманщини, намагається російський уряд розложити українську козацьку старшину, як певну підставу державної Гетьманщини. Проти заходів гетьманського уряду та козацької старшини закріпити свої соціальні й політичні впливи в Україні, впливають московські царі на українські селянські маси, підбурюючи їх проти українських козацьких дуків і кармазинів, як представників державної влади Гетьманщини. З другого боку московське правительство показує козацькій провідній верстві, що допоможе їй закріпити сучасне становище, запевнить тривалість посідання її маєтків, а навіть віддасть їй в підданство українських селян, якщо підуть по лінії державних планів московських і зречуться державної самостійності України.

Довго, особливо за гетьманування Івана Мазепи, гетьманський уряд та козацька старшина —

еліта й державна сила Гетьманщини — борються проти українського хаосу й бунтарства, намагаючись власними силами його опанувати та в той спосіб збудувати трівку основу під українську самостійність. В наслідок нещасливої битви під Полтавою в 1709 р. задум той не вдався. Стративши надію на державну самостійність України, козацька старшина починає переходити в табір державности московської й за те дістає почесні справування влади в Україні. Майже рівночасно із скасуванням Гетьманщини, польська правобережна шляхта, втративши віру в польську державність, лучиться в Торговицьку Конфедерацію й піддається під протекторат Москви. Таким чином вся Україна переходить в кінці XVIII. століття під владу Москви з тим, що на Правобережжю політичну й культурну перевагу має польська шляхта, а на Лівобережжю українське, чи-пак малоросійське дворянство. Згодом в Україні розвивається промисел, торгівля, гірництво та фінанси й усі тії верстви стають організаторами в Україні продукції, політичного й культурного життя. Вся та складна політична, суспільна й економічна організація опіралася на російську державу й, будучи фактично колоніяльною українською факторією петербурської метрополії, була їй у всім підлегла.

З хвилиною упадку російської держави, в наслідок революції 1917—18 р.р., зникла сая метропольна залежність української економічно-суспільної системи від Москви й продукуючі та організуючі продукцію й усе економічне життя українські верстви опинилися в зовсім несподіванім, вповні самостійнім положенні.

Українська держава могла би бути збудована

та відразу стати на певних ногах, коли б у той час організатори продукції й усього економічного життя України гаразд зрозуміли, що супроти витореного положення даний момент вимагає від них приступити до участі в будові держави на визволених українських землях, бо без такої держави неможливе привернення краєві ладу й порядку та можності дальшого розвою. Всюди ділаючі політичні закони виказують, що на місце одного державного ладу мусить для запевнення існування суспільства заістнувати новий державний лад, бо на ніякій території не може довго істнувати порожнє місце. Повна політична й державна нікчемність та руїнницька робота Ц. Ради витворювали якраз таке порожнє місце в Україні і його слід було якнайскорше виповнити відповідним українським політичним змістом.

*

*

*

Німецькі військові круги в Україні бачили повну немічність Ц. Ради та її уряду й нездатність їхню до будування української держави, а особливо до виконання зобов'язань Берестейського миру, а се було для німців найважливішим. Вони намагалися вплинути на Ц. Раду, щоби змінила вона свою політику й більше числилася з реальними державними інтересами, а менше налягала на негайне переведення далекойдучих суспільних та економічних реформ. Заходи сії до нічого не довели. Тоді німці самі взялися — особливо в хліборобстві — до заходів, які забезпечили б повну продуктивність хліборобства й достаточну кількість збіжжа для центральних держав, що з боку Ц. Ради та її уряду викликало гострий спротив, а з боку крайно лівих партій грізну поставу. Дій-

шло навіть до того, що німецька команда рішилася навіть арештувати деяких членів Ц. Ради та її уряду, що й було dokonано підчас засідання Ц. Ради дня 27. квітня 1918 року. Сей факт послужив підставою для легенди нібито німці розігнали Ц. Раду. Треба ствердити, що німці Ц. Ради тоді не розігнали, бо Ц. Рада так того, як і наступних днів засідала, а навіть в самий день проголошення Гетьманства 29-го квітня 1918 року вибрала професора М. Грушевського президентом Української Республіки. Ніхто не розганяв Центральної Ради: вона сама розбіглася на саму чутку про гетьманський переворот, чим зайвий раз доказала свою слабкість і безрадність.

Не бачучи серед „свідомих українців“ людей, здібних до сформування українського уряду на здорових основах, німецька команда мала їх доволі серед ріжного роду „руських“ правих і центрових кол, які на всякі лади і в різних формах пропонували уладження відносин в Україні, однак з тим, щоби Україна була трактована як частина російської імперії та щоби форма її правління мала російський характер. На се німецька команда не згоджувалася і справа була в завішенні.

Була однак група людей, які в сей тяжкий (в березні й квітні 1918 року) рішучий момент державного життя України виступили з ініціативою. На чолі цієї групи став генерал Павло Скоропадський, зовсім свіжої дати український діяч, відомий однак уже тоді цілій Україні як організатор І-го Укр. Корпусу й головний отаман українських добровольців Вільного Козацтва.

Як нащадок старого козацько-гетьманського роду, споріднений і знайомий з широкими круга-

ми право й лівобережного дворянства та великий земельний власник на Чернігівщині й Полтавщині, він був представником історичного минулого України і своєю особою та іменем міг притягнути широкі круги спольщених та поросійщених українських козацько-шляхецьких землевласницьких родів. Як представник продукуючого хліборобського класу ген. Скоропадський розумів вагу продукуючих класів для будови української держави й відчував, що без їхньої участі реальної української держави збудувати не можна. Приступаючи до організації державно-творчого ядра, ген. Скоропадський старався притягнути до своєї роботи так представників хліборобського класу, як також увійти в порозуміння з класом промисловим, торговельним і фінансовим, подаючи за ціль своєї діяльності сотворення в Україні уряду в історичній національній українській формі, як підставу творчої, продукційної праці, ладу й порядку. В той спосіб хотів ген. Скоропадський втягнути в склад українського національного організму ті класи в Україні, що досі були агентами московської й почасти польської метрополії і без яких український національний організм не міг сповнити своїх державних функцій. Таким чином одним могутнім поривом державно-творчої енергії Україна мала звільнитися від наслідків і форм свого колоніального існування й оперти свою державну будову на цілім своїм продукуючим населенні. Зазначити належить, що ген. Скоропадський мав успіх і знайшов зрозуміння серед кругів зросійщених і спольщених своїх земляків, коли до них звернувся зо своїми планами.

Полишені самі собі, в наслідок розвалу московської і польської метрополії, українські проду-

куючі класи в значній своїй частині відчули та зрозуміли, що доля їхня з'язана тепер з долею України, що їхня залежність від Москви та Варшави мусить скінчитися, що для охорони овочів своєї праці вони мусять власними силами творити в Україні владу законности, права й порядку.

Наслідком організаційних заходів ген. Скоропадського повсталала „Українська Народня Громада“, що поставила собі метою відновлення в Україні монархії в ще живій традиційній національній формі Гетьманства. Така була генеза та ідеологічна основа нового політичного творива, якого діячами були українські продукуючі верстви, від десятків, або й від соток літ відчужені від українського національного життя. Готуючись до завоювання влади, Укр. Народня Громада була свідома ваги моменту та потреб населення й мала в плані перевести широко задумане суспільне робітниче законодавство й аграрну реформу.

Почин Укр. Нар. Громади був тим більше потрібний, а навіть конечний, бо Ц. Рада та її уряд оказали повну свою нікчемність в організації ладу та порядку в краю, а своїми законами й адміністраційними заходами ширили в Україні лише безнадійний хаос і руїну. Томуто обов'язком діячів Укр. Нар. Громади було на місце упадаючої безсильної Ц. Ради поставити сильний український уряд, дати Україні сильну державну будову, тим більше, що різні російські кола робили в той же час перед німецьким командуванням в Україні вельми енергійні заходи, щоби взагалі покінчити з українством, як з національним рухом, що ніякої трівкої, здорової державної будови поставити нездібен.

Щойно тоді, коли почин ген. Скоропадсько-

то почав реалізуватися, коли йому вдалося до свого задуму приєднати поважні промислові й хліборобські кола, військових та частину інтелігенції, німецьке командування побачило, що в Україні є державно-творчі, продукуючі верстви, які хочуть і потребують української держави, які можуть закріпити в Україні лад і порядок, дати їй можливість економічного й культурного розвою в українській національній шаті — і акцією ген. Скоропадського заінтересувались.

Оголошуючи свою прихильну нейтральність, німецьке командування саму боротьбу за владу між У. Н. Громадою та Ц. Радою полишило самим заінтересованим сторонам, оставляючи вислід боротьби відношенню реальних сил обох сторін. Програна У. Н. Громади в сій боротьбі була би рівночасно кінцем української державности на сей раз взагалі, бо у створених відносинах Ц. Рада залишитися не могла й не було ніякого українського чинника, здібного владу обняти. Німецьке ж командування було приготоване об'явити звичайну воєнну окупацію, що для нього було єдиним виходом в такому положенні.

Отже ставкою в сій боротьбі була українська державність, як така.

ІХ.

ВІДНОВЛЕННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ. ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ.

Не є завданням цієї розвідки писати історію Гетьманщини 1918 року, що проістнувала всього сім з половиною місяців. Всеж таки через те, що велике значіння сього велитенського, чесного, лицарського подвигу, якого наслідком була Українська Гетьманська Держава, завзято намагаються затемнити і спаплюжити найріжнороднішими безсоромними брехнями та крутнею не тільки, розуміючи всю небезпеку такої для себе Української Держави, всі без винятку заінтересовані в посіданню українських земель „сусіди“, але й деякі українські демагоги та проводирі демократичних і псевдо-державницьких кругів — заходить потреба дещо докладніше зупинитися над політичними, громадськими й культурними здобутками Гетьманської Держави.

Дня 29. квітня 1918 року відбувся в Києві приготований Укр. Нар. Громадою хліборобський з'їзд Союзу Земельних Власників. Делегатів на сей з'їзд прибуло з десятиох українських губерній 6432, а всіх учасників з'їзду було коло

8.000. В тім же часі засідала також ІІ. Рада й ухвалила земельний закон та вибрала пр. Грушевського президентом У. Н. Р.

На з'їзді Союзу Земельних Власників гостро атаковано Ц. Раду за її політику й роблено її відповідальною за хаос, що повстав у суспільних і економічних відносинах в Україні. Зібрані домагалися такого українського уряду, який би запевнив хліборобам порушені законами Ц. Ради приватну власність, спокій, лад і порядок в краю. Ся вимога й національні настрої, що лежали в основі діяльності організаторів подій, а саме Укр. Нар. Громади, витворили ситуацію, яка скристалізувалася в проголошенні прийвного на зібранні ген. Павла Скоропадського Гетьманом всієї України, як потомка історичного гетьманського роду й українського діяча, який зазначився як прихильник твердого порядку в краю.

З уваги на те, що на з'їзді Союзу Земельних Власників було репрезентованих так само думаючих кільканадцять мільйонів статочних селян-власників і козаків, прийняти належить, що влада Гетьмана Павла Скоропадського знайшла тим самим широку опору в хліборобській населенні України. Союз Земельних Власників репрезентував менше національно, а більше історично-свідому частину селянства й козацтва. Але в тім саме часі відбувався також з'їзд української демократично-хліборобської партії, що групувала в собі суто свідомий та національно вироблений хліборобський елемент і представники того з'їзду, привітали Гетьмана, вже по його проголошенні й обнятті влади, як Господаря Української Землі, заявляючи, що будуть Гетьманський уряд підпирати. Таким чином Гетьман знайшов опору серед усього посідаючого

хліборобства, так вповні, як і менше свідомого національно.

Треба додати, що Гетьмана помазали єлеем і поблагословили представники благочестивого духовенства в Україні (Єпископ Никодим у Софійському Соборі), так що й Церква православна признала Особу Гетьмана й відновлений ним український монархичний лад.

В кілька днів по установах Гетьманства відбувся в Києві з'їзд кадецької партії в Україні, як репрезентантки української зросійщеної буржуазії та інтелігенції. З'їзд сей, що відбувався в присутности кількох гетьманських міністрів — членів сієї партії — постановив признати українську державність як факт і як неминучий вихід з ситуації перед загрозою анархії та загибелі. На з'їзді сім позначилися однак, як відбитка тодішніх настроїв, три головні напрямки. Одні признали Українську Гетьманську Державу, як наслідок відношення національних сил України, і стали на основі, що Україна повинна відділитись від Росії й назавжди становити самостійну державу, інші признали Укр. Гетьм. Державу, як вихід із загибельного положення, як факт конечний, але тимчасовий, який у свій час треба замінити відновленою загально російською монархією, треті вважали Гетьманську Державу тільки як догідну базу для всеросійської діяльності, ставлячись в засаді крайно вороже до ідеї самостійної України. В ухвалах з'їзду знайшла свій повний вислів перша група учасників.

Дальше відбувся в травні 1918 р. в Києві з'їзд представників промислу, торгу, фінансів та сільського господарства — „Протофіс“. Прибуло на нього з усіх кінців України коло 1000 представни-

ків. На відкриття з'їзду з'явився Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб і міністри Гутник, К. Ржепецький і Б. Бутенко. Голова Ради Міністрів привітав з'їзд. Він згадав про труднощі й перешкоди, серед яких вироблялася ідея національного самопочуття й українська культура та підкреслив, що не вважаючи на всі перешкоди українська державність стала фактом. Слова про українську державність були прийняті гучними оплесками. У всіх промовах та дебатах члени з'їзду стояли на ґрунті української державности, винесли ділові резолюції, в яких підчеркнено, що представники торгу, промисловости й фінансів будуть працювати для закріплення української державности й вислали по закінченні з'їзду спеціальну делегацію до Гетьмана з заявою про лояльність.

Відбувалися під той час також з'їзди українських партій. Про з'їзд Хліборобів-Демократів ми вже згадували. З'їзд української соціально-демократичної партії і з'їзд соціально-революційної партії зайняли супроти Української Гетьманської Держави становище крайно вороже й постановили боротися з її урядом, як з узурпаторами, ворогами народу й представниками класів економічного визиску трудового населення України, якого представниками вважали себе. Не вважаючи на суто національну історичну форму держави, партії сі оголосили, що не може бути українською влада, оперта на українських посідаючих верствах, бо українство по суті своїй мусить бути демократичне. Партії сі представляли себе заступниками цілого працюючого українського народу, який в дійсности в сих партіях не був зорганізований та й про їхню програму й тактику мав дуже неясне поняття. Обидві сі головні соціалістичні партії не

мали на місцях зорганізованих партійних кадрів, їх численний склад був дуже пливкий і неозначений, а складались вони з цілої маси свіжо набраних партійних проповідників-інтелігентів, що здебільшого пристали до українства вже в часі революції т. зв. „мартовиків” і незначного числа властивих партійників. В партійній їхній будові був великий переріст проводу, що складався з здекласованої інтелігенції, над кадрами партійних рядовиків. Захопивши в перших початках революції українські установи й організації, представники цих партій в силу свого скупчення в Києві через свої ораторські, пресові й інші виступи зуміли суггерувати всій периферії України, що се вони є умандатовані й фактичні представники українства, через те їхні виступи проти нової влади мали до певної міри вигляд виступів усього зорганізованого українського народу, хоч властиво репрезентували вони лише над міру слабо зорганізоване українське робітництво і зовсім незорганізоване малоземельне й безземельне селянство.

Проти нового уряду виступала також партія соціалістів-федералістів, яка назву свою пристосувала щойно підчас революції до пануючої тоді соціалістичної моди, фактично ж була організацією українських інтелігентів, поміркованих демократів і поступовців. З'їзд сієї партії, що відбувся в травні сього ж 1918 р., жадав від Гетьмана, щоби прийняв за підставу державного устрою України конституцію Ц. Ради, а себе вважав би тільки за президента У. Н. Р.

Так то представники малої інтелігентської партії з демократичного становища задивлялись на вираз волі мільйонів посідаючого українського селянства, землевласників і козаків, представників

промислу, торгівлі й фінансів, які хотіли мати в Україні монархічно-гетьманську владу з Гетьманом на чолі. Щоби такі вимоги ставити мусіли українські демократи й соціялісти видумати, що гетьманський переворот був ділом німецької команди, яка силою штиків нібито накинула Україні ворожу й шкідливу їй владу. Вони мовчали про те, що німців закликав уряд Ц. Ради й він би мав відповідати за те, що в Україні було в той час німецьке військо.

Коли Укр. Нар. Громада, зорганізована ген. Скоропадським приступила до своєї акції, німці заінтересувалися нею й не заважали їй ділати, виходячи з одинок розумного, слухного політичного й теоретично вірного становища, що умовлятися можуть і серіозно можуть трактувати лише такого партнера, який з українським хаосом сам дасть собі раду й зажадали від Укр. Нар. Громади діл а не слів та неозначених обіцянок.

І не тоді, коли ген. Скоропадського проголошено на З'їзді Земельних Власників Гетьманом, признали Його німці, а щойно тоді, коли Він власними зорганізованими військовими силами захопив по проголошенні всі урядові установи й силою завоював владу в Україні від Ц. Ради. До того часу німці держали себе нейтрально і хоч се й була нейтральність прихильна, нічим вони до військової перемоги Гетьмана не спричинились. Можливо, що коли б Гетьман не зумів разом з Укр. Нар. Громадою провести власними силами завоювання в Україні влади, німці виступили б тоді збройно, але вже певно ані Гетьман ані У. Н. Громада не відогравали б ніякої в тім ролі, як ті, що виказали свою до державного діла нездатність, а німці були б лише збройно, як окупанти військові, виби-

вали з України те, що їм уряд Ц. Ради зобов'язався дати, а саме збіжжа й сирівці. Українські соціалістичні й демократичні партії, розповсюджуючи ганебну брехню, що нібито Гетьман та Його уряд були наставлені німцями, повинні б були пам'ятати, що се якраз вони й Ц. Рада, а не Гетьман, завдячували владу в Україні німцям та австрійцям, бо кілька місяців до того самі втікли з Києва перед большевиками й тільки закликаним ними на поміч німцям та австрійцям завдячували змогу знову „заступати й репрезентувати весь український нарід“, перед яким ще так недавно втікали. Логика історичних фактів не знає винятків.

Укріпивши свою владу, Гетьман приступив до формування уряду, до якого покликав представників українського промислу, хліборобства й фінансів, найбільше звертаючи увагу на те, щоби люди сі мали бездоганний фаховий рівень і були своїми фаховими та особистими інтересами зв'язані з Україною. Опіраючись на зв'язки продукційних груп громадянства, що признали Гетьманську Державу, зформований з представників тих класів уряд мусів мати в очах політичного світу далеко більший і вартісний авторитет, як коли б він був зформований з самих свідомих українців демократів і соціалістів, що могли репрезентувати українську свідомість, але не були зовсім здатні до якоїб то не було державної конструктивної праці.

Організуючи державну владу, Гетьман був свідомий того, що серед навіть поміркованих кол свідомого національно українства немає добрих фаховців з ясным державницьким світоглядом. Всеж таки, бажаючи знайти серед сих українців співробітників, що допомагали б Йому вдержати суто національний український характер і напрям

нового уряду, рішуче й не раз звертався до поміркованих і видатних українців як: Шелухин, Мацієвич, Ніковський і інші, запрошуючи їх до співпраці в уряді. Вони, однак, оставалися глухі на сі запросини, причім малося вражіння, що головною здержуючою їх причиною було почуття якоїсь наче „образи“, що не вони, а „хтось інший“ організує українську державну владу.

Праця, що її виконав український гетьманський уряд за час сьоми з половиною місяців свого урядування, була дуже помітна й високої державної вартости. Се не була праця 18—25-літніх зеленьків або шарлатанів, але праця людей діла, знання й довголітньої практики.

В ділянці внутрішньої політики Гетьманський уряд старався в першу чергу наладнати розхитаний адміністраційний апарат на місцях, замінити наставлених Ц. Радою невідповідних людей людьми фаховими, або звязаними з місцем урядування і знаючими місцеві потреби. Се викликало серед українських демократичних і соціялістичних кол багато крику й невдоволення. Треба признати, що роблені наспіх сі призначення не могли бути завжди шасливими. Деякі адміністратори зле розуміли своє завдання й часто викликали зовсім слішні жалі й нарікання. В короткий час існування Гетьманської Держави при найбільшім бажанні неможливо було всі отсі невластивости виправити.

По Ц. Раді гетьманський уряд унаслідував не тільки неналаднаний адміністративний апарат, але також повну розбещенність людности так з права як і з ліва. Ще за Ц. Ради, а потім за большевиків перед приходом німців та австрійців, сільські й мійські низи во ймя засади „грабуї награбоване“ кинулися були на фабричні склади й економії,

розграбили їх та в переважній частині спалили і зруйнували. Коли прийшли німецькі та австрійські війська, а за ними власники розграбованого майна, почалася ще при Центрі. Раді на цій українській території акція відбирання пограбованих речей. Через те, що на місцях не було ані справної адміністрації, ані поліції, ані судів, до яких можна було звернутися в цій справі, почали власники пограбованих фабрик та економії на власну руку організувати збройні відділи, за допомогою яких відбирали в населення своє майно та накладали на села контрибуції. Центральна Рада, коли до неї зверталися покривджені селяни, не могла на це нічого порадити, бо не мала сили, а німецькі війська не тільки не звертали уваги на домагання уряду Ц. Ради припинити самоволлю, але й самі часто давали поміщикам військову допомогу для ревіндикацій.

Гетьман з місця осудив діяльність тих самостійних „отрядів“ і наказав міністрові внутрішніх справ негайно їх ліквідувати. Зрозуміло, що така ліквідація не могла статися в один день з уваги на те, що адміністративний апарат не був ще достатньо налагоджений, комунікація тяжка, а виконавча рука — поліцейні органи — або ніякі, або ненадійні. Все таки карателіні відділи вдалося досить скоро зліквідувати. Їхні бешкети зручно використала скинена Ц. Рада та її прихильники. Вони всю вину за них скидали виключно на Гетьмана та Його уряд.

Самі по собі „карательні отряди“ не були нічим надзвичайним. Грабителі самі розуміли, що награване під гарячу руку майно треба при зміненіх обставинах віддати й віддавали його здебільшого добровільно. Трагедія вийшла з того, що

українські соціялісти й демократи уявляли собі завжди українську державу, як якусь благодійну інституцію, що роздаватиме на право й ліво десятини та всяке чуже добро, даватиме своїм громадянам всякі свободи й права, не вимагаючи взаємних обов'язків й не виконуватиме ніякої адміністративної караючої влади за карні та цивільні провини. Через те, коли явилася Українська Держава, та важилася положити караючу руку на всякі злочини, не як влада попередня — Ц. Рада, — що сама наводила населення на грабіж, „свідомі українці“ ніяк не могли зрозуміти, щоби українська влада карала за грабунки замість того, щоби до тих грабунків заохочувати. Отсе дійсне „Юс ет потестас“ української гетьманської влади було причиною обурення українського суспільства на уряд, а „карательні отряди“ се була тільки побічна справа, вигідна для протидержавної агітації. Се була головна мелодія нарікань на гетьманський уряд, плюгавлення його та відсуджування його від українства. „Карательні отряди“ були тільки вигідним претекстом, бо давали вони багато неможливого до провірення матеріялу до обвинувачування.

Однак ніяка дійсна державна влада не повинна боятися рішучих мір, щоби завести лад в краю й ніякий державно думаючий нарід не плюгавив би свого уряду, коли б у подібній ситуації, як то було на весні 1918 року в Україні, уряд вживав надзвичайних мір строгости.

Найбільші успіхи мав гетьманський уряд у ділянці закордонних справ. Передовсім добилася Українська Держава признання „де юре ет де факто“ від Центральних Держав: Німеччини, Австрії, Туреччини та Болгарії й ратифікування Берестейського договору, який був правною між-

народньою основою існування Української Держави. Згодом признали Українську Державу „де юре ет де факто“ напів тоді суверенна Польща, Румунія, Грузія, Дон, Кубань, Фінляндія, Біла Русь, Азербейджан, як ще цілий ряд держав, що признали існування Української Держави „де факто“ й нав'язали з нею ділові зносини, відкладаючи правне признання на пізніше, а саме: Швайцарія, Швеція, Сов. Росія, Іспанія, Данія, Греція, Норвегія й Персія. Всі отсі держави вислали в Україну своїх представників, консулів й піддержували ділові зносини. Україна будила скрізь пошану й заінтересування, як держава велика, з великими природніми скарбами, що мала на своїм чолі уряд опертий на всіх продукуючих класах громадянства.

Бувши в союзі з Центральними державами, Україна думала й про інших союзників, щоби уладити свої відносини до сусідів та запевнити себе на будуче. Сподіваючись, що з виходом німецьких військ треба буде відстоювати свою самостійність в першу чергу супроти Росії, Україна заключила зачіпно-відпорний союз з державою Донського Війська та з Кубанью, які разом з Україною рішилися відстоювати свою повну самостійність.

Ще III універсалом Ц. Рада проголосила право самоозначення народів. З сього передовсім скористався Крим і відпав від матірнього пня, творючи самостійну республіку. Таким чином Україна втратила найважливішу чорноморську базу — Севастополь — без якого не могла би вдержати на Чорному морі воєнного флоту. Розуміється й сама самостійність України була сим zagrożена. Торговельною блокадою український гетьманський уряд примусив Крим капітулювати й прилучитися до

України на засаді широкої автономії. На кораблях Чорноморського воєнного флоту замаяли жовто-блакитні стяги. Розвал Центральних держав і упадок Гетьманської Держави перервав успішні заходи українського уряду. Отже тільки в частині вдалося відзискати те, що легкодушно випустила з рук Ц. Рада.

З Сов. Росією почалися були мирові переговори й усталено тимчасовий мир з означенням границь обох держав.

Рівнож в області податковій, скарбовій, торговлі, промислу, залізниць, пошти, телеграфу, судівництва і т. д. перевів український гетьманський уряд багато праць і наладнав правильний біг державної машини. Велику працю виконав уряд в ділянці шкільництва, культури й мистецтва. Гетьманський уряд повів енергійно далі організацію народного шкільництва, що її почала Ц. Рада, так, що все народне шкільництво в Україні зукраїнізовано. Що до середнього шкільництва, то постановлено перемінювати середні існуючі вже школи на українські поступенно, приступлено натомість до оснóвування нових українських середніх шкіл і засновано їх около 150 різного типу по всій Україні.

Заснування Всеукраїнської Академії Наук, Українських Університетів у Києві й Кам'янці Подільськiм, Історично--філологічних факультетів в Полтаві й Ніжині, се головний наслідок праці гетьманського уряду. В дотеперішніх університетах у Києві, Одесі й Харкові, де покищо виклади велися російською мовою, основано по чотири катедри українознавства, так само катедри українознавства основано в Ніжинськiм Історично-філологічнiм Інституті та в приватнiм Катеринославськiм

російським університеті. В міру зросту культурних і наукових українських сил та в міру прибутку студентів намічалася переміна всіх російських вищих шкіл на українські. Переміна ся мала однак іти поступово й без зайвих потрясень, що не були би корисні ані з педагогічного, ані з політичного боку молодій державі, якої завданням було положити міцні й тривалі національні основи під усе державне й суспільне життя України в цілости. Далі засновано Держ.-Драмат.Школу, Держ.-Національну Бібліотеку, Держ. Архив, Держ. Музей і т.д.

Колосальна праця, вложена в розбудову шкільної й культурної ділянки, не могла відразу дати сподіваних овочів, бо повалення Гетьманської Держави й горожанська війна перервали сю працю, а новий большевицький уряд надав зовсім інший напрямок освітній та культурній діяльності.

Оперта на продукуючі класи й розпоряджаючи великими матеріяльними засобами, могла Українська Держава багато ложити на розбудову та поширення української книжки і преси. Та й приватна ініціатива, користаючися спокійним часом та заведеним державним ладом і порядком, могла також себе проявити. І дійсно ніколи перед тим ані потім не проявився в Україні такий оживлений видавничий рух, ніколи ні перед тим ні потім не було так поширеної української преси найрізноманітніщих напрямків, урядових й опозиційних. Український видавничий рух починав набірати дійсно розмірів відповідних великій Українській Нації... Перед здивованими очима обивателя, який, живучи в Україні цілими десятиліттями, нічого про Україну, її минуле й сучасне не знав, нічого про її культуру не відав і не бачив, — розгортався великий рух, що захоплював байдужих та будив

серед них національну свідомість і патріотизм. Солідні основи, що на них оперлася будова Української Гетьманської Держави, будили пошану, бо се вже не була робота горстки крикливих партійних агітаторів, але праця поважних людей, які до будьякої роботи й не ставали б.

Через те в часі існування Української Гетьманської Держави поступило великими кроками вперед національне освідомлення іменно статочних кол місцевого громадянства й то не тільки серед „малоросів“, але й серед здавна осілих в Україні росіян та інших національних меншин, які зрозуміли, що треба їм всеціло стати на державній і національній українській позиції.

Та не все діялося в Укр. Гетьм. Державі так, як повинно. Праця тодішнього укр. уряду, так у центрі, як і на місцях, викликала з боку „свідомих“ правіщих і лівіщих українців, демократів та соціалістів, великі застереження й різку критику. Критика ся продовжується й до нині. Не можна заперечити, що подекуди, особливо в ділянці адміністрації, або замалої енергії при впроваджуванні урядової української мови, критика ся може й не позбавлена деякої слушности, не можна заперечити, що траплялися факти, які могли до живого обурити свідоме громадянство. Фактів сих було чимало й може не всі вони навіть були підмічені й зафіксовані, але треба добре зрозуміти, що повстали вони на тлі тодішніх відносин, на ґрунті самого заложення й будови Укр. Гетьм. Держави й були наслідком того матеріалу, що його вжито до тієї будови свідомо й доцільно. Вагу й властиве значіння всіх сих замітів і промахів Гетьм. уряду, які певно й сам Гетьм. уряд передбачував, оцінимо справедливо, коли зважимо слідуючі моменти.

Х.

РОЗКЛАДОВІ ЧИННИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ. ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ ДЕМОКРАТІЇ ПРОТИ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Гетьман і „Укр. Народня Громада“, як основники ідеології й будівничі самої Гетьманської Держави, вийшли з того одиноко правильного становища, що українська держава може бути єдиною сильною й здоровою, коли збудована буде на продукуючих класах України. Однак в наслідок колоніяльного положення України, залежності її економічного й політичного життя від метрополії в Москві й почасти в Варшаві, посідаючі представники тих класів були поросійщені та попольщені, або й зовсім і корінно московські та польські. Через те однак, що метрополія в Москві впала й розсипалася, а Варшава в змаганні за свою власну самостійність перестала ділати — продукуючі класи України були примушені пристати до будови відповідаючої їхнім інтересам Української держави. Такою державою не була українська держава Ц. Ради й тому, коли повстала ініціативна група Укр. Нар. Громади й виставила свою програму будови признаючої ненарушимість приватної власности

держави, українська (по більшій часті лиш територіяльно) буржуазія й великі землевласники пішли за сією програмою. Принесли однак вони з собою в нутро Української Гетьманської Держави всі свої культурні надбання, іменно „культури російської“ й „культури польської — східної й західної“, а тих надбань не так уже легко позбутися й переробити їх на культурні цінності українські, які до речі були в той час незначні та щойно творилися. Українська культура на своїй власній землі являлася дивним і несподіваним новотвором, а такого в товариство нерадо приймають. Поросійщені та спольщені громадяни несли з собою вже добре засвоєний власний спосіб думання, що склався віковим пожиттям у російській великодержаві, вічну тягу до розросту й тому їм українська держава здавалася незначною, нездідною до життя провінцією. Вони принесли з собою привязання до дотеперішнього політичного центру, віру в його великі життєві засоби й певність, що розвал сього центру се річ тимчасова та що слід вертати до відбудови „єдиної неділимої“, а Українську Державу вважати за перехідну тільки стадію. Через те, що великобуржуазні, дрібнобуржуазні та інтелігентські кола, що в такий спосіб думали й відчували, мешкали по містах та містечках, де українська народня й національна стихія проявлялася слабо й непомітно, їм просто здавалося, що „взагалі ніякої України нема“.

Очунявши отже від страхіть революції й заживши в Україні спокою, „люді русской культури“ почали розважати шанси української державности й робити свої заключення. Сії заключення в більшій часті не були для української державности користні й прихильні. До сього прилучилася енер-

гійна агітація Антанти, ціллю якої було повалити Україну, зробити її тереном анархії, щоби тим підкопати становище Центральних держав. Золото пливло струєю, надії на „єдину неділиму“ підсичувано, підкопувано віру в трівкість існуючого державного ладу.

З другого боку таку саму діяльність розвивали українські й московські більшовики, яких агітаційний центр — будуче українське більшовицьке правительство — за весь час Гетьманщини потай пересиджувало в Києві. Їхнє змагання йшло в напрямі викликання в Україні соціальної революції й захоплення в свої руки влади. До всього того доходило гостро опозиційне становище українських демократичних та соціалістичних партій. Се крайно вороже й цілий час наставлене не на критику, а на повалення Гетьманської Держави становище згаданих українських кол, обісмілювало до акції російські кола й переконувало їх в нетрівкості Української Держави.

Гетьман твердо держав курс на самостійну національну українську державність. Він від самого початку, спіраючись на продукуючі класи, старався всіма силами прилучити до державного життя статочний національно свідомий український елемент. Такого елемента на жаль було зразу небагато, бо все політично й культурно хоч трохи вироблене до українства щойно починало додумуватись. Треба сказати, що й серед зросійщених кол, серед землевласників, промисловців і т. д. було багато людей, що щиро, не за страх а за совість, робили свою українську державну роботу та в своїй більшості за весь час Гетьманщини вірно піддержували уряд, але коли почав тріщати блок Центральних держав і перемога Ан-

танти наблизилися, почали вони звертати свої думки в бік Парижа та Лондона і прислухуватись до планів, що там на майбутнє кувалися.

Серед такої ситуації ясно, що державні урядовці, так в центрі, як особливо на провінції, привикали вважати Гетьманську Державу за тимчасову й не вважали за вказане надто серіозно перестерігати наказаного згори українського національного курсу. Адміністратори сі, серед яких певно були й французькі агенти, дозволяли собі на різні вискази та вибрики, якими порушували свої службові обов'язки та обурювали українське громадянство. Серед навалу далеко важніших подій не час було займатися дрібними справами й багато таких фактів проходило безкарно, бо й на горі не бракло людей таких же антанто-русофілів. Могла тут допомогти тільки масова участь українських національних кол в гетьманським уряді і хоч нейтральне, вичікуюче становище лівих соціялістичних українських партій. Трудно однак було до сього довести. В першій кабінеті Ф. Лизогуба була група міністрів (Дорошенко, Бутенко, Любинський та Кістяківський), що строго держала український національний курс і взаємно себе піддержувала. Група ся мала повне співчуття й поміч у Гетьмана й у багатьох випадках не стрічала спротиву від інших членів кабінету, але сі інші міністри, не маючи по суті нічого проти проведення національної лінії, старалися темпо сього процесу звільнити, вважаючи надто різкі кроки небажаними.

У вересні однак таки наступила реконструкція кабінету й до нього ввійшла значніша група свідомих національно українців. Гетьман, полагавши ділові державні справи й налагодивши адміністраційний апарат, уважав за можливе і вка-

зане від чисто ділового кабінету перейти до кабінету з більше національним та громадським характером. Такий крок був ще й тому конечний, що через вище виложені причини міжнароднього характеру, продукуючі класи в Україні почали знов схилитися в бік бувших своїх метрополій й готувалися повернути знов Україну в попередній стан колоніяльної залежності. Треба було рахувати виключно на власні сили.

Гетьман енергійно шукає виходу з трудного положення й остаточно пізно в осені добивається від німців дозволу на організацію української військової сили. В тім часі видає Гетьман маніфест про відновлення козацького стану, сподіваючись знайти серед існуючого українського шляхецтва й козацтва певну опору української державности.

Рівночасно виборовши від німців вільну руку в закордонній політиці, старається Гетьман навязати зносини з державами Антанти, щоби там дипломатичними заходами запевнити собі признання самостійности Української Держави та існуючого в Україні державного ладу.

Перемога Антанти над Центральними державами й заломання німецької мілітарної сили викликали в Україні великі ускладнення й особливо підбадьорили активність російських політичних партій. Підюджувані агентами Антанти, вони виразно стали тепер на „єдино-неділимську“ лінію й енергійно почали працювати над поваленням самостійности Української Держави. Рівночасно група міністрів русофільського напрямку склала записку з домаганням проголосити федерацію з неіснуючою в той час майбутньою Росією на неозначених ближче основах. Ся записка не остала без впливу, бо перешкодила вибухові повстання проти

Гетьмана з боку російських старшинських організацій. Натомість ся сама записка, а потім проголошення 14/XI 1918 р. грамоти про сю федерацію, стали головним боевим гаслом в протигетьманському повстанні з боку „Українського Національного Союзу“, в яким зорганізувалися були в літі того року українські демократично-національні й соціалістичні партії.

Було би хибним і незгідним з історичною правдою думати, що протигетьманське повстання українських партій та збунтованих ними селян було якраз наслідком проголошення грамоти про федерацію з Росією, що до речі тоді не існувала та й досі її немає. Є незбиті і певні докази, дані самими учасниками повстання, що було воно постановлено ще в літі 1918 року, коли Гетьман, перевівши з першим кабінетом Ф. Лизогуба організацію державного апарату, взявся проводити строго українізаційний курс і покликав до кабінету цілий ряд визначних і відомих українських діячів і патріотів. Повстання постановив не цілий „Укр. Нац. Союз“, а деякі члени його президії, які зробили се на власну руку та приготувлювали повстання навіть проти волі поважніщих кол Нац. Союзу.

Головна причина повстання се відразу „свідомого“ українства до української державної влади, побудованої на основах реальної сили і примусу та повсталोї від факту завоювання. По думці української демократії українська державна влада повинна брати свій початок від голосування й загального признання широких кол громадянства. Гетьманська Влада, як вислід панування державно-творчої еліти, опертої на продукуючих класах, була для української демократії узупаторкою і де-

мократія ся уважала за питання своєї національної честі відкликатись до „народу“, щоби він усунув узурпаторів.

В дійсности діячі Українського Національного Союзу, що приготувляли повстання, були лише знаряддям в руках зручних політичних грачів, якими були російські більшовики. Вони то, слухно вважаючи за найбільше для себе небезпечну в Україні Гетьманську Державу, розуміючи, що така оперта на продукуючих та посідаючих класах держава, як по суті своїй „контрреволюційна“, рішуче опреться поширенню пролетарської революції на Україну, а установившись по перемозі Антанти, що в той час було вже зовсім певне, стане сильною базою в боротьбі проти більшовицької влади в Росії та вкінці її зовсім знищить. Сьому треба було доконче запобігти, а до того кожне оруддя було добре, навіть „свідомі українці“.

Між п. Винниченком, як головою Нац. Союзу, і представниками московського совітського правительства, які для мирових переговорів пробували тоді в Києві, прийшло до угоди, в якій Нац. Союз признав, що для повстання проти Гетьмана потрібує помочі від сов. Росії, а то в формі її нейтральности. Представники сов. Росії, оцінюючи вартість прислуги, яку хоче їм зробити Нац. Союз, заявили готовність дати на повстання всяку потрібну грошеву суму, однак Винниченко від сього відмовився, думаючи, що тим зазначає свою політичну чесність. Ся грошова пропозиція, коли би представники Нац. Союзу хотіли її зрозуміти, могла би звернути їх увагу на те, що представники сов. Росії вважають їх тільки за пригоже оруддя для осягнення своєї ціли.

Фактично отже, на жаль, як се тепер

з історичної перспективи видно, ціле повстання Нац. Союзу проти Гетьмана було тільки одною стадією боротьби сов. Росії проти самостійності України і боротьбу сю виконали самі українці, як не вільна, сліпа авангарда інтернаціонального московського імперіялізму.

Можна завжди сміло сказати, що се не було ніяке національне повстання, але повстання інтернаціональне, бо довело воно з залізною послідовністю до завоювання України рос. більшовиками. Українська Гетьманська Держава супроти тих сил, що проти неї виступали, була більше національна й територіяльно й етнічно, бо боронила місцевих інтересів місцевими силами. В сім розумінні можна сказати, що в часі повстання Гетьманський уряд боровся цілий час проти більшовиків і більшовики руками політичних сліпців Українського Національного Союзу його повалили.

Цілим протигетьманським повстанням кермувала вибрана „Нац. Союзом“ на зібранні кількох людей Директорія й на неї падає відповідальність за геростратове діло, хоч не підлягає ніякому сумнівові, що члени Директорії були безперечно українськими патріотами і коли б вони собі в той час могли усвідомити наслідки того кроку — вони б ніколи своїх рук до сього повстання не приклали.

По поваленні Гетьмана і по складенні ним влади відновлено в Україні Народню Республіку, однак її діячі і представники самі мали свідомість, що їхній твір державний не удержиться. Російські більшовики, поваливши руками українських повстанців Гетьмана, пішли війною на Україну, щоби пожати жниво свого власного задуму. Тоді то й почалася масова мандрівка „свідомих“ україн-

ців, які свою ганебну втечу перед більшовиками пояснювали різними дипломатичними поїздками за кордон і т. д.

Відновлена по поваленні Гетьмана У.Н.Р. виявила не меншу кволість і нежиттєздатність, як і У.Н.Р. Центральної Ради і скоро втратила на користь московських більшовиків майже всю українську територію, а вкінці й зовсім опинилася на еміграції.

Останні політичні кроки Гетьманського уряду потребують деякого пояснення. Гетьман проголосив намір федерації з Росією, що тоді не існувала. Як такий, акт сей мав виключно декларативний характер, а не фактичне значіння. Акту такого домагалися від Гетьмана представники Антанти. Взамін за таку декларацію Антанта обіцявала признание самостійності Української Держави в федеративнім звязку з майбутньою Росією і всяку дипломатичну та мілітарну поміч, а головне згоду на задержання в Україні й на українській службі частини німецьких збройних сил до часу стабілізації відносин на місці та зорганізування власної української армії. Україна мала бути допущена, як уряд части Росії до мирових переговорів, одержати в часі переговорів все, що було договорами призначене для Росії, а саме Дарданели, Східню Галичину та мабуть і Прикарпатську Русь.

Повстання однак перервало ці переговори й Антанта не дала потрібної помочі, а Гетьманський уряд мусів скапітулювати. Акт про федерацію з Росією, хоч і не був безпосередньою ані посередньою причиною повстання, та все таки вони зійшлися в часі майже рівночасно (повстання фактично почалося перед оголошенням сього акту) і Директорія використала його, як знаменитий агі-

тацийний засіб, що надавав повстанню хоча б зверхній вигляд причиновости, доцільности та політичного узаasadнення. Коли б однак повстання не вдалося й Гетьманський уряд удержався при владі, акт про федерацію міг би послужити знаменитим козирем в дипломатичній грі на міжнародній мировій конференції, де Українська Держава, виступаючи від імени неістнуючої Українсько-Російської федерації, могла без труда заанектувати для України всі територіяльні користі з мілітарної переваги Антанти. Акт про федерацію був властиво не переходом до фактичної федерації з Росією, а містком до переходу з концерту Центральних держав в склад побідних держав Антанти і як такий міг стати фундаментом до дальшого політичного розвитку України.

Одержавши поміч Антанти і усталившись як загально признана держава, Україна мусіла мати в федеративній комбінації з Росією політичну перевагу по своїм боці і могла тую федерацію укладати по своїй волі, або її зовсім відкинути. Все остаточно мусіло було б уложитися згідно з відношенням сил, а річку всіх національних елементів України було би в той час дбати, щоби Україна тих зорганізованих та сконсолідованих сил мала якнайбільше. Піднімати в такий час повстання було політичним безглуздом, було більше, як політичним злочином.

Сей політичний злочин помстився на цілій українській нації, бо Україна втратила самостійність, що її було на короткий час у 1918 р. здобула і втратила її саме в той час, коли політичні обставини дуже сприяли так будові, як і закріпленню самостійної Укр. Держави.

Демократична форма організації суспільства й державної будови не могла довести до закріплення її самостійності. По своїй суті демократичний спосіб організації громадянства й держави до будови нових держав не надається. Нову державу основується завоюванням і закріплюється збройною силою та цілим рядом війн з сусідами за цілість завойованих границь. Міцна держава повстати може тільки тоді, коли національна державно-творча еліта виявить свої організаційні здібності, захоплюючи владу і провід в державі в свої руки і своїм авторитетом, а де не вистає авторитету то силою, примушує громадянство до організаційного послуху новій державі та владі. Ніяка держава не може повстати від виборів та голосування, від вияву непримушеної волі цілого громадянства через мирне самоозначення. Національна демократична еліта, що в той спосіб хоче державу будувати, виявляє свою політичну безграмотність та організаційну нікчемність і з такими будівничими скоро й легко розправиться аристократія сусідньої держави, що організує свою державу на єдино розумнім принципі сили й послуху. Так було в відношенні до У.Н.Р., яку легко поконали більшовики, завоювавши збройною силою владу в Росії й так само збройно завойовуючи владу в Україні та змітаючи з лиця землі У.Н.Р., разом з її нерозумною й неймовірно наївною вірою в клич „самоозначення аж до цілковитого відділення“.

Обов'язком всіх державно думаючих, національно свідомих українців було під той час, коли падали переможені Центральні держави, й Україна оставалася на самоті, скупчитись біля свого Гетьмана й боронити з Ним разом Українську Держа-

ву Тоді Вона могла би вдержатись власними силами. Се зовсім певне, бо большевики розпоряджали тоді лише незначними збройними силами, а намічена українським урядом мобілізація нових річників рекрутів мала дати в найближчих місяцях значну армію понад 300.000 козаків. Але обов'язку сього українське громадянство не розуміло й на своє лихо не виконало.

XI.

СТРАТЕГІЯ Й ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ.

Не знаходячи опори в українськiм громадянствi в сей тяжкий для держави час, Гетьман 14/XII 1918 р. вiдмовився вiд фактичного виконування влади. Українська демократія, поваливши Гетьмана, могла тепер показати, як належить тую владу в Україні виконувати, який її надати внутрішній порядок і яку повести закордонну політику. І Директорія се дійсно показала.

Наслідки протигетьманського повстання виявилися дуже скоро й характер його вiдчули на собі дуже болюче його спричинники й виконавці. Ледве що встигла сісти в Києві Директорія разом з своїм урядом, міністерствами й парламентом, себто „Трудовим Конгресом“, як вже більшовики почали реалізувати користи заключеного перед повстанням з Директрією пакту „про неагресію“ в протигетьманськiм повстанні. Вони зразу рушили приготовленим для них через повстання шляхом, користаючись тим, що повстанські вiдділи знищили й розігнали настановлену Гетьманщиною в краї адміністрацію й ті невеликі збройні частини, що були в розпорядженні адміністрації й могли за-

держати на собі перший більшовицький наступ, а тим самим відслонили кордони України на проти-більшовицьким фронті. Не встигла Директорія урочисто відсвяткувати перемогу над Гетьманщиною, порозстрілювати гетьманців і перемалювати на українські написи на крамницях Києва, як уже більшовики майже без бою опанували Лівобережжя й підійшли під Київ.

Серед ликууючої з приводу „удачі“ повстання проти власної держави української „свідомої“ інтелігенції — на якій голову й падає вся відповідальність за сю руйну України, — наступив переполох і зрозуміла констернація. Та ж сама, хоробра в руйнуванні власної беззбройної держави, інтелігенція, замість організувати збройну силу проти більшовиків та виперти їх тією силою поза межі України, почала гарячкову працю над старим способом боротьби, себто над винаходженням щораз то нових і щораз то більш радикальних словесних суспільних реформ, в надії переліцитувати ними більшовиків і перетягнути сим способом на свою сторону „революційний український народ“, що масово покидав Директорію й або оголошував себе супроти більшовиків нейтральним, або переходив отверто на їхній бік. „Свідома“ українська інтелігенція, побачивши, що ся словесна ліцитація не спасе перед більшовиками її фізичної шкіри, бо недавні союзники нещадно винищують усіх не-більшовиків, почала масово зголошуватись до різних тилкових урядів, а головню до закордонних дипломатичних місій, немов би хотіла по виказанні своїх знаменитих стратегічних здібностей у протигетьманському повстанні, показати ще світу свій неабиякий дипломатичний хист.

Так, залишаючи горстку справжніх патріотів

українських, неполітиків і переважно молоді, кривавитись та гинути в безнадійній боротьбі на протибольшовицькому фронті серед неймовірної, Директорією створеної, анархії й хаосу, почався загальний відплив з України української „інтелігенції“ і творення найрізніших дипломатичних місій, зложених часто з сотень осіб, з яких більшість не мали ніякого дипломатичного або іншого знання, не тільки не вміли хоч як небудь культурно поводитись, але й зовсім не знали й не розуміли мови тих держав, до яких були посилені з „місією“. На сю роботу була розкидана більша частина понад чотири мільярди рублів у різних твердих валютах залишеного Гетьманським Урядом в державних скарбницях, урядом сим зібраного й заощадженого державного скарбу. Дипломатичні місії Директорії своїм розперезаним життям по різних столицях Європи, своїм більш ніж скандальним поведінням по публічних льокалях за український гріш, опозорили на довго українське ім'я. Звісно які успіхи могла дати така, дорого оплачена національними грошима, дипломатія.

Не менш оригінальною від дипломатії була й стратегія Директорії. Вважаючи, що повний успіх повстання завдячує повстанчим отаманам, що оперували проти Гетьманщини своїми самостійно зорганізованими відділами, Директорія та її головний стратег, отаман С. Петлюра, сотворили нову систему організування збройної сили. Вони прийшли до переконання, що найкраще й найлегше перевести організацію військових сил, будуючи її на різних „свідомих“ повстанчих отаманах та організованих ними збройних відділах. Психіки демократичної ніщо не переробить, для неї завжди буде небезпечним і „контрреволюцій-

ним“ всякий порядок і всяка дисципліна, а рідними і „своїми“ будуть всякий хаос і всяка анархія. Тому то українська „свідома“ демократія так по-слідовно нищила всяку справжню дисципліновану військову силу в Україні як І-й Український Корпус, Запоріжський Корпус, з розстрілом навіть одного з найкращих патріотів і військових організаторів полк. Болбочана (за контрреволюційність), врешті Української Галицької Армії, й тому Військове Міністерство Директорії сипало направо й наліво величезними грошима, видаючи їх безконтрольно всяким пройдисвітам і шарлатанам, які зголошувались, рекомендуючи себе, як повстанчі отамани й обіцяючи за ті гроші організувати повстанчі збройні відділи. На такіж цілі, до безконтрольного власного розпорядження було видано з Державної Скарбниці по чотири мільйони гривень особисто кожному з членів Директорії. Така військова теорія і практика дали найгірші військові, політичні і моральні наслідки, однак УНР до кінця свого ділання в Україні від сеї системи не відступила, закріплюючи таким чином за нею право горожанства й усталюючи переконання, що іменно такий спосіб організації військових сил є суто український і національний.

Наплоджені Директорією повстанчі отамани перевели цілковиту анархізацію всякого українського війська і краю, розбили цілу країну на низку повстанчих районів, в яких кожний отаман був собі виключним паном і повелителем, а владу виконував при допомозі грабіжів та жидівських погромів. Сії отамани часто воювали самі поміж собою, взаємно свої війська перерізуючи та розганяючи, боронили тільки свого району кожний, не звертаючи уваги на загальні інтереси й оборону

держави. На вершку сієї отаманської анархії стояв начальний вождь УНР головний отаман С. Петлюра, безнадійно намагаючись опанувати сей хаос, але найщиріші його змагання не могли дати ніяких позитивних наслідків при сій системі організації.

Хіба не треба говорити, які шкоди заподіяла така система організації армії й держави українській справі. Коли ультрарадикальні реформи й законодавство з'єднали для УНР на заході славу держави большевицької, то жидівські погроми та криваві розправи отаманів поміж собою з'єднали в очах чужинців цілій українській армії славу бандитської, а не військової організації. Се зазначилося в переговорах з представниками Антанти в сімі 1919 року, коли УНР домагалася від них військової допомоги проти большевиків. Тоді представники Антанти зажадали уступлення з Директорії Винниченка, бо він большевик, а С. Петлюри, бо він ще гірше... (гл. Петро Христюк, Матеріяли й документи для укр. революції, том IV, стор. 92).

А треба знати, що творилося се в часі найбільшого значіння на заході Європи демократії, отже в першу чергу жидівського капіталізму й найбільшого їхнього впливу на справи політичного формування Сходу Європи. Звертатися в той час до західньої Європи по фінансову й мілітарну поміч і рівночасно громити жидів — се були безнадійні заходи.

І що з того, що сам С. Петлюра був ціле життя своє людиною високогуманною та ідейною? Він сам припечатав кров'ю, а також припечатали кров'ю, нестерпними муками неволі і знущань по таборах і на скитаннях по чужині десятки тисяч найкращих лицарських синів України, що покрили себе лицарською славою в поході на Київ у 1919 р.

в боротьбі проти большевиків і 1920 року, в Зимовому Поході та під Базаром, герої Наддніпрянської й герої Галицької Армії, всі свої повислі помилки. Кістками своїми заслали вони рідну землю, та могилками позначили своє скитання й муки на чужині... Погибель Гал. Армії й погибель Наддніпр. Армії, мілони трупів померших з голоду і закатованих у Великій Україні земляків наших, десятки мільйонів катованих і в сей час українців... все се є жахливим свідомством і наслідком хибного методу організації держави й визвольної боротьби і служить нам страшною пересторогою, щобн й ми не повторили такої помилки на будуче й не стали причиною такого жахливого злочину...

ХІІ.

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА ПАВЛА НА ЕМІГРАЦІЇ. ІДЕОЛОГІЯ У. С. Х. Д.

Як довго Директорія, а згодом уряд УНР вели свою, згори засуджену на невдачу, акцію й мали нібито вигляди на успіх збудувати українську державу, хоч на малій території, так довго Гетьман і його прихильники не розвивали майже ніякої діяльності. Коли ж остаточно стало очевидним, що всякі вигляди на найменший успіх УНР пропали, почали гетьманці знову свою акцію.

Передовсім склонили вони Гетьмана до складення заяви про підняття на ново своїх гетьманських прав і обов'язків, що сталося вже в половині 1920 року. Основою гетьманського руху стає „Український Союз Хліборобів Державників“. В сій акції з'єдналися визначні гетьманці з хліборобського класу. Укр. Союз Хліборобів Державників, заснований на орденських принципах, як сильно спаяна одною суцільною ідеологією й дисципліною організація вибраних людей, мала в першу чергу на меті дати гетьманському рухові ідеологічне оформлення теорії української державности, що було необхідним при тодішнім ідеологічним хаосі та програмовім безладді, які запанували по

розвалі української державности серед громадянства в краю й на еміграції. Вже 29. XII. 1920 року прийнято на з'їзді У.С.Х.Д. статут і регламент У.С.Х.Д. з зачеркненою там програмою Української Трудової Монархії, як будучого державного та громадського ладу в Україні. В слідуючих роках 1920—26 в ідеологічних працях, що появлялися в органі У.С.Х.Д. „Хліборобська Україна“, кристалізовано далі програму Української Трудової Монархії й переводжено основну критику дотеперішніх методів державного будівництва, які проводили в Україні демократичні партії. В 1926 році появилася окремою книжкою великий епохальний політичний твір Вячеслава Липинського — „Листи до Братів-Хліборобів“ — з появою якого завершилася підготовча ідеологічна праця У.С.Х.Д. й настала пора знайти методи й тактику приложення ідеологічних тез до тактики політичного життя.

Ідеологія У.С.Х.Д. потрясла совістю українського патріотичного чесного громадянства та стала переломом в українському здеправованому демократизмоз політичному думанні. Поволі, як і все творче й основне, внедряється в спрагнену та змучену душу українського думаючого й чесного патріота міцна й бадьора віра і певність, що могутня й вічнотрівала Українська Самостійна Держава не є ані примхою, ані непевною мрією, а є доконечним наслідком історичного процесу і буде осягнена тоді, коли ми не будемо шукати та домагатися для себе від України нічим ще покищо не заслужених прав, тільки всеціло присвятимо себе без усяких застережень виконуванню найтяжчих може, але конечних для держави обов'язків.

Нічого дивного немає в тому, що таке поставлення державної української ідеології викли-

кало у всіх вбортів України велике занепокоєння й всякі нападки. Але свідомі й у найвищій степені нечесні нападки викликала акція У.С.Х.Д. також і серед української соціалістичної й несоціалістичної демократії. Немає бруду, немає брехні, якої не підхопила б українська демократична преса, щоби нею заплюгавити й хоч трохи ослабити переможний вплив української гетьманської ідеї та авторитет Особи Гетьмана. Та й у тому немає нічого дивного. Бож в Українській Трудовій Монархії, ані за фахове „представництво“ в парламенті, ані за демагогічну брехню та обдурювання „виборця“, ані за інші легкі роботи ніхто не зможе дістати жадних прав на вигідне проживання й почесні. В Українській Трудовій Монархії скромні права дістануть тільки ті, що чесно виконують супроти держави тяжкі свої обов'язки та не зупиняться перед понесенням найбільших особистих жертв. В Українській Трудовій Монархії кожний її громадянин мусітиме займати належне йому та згідне з його особистими здібностями, вдачею й чесно виконуваними супроти держави та суспільства обов'язками місце.

Власне в сьому лежить причина того зворушливого однодумства та безоглядної зненависти до ідеї й праці У.С.Х.Д. з Гетьманом Павлом на чолі між всіми чужинними ворогами України (Росією демократичною, монархічною, большевицькою й соціалістичною, всякими Денікінами, Мілюковими, Петровськими, Ахматовичами і т. д.) з одного боку, та українськими демагогічними демократичними, соціалістичними і т. д. партіями й „діячами“ з другого. І з одного і з другого боку зненависть ся цілком свідомо й оправдана, й та тільки між ними ріжниця, що перші (вороги України, чужин-

ці), розуміючи ясно, що ідея У.С.Х.Д. єдино може довести Україну до дійсної, реальної самостійності, — виступають проти неї з причин чисто імперіалістичних, тоді, коли „свої“ роблять се з так само зовсім оправданого страху втратити в тій реальній Українській Трудовій Державі свій легкий хліб за саму лише словесну „любов до Неньки України“ та втратити свої немалі, хоч і незаслужені, права, не виникаючі з виконаних чесно обов'язків.

Виходячи з заложення, що український нарід, як колектив типу західно-європейської цивілізації, не переносить типу азіяцької абсолютної монархії, ідеологія У.С.Х.Д. визнає монархію західного а не східного типу, монархію, що признає індивідуальну волю поодиноких громадян та громадських колективів й залишає тій волі широкий простір до виявлення своєї творчості. Однак свобода та індивідуальна ініціатива мусять бути обмежені законом, як буде обмежена законом і влада держави й Монарха, як виконавців їх самих обмежуючого закону.

Участь громадянства в виконуванні законодавчої влади в самоуправі краю не буде ґрунтуватись на вибранім загальним і т. д. голосуванням парламенті, а на класових організаціях, продукуючих і непродукуючих класів України, які через своїх представників виявлятимуть узгіднену поміж собою свою законодавчу волю в відповідних законодавчих зібраннях. Обмежена законом влада монарха матиме за завдання виявляти законодавчу ініціативу, репрезентувати край і управляти та лагодити міжкласові противенства та доводити їх до класової гармонії. Не може отже бути мови про якесь небудь упривілейовання або диктатуру

одного класу над іншими, або про абсолютну чи деспотичну владу монарха. Вся державна структура має бути збудована на трудовім принципі, розуміючи під словом труд всяку фізичну, умову чи організаційну працю.

Ідеологія У.С.Х.Д. каже, що держава може бути збудована тільки зусиллями національної еліти, яка, обхопивши всю українську націю, дасть їй нову, викінчену суспільно-економічну структуру. Національну аристократію, як кожночасний національний актив, розуміє УСХД не як аристократію земельну, родову чи яку іншу, але як цілість всіх активних елементів нації, які вибилися своїми дійсними здібностями й заслугами в провід поодиноких класів нації — отже еліта хліборобська, робітнича, промислова, інтелігентська і т. д. На витворення такої еліти ідеологія УСХД кладе особливу вагу, бо державу будується через витворення такої еліти, її активність і волю до влади, а не через лише словесне національне й політичне усвідомлювання незорганізованої маси й вибори до парламенту, де народ, через виявлення своєї виборчої волі з титулу більшості, зможе державну свою волю закріпити.

Організаційна й національна праця під проводом національної еліти повинна бути конструктивна, а спосіб думання самої еліти консервативний, спрямований не на революційну переміну існуючого суспільного ладу, а набереження історично переданих національних та культурних цінностей і будуванні на сій основі цінностей нових.

Щоби успішно проводити свою працю, національна українська еліта мусить бути морально здорова, а своє хотіння опірати на вищій, творчій порядку на землі. Тільки оперта на Божому Законі,

вона матиме переконання в законності своєї місії та святости ідеалів, що за них бореться. Національна еліта зможе виконати своє завдання, коли буде перейнята одною думкою, обнята одним начальним проводом і злучена твердою дисципліною.

За вихідну точку своєї політичної творчости, за підставу діяльності кладе ідеологія УСХД націю в широкому розумінні цього слова, як усю людність України, зложену з різних мовних груп і культурно-расових відмін. Се громадянство України хоче ся ідеологія перемінити в одну свідому своєї ціли націю-державу, що запевнила б усьому населенню України максимум розвитку й добробуту, увільнила його з колоніального стану, однаково грізного й шкідливого так для українського народу, що є підметом колоніального визиску, як і для посідаючих та продукуючих верств населення, через які метрополії — Москва й Польща — владу свою в Україні закріплювали та виконували. Метою державницької діяльності УСХД є втягнути ці дотеперішні агентури заграничних метрополій в круг національних та державних інтересів України, влучити їх в державно-творчу верству української нації.

Через те, що ідеологія УСХД бере за вихідну точку своєї діяльності й ідеології націю — ідеологія ся є проявом українського націоналізму, є ідеологією націоналістичною. Але вона є ідеологією націоналізму наскрізь конструктивного й консервативного, бо збудована вона на консервативнім способі думання й відношення до проявів громадського життя, на позитивній творчій роботі й еволюційнім підході до політичних фактів життя. Ідеологія ся зустрічається з різкою критикою декларативно-вербального молодого українського

націоналізму т. зв. лицарів фрази й націоналізму революційного, що послуговуючись особистим терором й бойовою партизанкою в зовсім невідповідних обставинах, правда часто пориває за собою гарячу й невироблену молодь, але діяльністю своєю радше ослаблює чим скріплює національний український організм та, провокуючи репресії на мирне населення, часто спричинюється до нищення досягнень конструктивної праці українського громадянства. Сей погляд зовсім однак не значить, що ідеологія УСХД не є ідеологією наскрізь бойовою, завойовницькою.

Ідеологія УСХД є різко протидемократичною не в розумінні недопущування широких кол працюючої людности до участі в управі державою та в вирішуванні громадських і економічних справ населення, а в тому, що УСХД розуміє й каже, що демократичний спосіб організації суспільства й держави ні при яких обставинах не може довести до відродження української нації й відбудовання самостійної держави. Він мусить довести до катастрофи й розвалу. Се доказала наглядно історія, особливо останніх десятиліть і криваві змагання за свою самостійність демократичними способами організації суспільства та держави за часів УНР. Тому ідеологія УСХД різко поборює політичні заходи емігрантської організації УНР, яка закордоном на еміграції веде свою акцію далі під демократичними гаслами та старається переконувати українське громадянство, що демократичний спосіб організації влади й держави є найбільше доцільний, бо, мовляв, українське населення бажає собі якнайбільше громадянських свобод, радикальних соціальних реформ і парламентарної форми правління. Змучений, знищений і до останньої

розпуки доведений всякими на його тілі практикованими в останніх десятиліттях демократичними та соціальними реформами й експериментами український нарід потребує твердого й рішучого провладу, державного апарату й авторитетної влади національної еліти, яка зуміє скупчити та об'єднати всі національні сили до державного будівництва, а не розпилювати національну енергію на вибори й боротьбу за заспокоєння апетитів поодиноких „покривджених“ людей та груп у громадянській хаосі, що його витворює демократія.

Ідеологія УСХД стоїть за класократичною формою організації громадянства й державної влади, опертих на органічному природньому зрості суспільних відносин поміж злученими з собою однаковим родом продукції класами під проводом витвореної в них самих класах власної класової еліти. Так об'єднане суспільство буде користатись з широких прав самоврядування й буде приймати через свої, органічно вирослі внутрі кожного класу класові представництва безпосередню участь в законодавчій і адміністративній владі держави. Так зконструоване суспільство буде підметом в державнім та суспільнім житті, а не предметом, як то буває з розбитим на безліч політичних партій, розпорошеним громадянством, що організується способами демократичними.

Сформулована ще в 1920 році в ідеологічній концепції УСХД Трудова Монархія дуже подібна своєю основною схемою до італійського фашизму з його „Кооперативними Радами“ по своїй суті тожними з класовими організаціями, передбаченими в програмі Української Трудової Монархії. Отже концепція Трудової Української Монархії є на кілька літ старшою від італійського фашизму,

що повстав як реакція проти італійської демократії, яка розсаджувала й хаотизувала італійську державу. Український Трудовий Монархізм так само повстав, як реакція проти української демократії, яка зруйнувала молоду Українську Гетьманську Державу. У всякім разі, якщо ідея Трудової Української Монархії не є матір'ю італійського фашизму, то все таки певно, що не є його наслідкуванням.

Трудову Монархію розуміє УСХД як дідине Гетьманство в роді Скоропадських з Гетьманом Павлом, як законним, повноправним і дійсним Монархом на чолі.

Для уgruntування й береження чистоти ідеї Української Трудової Монархії, УСХД, а особливо ті його члени, які брали участь в сформуванні ідеології, в першу ж чергу Вячеслав Липинський, положили для державного відродження українського народу величезну заслугу. Головна підстава цієї ідеології „Листи до Братів-Хліборобів“ — се твір для історії українського народу монументальний. На сором треба сказати, що лише незначне число українських громадян перестудіювало основно сей твір. Через те навіть відповідальні українські політики, а особливо публіцисти й журналісти, що навчають нібито українське громадянство, як вести політику, не знають сього твору і, виступаючи проти політичної діяльності УСХД й Гетьманського Центру, виказують часто просто скандальне незнання цієї одинокої суто національної політичної української науки.

Опіраючи політичну акцію на національній еліті, що силою своєї організації, праці і здобутого авторитету має надати організаційні форми всьому українському громадянству та його полі-

тичному життю, ідеологія УСХД ставить до сеї національної еліти дуже високі вимоги. До сеї національної еліти можуть вийти тільки дійсно чесні, вироблені, характерні, дисципліновані й активні одиниці з поміж всіх класів громадянства, — вірні своєму проводові та здібні громадянське й політичне життя в дійсности творити, а не тільки про нього многословно говорити, або „гостро“ писати.

Суспільне й політичне життя кожної нації се не тільки надбудова економічних відносин, як се голосять прихильники матеріялістичного світогляду, але передовсім у великій мірі се твір ідей, що опановують поодинокі нації, твір свободної волі національної еліти. Ідеї відобрають в житті нації величезну роль і для того від ідеології, якою живе дана нація, залежить її здоровля, сила й майбутній розвиток. Парафразуючи висказ Святого Письма „царство Боже внутрі нас“, можемо сміло сказати „українська держава внутрі нас“, бо від нашого ідеологічного розуміння залежить, чи ми ідею української держави зможемо здійснити, чи ні. Так треба розуміти слова І. Франка:

Вирядім ми слово до походу
Не в степи Куманські безконечні,
Але у власні глибини сердечні,
Де куєсь будуччина народу.

Пізнання та з'ясування собі вірної національної ідеології є проте питанням повстання реальної української держави.

XIII.

ЗНАЧІННЯ АКТУ 29 КВІТНЯ 1918 Р. СУПРОТИ МОСКОВСЬКОЇ НАІЗДНИЧОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.

„Я, Гетьман усієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоби вивести край з того тяжкого становища, в яким він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із тим завданням, і нині я, з огляду на умовини, які тепер склались, керуючись виключно добром України, відмовляюся від влади“.

Коли Гетьман України писав і оголосив дня 14/XII 1918 р. ці слова, не мав Він певно свідомости, що Його політична роля не скінчилася, що вона з хвилиною Його відходу від фактичного виконання влади на території самої України, щойно починається. Гетьман у своїм письмі зазначив, що Йому Бог не дав сили справитись з завданням вивести край із тяжкого становища, отже взяв відповідальність за невдачу на себе, хоч причина невдачі не лежала по Його стороні, а по стороні тих, що всі державні починання Гетьмана ударемнили. На початку всеросійської революції 1917 р. до будови української держави приступили демократичні й соціалістичні україн-

ські національно свідомі кола, але з завданням будови української самостійної держави не в силі були справитись. Тому не в силі були цього зробити, бо самі не розпоряджали організованою збройною силою, а всі збройні організовані українські сили, що самі віддавалися їм до диспозиції, самі ж розкладали й анархізували, ділаючи по думці своєї пацифістичної демократичної природи. Існування української демократичної державности було можливе так довго, як довго в Москві панував такий самий або й більший демократичний хаос. Коли ж у Московщині зорганізувалася сила — перейнята одною бойовою ідеологією большевицька робітнича партія, яка завоювала владу в Росії й силою організованого кулака почала покорювати собі громадянство, розбиваючи всі його організації та залишаючи тільки власні організації державні — тоді існування побудованої на демократичних основах української держави скінчилося під загрозою большевицької Росії, яка мусіла поширити свою владу на Україну, рятуючи власне своє існування.

В таких обставинах державну владу в Україні треба було будувати на інших, ширших основах. Ц. Рада опіралася її на незначній горстці національно свідомої інтелігенції, на незорганізованій верстві малоземельного й безземельного селянства та горстці мійського українського робітництва. Все, що було в Україні поза сим, до свідомого українства не причислялося, становило або стихийне етнографічне українство „із малоросов“, або належало до національних меншин з „общерусским“ культурним і державним світоглядом. Ніхто з тих кругів, з яких походила фахова інтелігенція і продукуючі верстви промисловців та хліборобів, до

українства приставати не думав, української держави будувати не збірився, бо українство до того часу було тотожне з соціальними низами, з соціалістичними а не національними державними течіями. Реальну українську державу можна було на здорових основах будувати лише тоді, коли б удалося сі класи до будови української держави притягнути. В тім лежала вся вага і вся трудність після того, як спроби Ц. Ради okazалися марними й коли з приходом німців в Україну грозила безпосередня небезпека зліквідування української державности взагалі.

Польський поет Зигмунт Красінські співав колись: „Jeden tylko, jeden cud — z szlachta polską, polski lud“, що означало: польська шляхта й міщанство готові стати до відбудови польської втраченої самостійности, але ся справа буде виграна, коли до праці сеї пристав би й „польські люд“.

В Україні 1918 року справа малася якраз навпаки. До будови української держави взявся український люд і горстка свідомої національно, але несвідомої в державних ділах інтелігенції. Методи державної будови й організації — властиво дезорганізації — громадянства, якими користувалася українська інтелігенція, що в силу необхідности мусіла невдало відогравати ролю національної аристократії, були безвиглядні й безнадійні. Українська шляхта й міщанство („буржуазія“) стояли осторонь від тієї роботи. Треба було зробити чудо у відворотному порядку, як голосив Красінські, і до будови української держави притягнути також українську шляхту і буржуазію. Справа вимагала дійсного чуда, бо шляхта ся й міщанство були до того в значній мірі чужонаціональні і досі до будови української самостійної державности ворожі.

І ось чуда того доконав Гетьман Павло Скоропадський і сим записався він трівко на сторінках української історії. Таке значіння має акт 29/IV 1918 року, з яким то днем українська велика земельна власність, промисел, торгівля, фінанси і вся досі несвідома національно інтелігенція віддали себе на службу будові української незалежної Гетьманської Держави.

Всі реальні спроби будови української держави, почавши від Богдана Хмельницького, велися тим самим методом. До такої будови кликав спольщену українську шляхту Гетьман Хмельницький, на великовласницькій козацькій старшині і козаках опірав свою державну будову Гетьман Іван Мазепа. Гетьман Павло Скоропадський зробив те саме, але Його почин був невимовно трудніший, коли зважити, що більше 150 літ Україна була недержавною, а українське хліборобство й буржуазія зрослися з державност'ю російською.

Відколи між Україною й Москвою прийшло до державного союзу в 1654 р. в Переяславі, від тоді почалася поміж обома державами невпинна боротьба, що триває й до нині. Хоч обидві держави нібито лучила одна православна віра, та скоро зміркували обидві сторони, що понад те їх нічого не лучить. Зокрема відчули вони, що різнить їх окрема культура, бо в Україні, не вважаючи на візантійські історичні впливи, була вона західно-європейського зразка — в Московщині візантійсько-татарського. Метод організації суспільства й держави в Україні був класократичний — в Московщині ж охлократичний, з повним поневоленням громадянства абсолютною владою. Сі різниці мусіли довести або до цілковитого розв'язання державного союзу, або до завзятої боротьби за пе-

ревагу, якщо одна з її сторін не схотіла б зректися цього союзу. Так воно й було. Московщина побачила занадто великі користі в союзі з Україною, а зміркувавши, що великі клопоти й суспільні ускладнення в Україні дають вигляди на цілковите її поневолення, рішила до цього всіми способами змагати.

Московські державні мужі добре розуміли, що держава й суспільний лад держаться не на низах а на верхах суспільства, що не народ а його провід, його національна аристократія є носієм державности, що поневолення України залежить від розложення й покорення собі української державно-національної еліти — аристократії. Доки українська аристократія стояла при українських державних прапорах, доти боротьба з українською державою була дуже тяжка, або й безнадійна. Розклад в ряди української національної еліти почала Москва вносити різними способами.

1) Московські політики утворили теорію, що нема ні окремої української культури, ні мови, ні нації — що се все одна мова, культура й нація т. зв. „общерусская“.

2) Почала Москва обіцувати й наділювати всякими дарунками та почестями тих членів української аристократії, які пішли за теоріями під 1) поданими і стали служити московським а не українським інтересам.

3) Московські політики пильно використовували всякі суспільні й економічні рухи українського суспільства, щоби йому представити, що українська аристократія, себто козацька старшина, хоче закріпити український люд в неволю й голосили, що Москва ним опікується й до економічного визиску через козацьку старшину не допустить.

4) Тії ж московські політики робили козацькій старшині надії, що коли вона стане на становищі московської державної рації то допоможуть їй узяти українське населення в підданство й завести панщину, яка тоді існувала по всіх краях в Європі.

Через те, що українська козацька старшина довгий час стояла при українській державній ідеї, московські політики накладали весь час з українськими низами і раз-у-раз організовували проти козацької старшини селянські повстання й розрухи.

Найбільше енергії вложив в організацію сильної національної еліти Гетьман Іван Мазепа і на ній думав опертися в своїй боротьбі проти Москви. Коли ся боротьба почалася й Гетьман Мазепа злучився зо шведами, цар Петро I-й почав сильну агітацію проти Гетьмана Мазепа серед поспільства і наказав кинути на нього анатему, як на зрадника нації, церкви і держави та як на ворога української черні. Українські низи пішли за царем Петром I-м і знищили разом із ним усякі вигляди на українську самостійність.

Сих самих методів боротьби проти української самостійної держави, яких уживали московські царі XVII і XVIII ст. ужили в XX столітті проти відновленої української держави московські більшовики і то так у відношенні до Ц. Ради, як також у відношенні до Гетьманської Держави. В обох випадках українське поспільство XX століття разом зо свідомою інтелігенцією пішло на гачок московсько-більшовицької агітації та стало невольним сліпим оруддям в руках більшовицького проводу досвідчених політичних грачів.

Спершу підняли московські більшовики

українське поспільство проти Ц. Ради, організуючи в Харкові українське радянське правительство й вигнали уряд Ц. Ради з краю так, що фактично зліквідували були У. Н. Р. Центральної Ради. Коли ж повсталася Гетьманська Держава, більшовики підняли проти неї спершу національне повстання, організоване Українським Національним Союзом, а коли Гетьманська Держава впала, виступили самі проти відновленої УНР з Директорією на чолі і без труду її поконали.

Як сліпе й нерозумне оруддя московського завойовника, виконали в осені 1918 р. Український Національний Союз і Директорія ту саму роботу, яку виконували проти Гетьманщини XVII і XVIII століть всякі „дейнеки“ та інші Ганжі Андибери. Вони знищили великий задум і велику спробу будови реальної української держави. Українська демократія, доконавши того страшного діла не завагалася на команду червоної, білої і всякої іншої Москви ще й кинути анатему на Великого Сина України, що як легендарний лицар повстав з попільом та румовищами приваленої Її величній державній традиції й лицарським чесним поривом підводив потоптану, в дуби забиту, в рабину повернуту Матір нашу, щоби Її на достойний, кров'ю та лицарськими ділами Предків наших збудований, стілець державний посадити. І так як на Гетьмана Івана Мазепу кинув анатему, на приказ ката України Петра І-го, Святейший Синод — на приказ другого ката, більшовицького царя Леніна, кинув III інтернаціонал анатему на Гетьмана Павла Скоропадського. І так, як тамту анатему проголошували по всій Україні в церквах, будованих Гетьманом Іваном Мазепою та в Київській Академії, ним відновленої та вивінованої, так сю

новітню анатему проголошують по всіх, основаних та вінованих Гетьманом Павлом Скоропадським за Його регіменту в 1918 р. установах Великої України, як Українська Академія Наук, Українські Університети і т. д. Се страшна, жахлива трагедія України, коли притоптані кривавим чоботом завоєвника й ката, знищені, нелюдськими муками до божевілля доведені нещасні раби під свист кнута та під регіт розстрілів повторюють за катом спідлілими з жаху устами прокльони на героїв своєї Землі. Але де ім'я, честь, а передовсім розум тих, що роблять се добровільно, поза кордонами червоної катівні?

Та не змогли їм чесної слави великого лицарського діяння національного героя й великого державного мужа України, що доконав актом 29/IV 1918 року чуда, відновлюючи Гетьманську Державу. Бо є ще в Україні чесні й хоробрі люде, що не вгнуться перед підлими наклепами, не вгнуться ні перед чим і ні перед ким, що не дадуться ні застрашити ні підкупити і вірно та без компромісів зуміють постояти за правду, за честь і за чесну славу України та Її Великого Сина. І встане та слава, чиста і свята й піде поміж замучених, знесилених та спантеличених братів, осяє їх світлом правди, розтворить їхні затуманені неправдою очі й поведе їх світлим лицарським шляхом Любови й найбільшої Жертви на одсіч потоптаному маєстатові Великої Державної України.

Акт дня 29/IV 1918 року й державна праця Гетьмана Павла та Його співробітників в Україні, а згодом державна та ідеологічна праця Гетьмана і УСХД на еміграції, се ті політичні цінності, що їх дало Україні сучасне покоління. Нема поза тим нічого більшого, величнішого, ціннішого. Се по-

літичні скарби України, її дорогоцінності, що збережуть в поколіннях вічну, непроминаючу вагність. Сії акти та цінності ляжуть важким тягарем на найтяжчі й найтупіші українські політичні голови і добиватимуться до їхньої свідомости так довго, заки остаточно не проб'ють грубої їхньої мозгової кори та не стануть остаточно формувати й укладати національну та політичну свідомість українського громадянина. Аж тоді розвіється спершу хаос думок, а за тим наступить правильний спосіб організації громадянства, політичного й державного думання. Тоді, — дай Боже, щоби сее сталося раніш, чим було з Мазепою, якого оцінено належно 250 літ по його упадку, — акт 29.IV 1918 року стане ясною основою наших надій і світлої віри в здійснимість могутньої української держави, а культ і легенда Гетьмана Павла Скоропадського стане загальним добром всіх українців, як стає ним нині культ і легенда рівнож свого часу малозрозумілого великого політичного діяча державної України Гетьмана Івана Мазепи.

XIV.

АБСТРАКТНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА РЕАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Націоналізм в сучасному понятті се чуттєва відміна того явища, що ми його звикли називати патріотизмом, але більш буйна, піднесена до високого стану напруження, викликаного звичайно несприятливими, часто небезпечними для даного національного чи державного організму зовнішніми або і внутрішніми обставинами, як реакція на ці обставини. Часом націоналізм викликається добуничим поривом підчас розцвіту нації, коли так само нормальний стан патріотизму не вистарчає для успішного виконання, виринаючих перед переповненою сил нацією завдань і коли для переведення їх потрібно більшого напруження й дуже великих зусиль та жертв. Форм націоналізму та його проявів є велика кількість в історії й сучасності, тому не може бути завданням сеї скромної праці дати вичерпуючу про них студію. Нас інтересує виключно сучасна течія націоналізму в нашій суспільстві і про неї кілька думок хочемо тут висловити. Український отже націоналізм нале-

жити до першої групи згадних націоналізмів, викликаних дуже несприятливими й дуже небезпечними для національного організму зовнішніми і внутрішніми обставинами. До сеї групи до певної міри належать сучасні націоналізми: італійський, а особливо німецький, хоч вони засадничо різняться від українського націоналізму, як різняться й ті обставини, що їх викликали.

Коли для переведення всяких збірних праць, що вимагають нормальних, спокійних зусиль в нормальних відносинах, вистарчає людям до порозуміння звичайний тембр спокійної й неголосної мови, то сей же тембр при потребі більших та інтензивніших зусиль природно підноситься й люди порозуміваються голосніше. При великій небезпеці, при потребі наглих і дуже напружених ділань голоси ділаючих людей зростають і доходять часто до крику, що їх спонукує до більшого напруження й пособляє їм безпеку опанувати та труднощі перемогти, але коли люди собі при найбільшій дійсній чи мнимій небезпеці вже не вміють ради дати — їхній крик стає „божевільним криком“, відбірає їм притомність, викликає „божевільне“ ділання й певно веде до загибелі. Явище се цілком природне й добре всім знане. Особливо небезпечний є крик в наглих випадках (пожежа в театрі, церкві, кіні), що родить трагічно погубне масове ділання, непотрібно поспішне, з найбільшим напруженням енергії, без застанови, без розуміння, коли зникають всі почуття етики, коли люди звіріють, топчуть дітей та жінок, мордуються взаємно й найчастіше самі безглуздо гинуть. Таке ділання прийнято називати панікою, що є найвищим даблем емоції. Характерною прикметою всякого надмірно емоціонального стану (гніву, закохання,

страху і т. д.) є затрачування плановості й доцільності в діланні, чого вислідом звичайно буває т. зв. „гіркий досвід“ або „мудрість по шкоді“. Не слід також забувати, що всякі стани надмірної емоції — включно до паніки — завжди охоче викликають штучно в юрбі великі психознавці, всякі фахові злодії та грабіжники, щоби легше обікрати або пограбувати знепритомнілих від надмірної емоції людей.

Розглядаючи отже — по обставинам даної нашої праці лише побіжно — деякі прояви українського сучасного націоналізму, як політично-громадського явища, як природної реакції нашого суспільства на незвичайно тяжке положення нашої нації після розгрому наших державницьких змагань, будемо пам'ятати про вище згадані характерні прикмети всяких емоціональних станів, щоби легше можна було зконтролювати, де кінчаються позитивні й де починаються шкідливі прикмети сучасного нашого націоналізму.

Позитивними прикметами українських націоналістів є велика любов до свого народу, бажання побороти демократичний спосіб думання, як розкладовий чинник в народі, волюнтаризм і бажання витворити національну еліту, яка б завоювала, а не випросила або виторгувала, владу і державну самостійність. Негативних прикмет на жаль більше, головними ж із них є: відсутність плану в дальших перспективах діяльності, проповідувана теоретиками націоналізму (демагогами й публіцистами) аморальність ділання в ім'я незовсім ясної ціли, наївна віра, що сам розпалений до найвищої міри націоналістичний патос все за нас зробить і нерозуміння релігійної етики, як найглибшого інтимно-зв'язуючого одиниці в одну міцну психоло-

гічну цілість чинника. Отже відсутність всяких основ, без яких ніяка позитивна в наслідках робота немислима.

В багатьох пунктах, поперхово, український націоналізм устами своїх теоретиків проголошує засади начебто і згідні з ідеологією У.С.Х.Д. як напр., що право нації до життя й розвитку базується не на розумових, раціоналістичних міркуваннях і не на демократичній засаді свободи й рівності, а на вродженій кожній нації ірраціональній волі до життя, ніякими розумовими аргументами не узасаднений, нераз для живучого покоління болючій і з погляду раціоналістів безумній. Але український націоналізм за ідеологією УСХД стоїть за тим, що українська державність повстати може тільки шляхом завоювання державної влади в Україні українською національною елітою. Однак український націоналізм стоїть на непримиримому становищі, що еліта ся мусить бути сама суто націоналістична і не звертає уваги на те, що саме національне усвідомлення, навіть розпалене до найвищої степені, не дасть українській еліті ще сили до захоплення, удержання й укріплення тієї влади в Україні. Для сього треба, щоб до націоналістичної еліти прилучилися та її державницькі змагання піддержали державно-творчі продукуючі в Україні верстви, а ті до державно-творчих змагань українських націоналістів або зовсім не мають, або мають дуже мало довіря. Отже треба б до націоналістичного руху прилучити іменно ті елементи, які мали б серед продукуючих верств України довіря, які би були гарантією, що держава українська буде опорою порядку й ладу, а не джерелом хаосу та анархії, як се на жаль все досі в Україні бувало. Далі повинен український націо-

налізм розуміти, що виповідаючи боротьбу окупантам України, треба мати передовсім один твердий і незмінний провід, який в політичнім житті України виявив би свої цінності й добре зорганізоване запілля. Ні одного ні другого український націоналізм не передбачує. Формою державного ладу в Україні, що має найбільш живе коріння в національній традиції є Гетьманська Держава. Тимчасом нічого здається більше не відстрашує українських націоналістів, як іменню ся форма, а особливо живучий символ і репрезентант сеї державности Гетьман Павло Скоропадський. Чому? Бо сучасний наш націоналізм, хоч і проголошує ідею елітизму, отже національного аристократизму, але на ділі є течією демократичною і що гірше — демагогічною. Він боїться, що коли поставить дійсно як метод своєї організації елітизм — національний аристократизм, право меншости на провід — втратить популярність серед вихованого на засадах демократичної рівности українського громадянства. Націоналізм не старається в дійсности національної еліти творити, але провід націоналізму, що вибився на верхи, винюхує настрої української маси та йде по лінії найменшого опору. Український націоналізм не розуміє сеї правди, що всі низові суспільно-радикальні рухи в Україні завжди були руїнними для української державности і що таким самим руїнним для неї рухом стане український націоналістичний рух, якщо не буде він тим, чим повинен бути — рухом аристократичних суспільних верхів, а не рухом суспільних низів, тільки суспільно усвідомленої маси.

Україна не може стати самостійною державою не через недостачу національної або класової

свідомости її населення — сього й нині є під достатком — але не є вона самостійною через нестачу в її національному організмові державно-творчих продукуючих класів, які в наслідок нещасливого політичного життя України є національно чужі, а навіть, як агентура заграничних метрополій, для української державности ворожі. Вся мудрість української державної творчости полягає в тім, щоби тії державно-творчі сили в Україні, досі до неї непричасні, до сеї державної роботи притягнути, або шкідливий їхній вплив знейтралізувати.

Треба зважити, що відбудування української державности українці не зможуть доконати самі із себе, без допомоги заінтересованої в тім якоїсь політичної системи європейських держав. Чи тоді продукуючі класи України не відзискають знову своєї сили і чи в інтересі української держави буде сії сили поставити проти себе, як ворогів? Певно, що ні. А вони при таких ставленні справи, як се роблять тепер наші націоналісти, мусітимуть бути ворогами України, що їм не тільки матірю, але навіть мамкою бути не схоче і чи не розсиплеться знов українська державність так, як уже нераз розсипалась, через інтервенцію сусідніх держав-метрополій, яких закличуть представники тих одіпхнутих класів?

Гетьман Павло Скоропадський показав у 1918 році, що можна притягнути тії класи до творчої української державної роботи і тільки він один має нині достаточного сильний авторитет серед тих класів, щоби їх до державно-творчої української роботи прихилити. Гетьман Павло Скоропадський доказав, що під його проводом продукуючі класи України матимуть належну свободу розвитку та

що їм нічого боятись української державности. Будувати ж українську державність на засадах соціальної й політичної розбещености мас та демократичного безвлад'я так само неможливо, як неможливо будувати її на самій тільки національній свідомості, хочби й розпаленій до білого жару.

Українська Держава могла б повстати тільки підчас загального політичного потрясення. Шляхом так зв. перманентної національної революції збудувати її неможна. Така перманентна революція розбиватиме тільки український національний організм, що й так, бувши вже досить покаліченим, потребує творчої конструктивної праці над його відбудуванням. Творення бойового українського запілля, отже будова українських культурних, освітніх і передовсім економічних установ, відбудова й творення різного українського промислу, торгівлі і т. д. — се доконечні вимоги повстання й удержання української держави. Чим сильнішим буде український національний організм в час „великої проби“, тим легше справиться він з великим державно-творчим завданням. Українська державно-творча акція повинна мати один незмінний авторитетний провід, а ясно, що начальним вождем всього українського державно-творчого активу має бути той, хто своє право на провід виніс з державної історичної традиції, з расії походження з українського гетьманського роду і хто сам зумів стати володарем України, пірвавши за собою в годину „великої проби“ широкі верстви статочного хліборобського населення України, представників промислу, торгівлі й фінансів.

Коли до державно-творчої акції при Гетьмані Павлі Скоропадським стануть широкі круги усвідомленої національно інтелігенції (з такої по

більшій часті складається націоналістичний табір), акція ся набере серед української нації поваги й реальних виглядів на успіх. Приєднавшись до гетьманського руху, українські націоналісти зможуть впливати на політику гетьманського уряду в ідеологічній і тактичній напрямі. Ось правильний шлях незатетерованого й не стратившого притомності українського націоналізму. Націоналізм інших, навіть державних, народів іде по вище вказанім шляху. Італійський націоналізм по суті своїй класократичний і монархічний, німецький також по всіх признаках прямує до відновлення, може в змінній якійсь формі, німецької соборної монархії. Тільки націоналізм український ніяк не може визбутися решток демократичного способу думання (під іншою назвою) і пропагує суто демократичну форму державности в Україні... Українську Народню Республіку...

Монархія є запереченням демократичної свободи й рівности, вона буде в формі Трудової Монархії надійним законним обмеженням для української демократичної анархії, і тому її так бояться українські демократи, тим більше, що Гетьман Павло дав підчас свого правління докази, що зуміє заховстати розхрістаність їхню. Тільки монархія зможе подолати в Україні всякі трудні завдання влади і тому ті українські націоналісти, які справді хотять дійсної реальної, а не словесної української держави, повинні хотіти її в такій формі, в якій вона єдино може здійснитись в Україні й бути тривалою та сильною.

Республіка, се продукт суспільного й державного розкладу. Вона завжди виявляється в старих суспільствах, де національна аристократія здегенерувалась і де фінансова буржуазія хоче сво-

бідно спекулювати й розвиватися коштом національного організму, або ще вона появляється там, де її принесуть в дарунку побідні сусіди, як напр. подарував республіканське правління Франції в 1871 році Бісмарк і яку, як відплату за се, подарували знову французи в р. 1918 переможеним німцям. Та й побідна Америка, щоби ослабити Європу, подбала, щоби було якнайбільше в ній республік. Невжеж такою формою правління обдарували держави одна одну з іншою метою, як щоби внести в державну будову ворожого народу чинники розкладу й певного ослаблення?

Монархічна форма влади в Україні потрібна також на те, щоби в українських масах виплекати послух, дисципліну й дух справжнього патріотизму, який інтереси держави ставить понад усе. Досі українські низи научені були власними провідниками й сусідніми агентами тільки критикувати й валити, а не піддержувати українську державність.

Гетьманська Держава 1918 року мала безумовно багато недостатків, однак треба чесно сказати, що позитивні вартості діяльності Гетьманського Уряду й Гетьмана Павла Скоропадського такі великі, що негативні його сторони, витворені не з волі уряду, але в силу незвичайно складних і трудних обставин, тратять всю свою остроту. Модна у нас критика Гетьманщини 1918 року наскрізь суб'єктивна, подиктована партийними зглядами й по більшій частині злою волею тих, що самі українську державність 1918 року завалили й тому хіба не мають завеликої легітимації критикувати чужі помилки, що є помилками хіба тільки в їхньому власному розумінні. Ся критика має на меті знищити придбаний серед своїх і чужинців автори-

тет Гетьмана та зробити в Україні місце для нової УНР, може рівно опереткової, як були три її попередниці 1917—1920 рр.

Вже майже 16 минає літ, коли Гетьман Павло Скоропадський виступив як український діяч і за той час значно змінилися відносини в Україні. І одно треба зауважити, що зміна відносин і поглядів українського громадянства, поволі, але послідовно відбувається все по політичній лінії Гетьмана. Укладаючи свою лінію поступовання чи як комендант І Укр. Корпусу, чи як Отаман Вільного Козацтва, чи будуючи ідеологію Української Народньої Громади, чи врешті справуючи гетьманську владу в Україні, Гетьман послідовно поступав за своїм переконанням, диктованим Йому вірним політичним інстинктом. Ніколи він не розкланювався на всі боки, нікому не підхлібляв, не шукав дешевої популярності й не вживав демагогії. Яка колосальна різниця між Гетьманом і вибраним тогочасного дня 29/IV 1918 року президентом УНР проф. Грушевським, що на самому початку революції перескочив з поміркованого демократизму в скрайню соц. революційну партію, яка своєю демагогією з'єднала тоді собі найбільше прихильників і підготовляла ґрунт для приходу большевиків і що згодом, по розвалі української державности (до чого особисто багато спричинився) перейшов зовсім на службу до большевиків. Стовідсотковий в тім часі „найсвідоміший з поміж свідомих“ українець з одного і „російський генерал, поміщик і контрреволюціонер“ Гетьман Скоропадський з другого боку. А проте Гетьман по катастрофі не перейшов у табір общеруських монархістів, де прийнято б його з отвертими раменами, взяв на себе тяжкий хрест вірної служби україн-

ській державній ідеї й неухильно веде ввесь час свою акцію відбудови української державности, хоч має за сее у відплату від ультра „свідомих“ земляків своїх самі зневаги й перешкоди. Своїм великим актом 29.IV 1918 р. і своїм правлінням в часі виконування влади в Україні, згодом ідеологією УСХД, опертою на зреалізований в 1918 році політичній Гетьманській програмі, Гетьман дав цілій Україні національний політичний ідеологічний капітал, що безнастанно буде перероджувати, формувати й уздоровлювати політичний спосіб думання українців. В сих починаннях і ділах Гетьмана і УСХД міститься та фатальна сила, що остаточно переродить українців і дасть їм самостійну державу українську, але багато горєчі і тяготи дає її творцеві, що став добровільним невольником свого нестерпно тяжкого обов'язку супроти своєї Батьківщини, маючи тверде, непохитне переконання й віру в правдивість і правильність своїх починань.

*

*

*

Українські націоналісти революційного титу, що гуртуються тепер біля пресових краєвих органів „Вістник“ і „Наш Клич“ та деяких закордонних, зазначають слушно у своїх ідеологічних публікаціях, що нині пережилися вже кличі французької революції, зокрема ті, які вважають за рішачий в історії нації чинник один клас (пролетаріят) та узалежнюють хід історії від способу й орудників продукції та виростаючої з неї боротьби класів.

За ідеологією революційного українського націоналізму доходять нині до голосу як замкнені

цілості, досі поневолені нації й, усвідомлюючи собі свою історичну місію, вимагають права участі в змаганні до поступу. Говориться про революційність бажаючих визволення націй, що мають увести людство на нові шляхи, проявляючи себе всестороннє. Революційність класів сходить на дальший план. Говоримо про революційність не класів, а націй, бо треба зрозуміти, що коли людина може поневолити людину, клас — клас, так націю поневолює тільки друга нація, в якій вміщаються всі „люди“ й усі її класи .

Коли приложити всі отсі, висловлювані в 1933 році, думки до нашого недавнього минулого 1917—20 р.р., то ясним для нас стане, що ані Центральна Рада ані Директорія не робили ніякої національної революції й не мали наміру визволяти з колоніяльної залежності для державного усамостійнення від московської чи іншої нації всіх українських класів. Вони ставили собі за завдання визволити тільки клас робітничий і селянську бідноту та трудову інтелігенцію „не вище аптекарського помішника“ від польського, московського й українського пана-буржуя. Однак наші революційні націоналісти, пишучи на сюю тему свої статті, ні словом не хотять згадати ані на хвилину допустити, що в 1917—20 р.р. національну й тільки національну революцію з метою цілковитого державного визволення України вели тільки гетьманці, себто Гетьман та Його співробітники, оперті на всі класи українського суспільства, на жаль національно мало свідомі. Натомість т. зв. „свідомі“ українці за незначними виемками вели проти Гетьмана та Його уряду національну контрреволюцію і не допустили до укріплення самостійної Української Держави. Хоч як се

парадоксальним здається, однак се правдиве й дійсне.

Українські революційні націоналісти готуються буцімто нині до відродження української державности, але забувають, що се єдино можливе через навязання до того, що вже було й до реальних обставин часу. Якщо хочать вони в будуччині правильно ставити свої політичні кроки, то мусять передовсім правильно зрозуміти хочби недавнє минуле. Тимчасом вони безперестанку тільки лають Гетьманщину 1918 р., опіраючи свою критику на тім, що Гетьман до державної праці втягав, ще тоді національно несвідомі, помосковлені та спольщені елементи України. Вглуб самої проблеми Гетьманщини 1918 р. українські революційні націоналісти увійти не хочать, бо мусіли б, спокійно й безстороннє студіюючи її починання, дійти до суперечних собі висновків, до яких дійшов — також колишній націоналіст — В. Кучабський, що тепер каже: „Сама по собі вимога Гетьманщини, щоб українська демократія, рахуючись з доконаним фактом перевороту з 29 квітня 1918 р., перестала шкодити Гетьманщині і навіть приступила до співпраці з нею, була ідеєю таксамо правильною, як взагалі всі інші в діячів Гетьманщини більше або менше самоосвідомлені теоретично-політичні ідейні заложення Гетьманщини“. (Дзвони, 1932, ч. 11 за листопад, ст. 732).

Революційні наші націоналісти перейняли в своїй ідеології всі основні тези ідеології гетьманців, себто Укр. Союзу Хліборобів Державників, як: ірраціональність державно-національних задумів, волюнтаризм, національний елітизм, теорію повстання держави через завоювання, антидемокра-

тизм і т. д. і за тую позику тепер принципово гетьманську ідеологію поборюють, бо вони відвернули тези гетьманської ідеології й коли вона стверджує, що нація родиться від держави, націоналісти кажуть, що навпаки, нація державу родить.

Ставлючи тезу про повстання держави від завоювання, наші націоналісти хотіли б факт завоювання того і повного унезалежнення українських земель здійснити негайно, без огляду на існуючі тепер політичні обставини, однак свою пропаганду й безпосередню акцію ведуть лише в Польщі, не захоплюючи нею ні Румунії, ні Чехословаччини, ні тим більше Радянщини, де існує нечуване національне поневолення і де хочби ідеологічна поміч націоналістів у боротьбі місцевого українського населення проти московсько-большовицького наїзду могла би стати у великій пригоді. Поминаючи сей, при голосному соборництві українських революційних націоналістів, зовсім незрозумілий факт, самий спосіб, яким вони беруться до боротьби, свідчить про дуже слабе поінформування їхнє про тактику і способи завойовування влади.

Українські революційні націоналісти думають, що для завоювання влади досить розпалити в народі, а особливо серед молоді, яка ще не встигла ввійти в склад скомплікованої машини нинішнього суспільного організму — „національні почування“, себто почування зненависти до неукраїнців до білого жару, підважувати існуючий державний та суспільний організм саботажами та терористичними актами, і з того має повстати держава. Таке ставлення справи є більш чим наївне.

Національна революція — се війна недержавного народу з народом державним. В сучасних об-

ставинах економічного, державного й суспільного розвою, стану техніки промислової й воєнної, у війні держави з державою може вдержатись тільки та держава, яка матиме економічний і суспільний організм та техніку й матеріальні засоби, достосовані до вимог сучасної війни. Се є, була й буде перша умова виграння кожної війни, отже й національної революції. Національна революція можлива лише тоді, коли нація, що її хоче робити, національно й технічно до того приготована, має розвинені всі класи та коли її національний організм не скалічений. Нація, що має тільки один хліборобський клас і тільки горстку фахової інтелігенції — бо її робітництво, міщанство й посідаючі верстви від десятків та соток літ раз-у-раз де-націоналізуються — є народом-калікою, а ніхто ще каліками війни не виграв. Якщо нація українська хоче мати вигляди на виграння національної революції, то мусить вона впершу чергу доложити всіх старань, щоби національний свій організм оздоровити, а се дасться тільки впертою, спокійною, конструктивною працею. Та коли б українська нація й не була скалічена, була здорова й повна, то й тоді ще для національної революції треба вибрати відповідний момент, використати на се відповідні обставини. При правдивості теорії повстання держав через завоювання, безперечним також історичним фактом є, що колись уже державами витворені а згодом поневолені іншими державами нації, дуже часто бувають визволені завоюванням сторонніх держав при допомозі самої поневоленої нації. Се буває особливо тоді, коли побідна держава сподівається через збудування нових держав для досі поневолених націй здобути

собі союзників, а хочби ослабити значно свого противника.

Єдиним моментом для самотійного визволення націй і єдиним часом визволення за допомогою сторонніх держав є доба великих воєн, або суспільно-політичних великих катастроф. В такий момент кожна нація, що про своє визволення думає, до нього прямує й не раз десятками а то й сотками літ психічно та фізично приготується, може визволитись трівало тільки тоді, коли матиме національно-революційні елементи не тільки здібні владу окупанта повалити, але здібні її у визволеній державі в свої руки взяти і трівало удержати та закріпити.

Власними очима бачили ми, як під час революції 1917—20 р.р. всі поневолені народи Росії визволились, але тільки декотрі з них дійсно обстояти зуміли свою самотійність. Се були ті нації, що розумно скористалися допомогою сторонніх держав не тільки при завоюванні влади, але й при переведенні побідних воєн з нацією-гнобителем, московськими більшовиками (Польща, Латвія, Естонія...) і були обережні при переведенні підчас організації своїх держав суспільних реформ. Зате ті нації, що, як напр. українська Директорія, кликали до себе більшовиків, щоби знищити свою „буржуазію“, яка за Гетьманщини щиро взялася Українську Державу будувати — ті своєї держави не мають і при таких національних революціях мати не можуть. „Режим Гетьманщини був спробою заснувати Українську Державу на підставі реставрації соціального і правного порядку в Україні з часів до революції 1917 року. Було се з політичного боку в засаді цілком правиль-

не ставлення справи“ (Василь Кучабський, Дзвони, листопад 1932 р., ст. 726).

Українські революційні націоналісти, коли вони справді патріоти і хочать самостійну Україну мати, мусять добре собі повищі слова затямити та змінити своє відношення до теперішніх і минулих державних змагань Гетьманщини.

До сього самого питання відносяться також слова геніяльного німецького політика князя Бісмарка, сказані свого часу в пруській соймі до парламентарних представників польського народу, а фактично до всіх часів і всіх народів:

„Думаю, що панове поляки краще прислужилися своїй справі, коли б підпірали пруське й державне німецьке правительство. Свої цілі, сягаючі поза межі німецької імперії і проти тих меж, можуть досягнути тільки через нещасну для нас війну. Коли прийде до сеї війни, то й так панове витягнуть із неї користь. Можете отже спокійно вижидати сеї війни та її висліду, а тимчасом можете чесно і спокійно служити державі, в котрій ви знайшлися по Божій волі. Не втече вам користь, що її можете мати для своїх протидержавних ідеалів з програної для нас війни. Коли вороги розторощать німецьку державу, розіб'ють і повалять Прусію, тоді ходить тільки про те, хто се зробить, бо від сього залежить, чи польські провінції дістануться іншій державі чи побідником буде хтось, в чийому інтересі буде відбудування польського королівства. В останнім випадку переможець відбудує Польську Державу. Отже ждїть спокійно, аж прийде ся нещасна для нас війна, а відречїться малювати війну на стїні, бо надїя,

що сим приспішите і спровокуєте війну є даремна й ошукає вас“.

В сих словах великого державного мужа, сказаних в 1885 році, яких щирість, правдивість і далекозорість не підлягає сумніву, треба би змінити тільки те, що поневолена нація, перебуваючи в чужім державнім організмі, не повинна пасивно очікувати приходу політичної чи суспільної катастрофи свого окупанта і за всяку ціну піддержувати кожне його правительство, а повинна використовувати кожну нагоду до зміцнення свого суспільного й економічного організму, щоби, як прийде слушний час, мати достаточні засоби здійснити й удержати свою самостійність.

Поляки дійсно пішли за радою Бісмарка і знаменито використали час свого перебування в рамах Пруської Держави. Будуючи свою економічну систему на знаменитих пруських взірцях, принесли до самостійної Польщі багатий засіб економічного знання, велику політичну практику й на сих цінностях змогли скоро наладнати власну державу.

Так само робили чехи в Австрії. Вони довгі роки працювали над своїм економічним і суспільним подвигненням, використовуючи кожну нагоду та підпіраючи дуже часто австрійське правительство. Так само робили й австрійські поляки, які навіть проголосили були засаду: „Przy Tobie stoimy i stać chcemy“ і, захопивши в свої руки владу в Галичині, використовували її для майбутньої польської самостійної держави. І ті лише поневолені нації, що поступали в подібний спосіб у відповідних обставинах, що через скріплення свого національного організму конструктивною працею в часі мира, а революційними акта-

ми в часі суспільних і політичних катастроф добивалися свого визволення, його досягнули. Коли який нарід робив бувало інакше, то здорово думаючи його частина протиставилася нерозважним революційним актам, у невідповідний час dokonуваним, як проявом для національного життя крайню несприятливим.

Будучність нації, як і людини, залежить від її способу думання. Нація, що через свою інтелектуальну еліту хибно орієнтується у власних і міжнародних відносинах, що під впливом хибної ідеологічної доктрини прийме хибний напрям розвою й ділання — може сподіватись від майбутнього тільки катастрофи.

Правильність та ідейність політичної лінії залежить не від її безкомпромісовости, принципіальности, тріскучих фраз та самовпевненности її провідників, але від максимум користи, які дана тактика може цілій нації принести. Тому дуже часто принципіальна, ніби дуже ідейна і т. д. політична лінія буває для будуччини нації катастрофальною. Класичним прикладом сього може служити українська політика 1917—22 рр. по обох бокках Збруча. Умовини для досягнення самостійности були й тут і там просто ідеально корисні, однак через ідеологічно хибне наставлення політичного проводу, а також українського загалу, якому на жаль провід підлягав, самостійности не добули.

Не від словесних заяв, не від грімких фраз, не від революційности й не від безкомпромісовости залежить правильна політика, а від відчуття і зрозуміння того, що в даний момент „єсть єдино на потребу“ нації. Може се бути тактика дуже малославна, неефектовна й непопулярна, та не на

се має глядіти справжній політик-патріот, а на те, чи ся політична тактика задержує досегочасний стан посідання нації й чи дає трівку певність її будучого розвою. Час на епохальні діла, на велику політичну гру приходить тільки у вогні великих подій — мирний же час призначений на спокійну творчу працю, на пильне приготовлювання сил до великого „последнього бою“.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Надзвичайно важливі події, що назрівають тепер у Європі та які мають виявити свій рішучий вплив на українських землях, наказують нам віднестися до них з найбільшою увагою. Але найкраща навіть орієнтація й найбільше видатна поміч держав, яким залежатиме на відновленні української державности, не дасть нам держави трівкої й не дасть нам ладу та порядку на нашій землі, якщо ми самі до сього своїх рук і ума не приложимо.

Всі нинішні європейські держави — до Франції включно — переконалися, що демократичний спосіб організації держави приводить до державного хаосу, руїни і знищення здорових підстав нації. Через те відчувається потреба сильної руки, а се веде до устанавлювання в різних формах диктатур. Але диктатура не може бути тривким явищем і в засаді се завжди річ переходова, а при переході з одної крайности в другу, диктатура через міру поневолює свободу та творчу ініціативу одиниць, без якої широкий розвиток суспільного й економічного життя неможливий. Тому то й потрібні більш помірковані та менше централізаційні форми правління, що відповідали б вимогам ладу, порядку й кінцевого обмеження законом волі гро-

мадян, з неменш потрібною для них свободою особистої і громадянської діяльності, а разом з тим ці державні форми мусять бути довготривалі й незмінні.

Такою формою для майбутньої Української Держави може бути тільки Трудова Монархія, dokonана як дідична держава в одному Гетьманському Родові.

В час, коли випаде рішуча боротьба за реалізування Української самостійної Держави, невідкичною вимогою буде концентрація в одну непереможну когорту всіх живих сил цілої нації, а в першу чергу українських націоналістів і то від найбільше лівих до найбільше правих. Боротьба ся зможе дати позитивні висліди тільки тоді, коли буде проведена рішуче під одним всеобнімаючим проводом одного начального вождя — Гетьмана, бо лиш тоді ся акція матиме належну повагу, сконцентровану силу й доцільність.

Трагічно нерозумним і недоцільним гріхом було би, як дехто думає, залишати „вибір“ Гетьмана на час, коли вже Україна буде самостійною. Нерозумно тому, що се „традиційно“ створить стільки отаманів і стільки кандидатів у гетьмани, скільки буде окремих груп і відділів і зараз же почнеться поміж отаманами крівава боротьба за „найкращого“ кандидата, яка вже не раз нашу державність у минулому повалила й тепер напевно повалить. Недоцільно тому, що Гетьман Павло Скоропадський являється законним Гетьманом України не тільки з приводу свого гетьманського походження, не тільки з приводу свого фактичного гетьманування в Україні в 1918 році, але ще й тому, що Він і особистими дійсними заслугами для української державности і своїм проникливим

розумінням державних українських справ більш ніж на голову переростає всіх сучасних державних мужів України.

Боротьба за наше найвище право не за горами, а не було, нема й не може бути такої боротьби, щоби її виграти можна було без вождя, як не було й не може бути такого війська, що наставляло би собі вождя аж по битві.

Хоч положення Західних земель, що під Польщею, відмінне від положення Великої України й доля сих земель буде мабуть вирішуватися окремим шляхом легальної боротьби в межах самої Польщі, то всетаки Галицько-Волинська волость може відограти в боротьбі за Українську Державу рішачу роль через моральне піддержання політики Гетьмана, про яку мова вище. Постава політичних угруповань Західних Земель до гетьманської політики може мати рішачий вплив на становище, яке займає в сій справі українська еміграція й активні кола українського громадянства у Великій Україні.

В той спосіб Галицько-Волинська Волость сповнить як слід свій патріотичний обов'язок супроти Великої України.

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ І ЙОГО РІД.

Спроба характеристики.

Рід Скоропадських своїм корінням сягає в глибоку старовину. Перший з роду Скоропадських, про якого згадується в українській історії, се Федір Скоропадський, український шляхтич з північно-західних земель (здається з Підляшша), що оселився був на початку XVII століття на Уманщині й покозачився. Почуваючи свою духову й племінну спільність з Хмельничанами, пристав він від самого початку до повстання Богдана Хмельницького й упав у бою на Жовтих Водах. В повстанні приймав також участь син Федора, Ілля Скоропадський, що займав при Гетьмані Богдані уряд генерального референдарія.

Три сини Іллі Скоропадського — Іван, Василь і Павло — беруть також визначну участь у козацькій політиці. Знаємо, що Іван Скоропадський якийсь час знаходиться при Гетьмані Дорошенкові й там знайомиться, приятелює й працює разом з Іваном Мазепою, що був при Дорошенкові генеральним писарем і мав усі нитки закордонної політики в своїх руках.

По упадку Гетьмана Дорошенка всі три брати

Скоропадські — Іван, Василь і Павло — перебралися на Лівобережжя, де існувала напівсуверенна козацька держава під булавою Івана Самойловича. Біля Гетьмана Самойловича збираються поволі бувші співробітники Гетьмана Петра Дорошенка і в їхніх руках опиняється з часом вся українська політика Лівобережжя. Головою Дорошенківців був Іван Мазепа і його при першій нагоді садовлять дорошенківці на гетьманський стілець Лівобережної України.

На Лівобережжю Іван та Василь Скоропадські роблять скоро блискучу політичну кар'єру. Обидва вони починають її в зовсім молодих літах в генеральній військовій канцелярії, себто в міністерстві закордонних справ козацької держави. Іван Скоропадський особливо визначився дипломатичними здібностями. Він кілька разів у важних дипломатичних справах бував послом у Москві так за Гетьмана Самойловича, як особливо за Гетьмана Івана Мазепи. Як видатний і досвідчений політик, займав по черзі високі місця в центральнім уряді серед генеральної старшини і був генеральним бунчужним, генеральним осаулом, писарем Чернігівського полку, а за Гетьмана Івана Мазепи був наставлений полковником Стародубського полку. Як полководець визначався великими стратегічними здібностями і не раз в часі походів проти турків, татарів і шведів був наказним гетьманом, себто вождем усіх військових козацьких сил у поході.

З Гетьманом Іваном Мазепою лучила його сердечна приязнь. До самого кінця його гетьманування був його одноступцем і приймав участь в підготовлюванні повстання проти Петра I-го, коли то Гетьман Мазепа задумав получитися зо шведами.

Коли однак московські війська зайняли територію Стародубського полку та його столицю Стародуб, а надто коли через інші стратегічні й політичні похибки Карла XII і Гетьмана Мазепи, вигляди на успішність протимосковської кампанії зовсім змаліли, Іван Скоропадський, рятуючи існування козацької держави, заявився за царем Петром. Цар Петро, завдяки непевному тоді своєму положенню, пішов Гетьманщині на далекойдучі уступки, загарантував нерушимість Переяславських Пунктів 1654 року, що ними Україна була добровільно злучена з Москвою в союз, і згодився на вибори нового Гетьмана на місце Івана Мазепи. Тоді й вибрано в Глухові 8/XI 1708 року Гетьманом Лівобережної України Івана Скоропадського.

Гетьманував Іван Скоропадський 14 літ. Його позиція по Полтавській битві була надзвичайно трудна, бо цар Петро, добувши по Полтавським бою на Сході Європи рішучу політичну і стратегічну перевагу, не потребував більше з Україною числитись. Через те він почав завзято обмежувати права України, вмішуватись у внутрішні справи Гетьманщини, а врешті завів Малоросійську Колегію, що їй мав підлягати й сам Гетьман.

Гетьман Іван Скоропадський енергійно обстоював давні права України, змагався проти всякого втручання Москви в її внутрішні справи й робив усе, що було в його силі. Робив багато та не міг усього зробити, бо час і реальний уклад сил були проти нього.

Давніща українська історіографія доволі гостро осуджувала Гетьмана Івана Скоропадського, закидаючи йому угодовість і слабу волю. Та пізніща українська історіографія вповні його оправдала, виказуючи, що Гетьман Іван Скоропад-

ський не міг вести іншої доцільної політики і що власне його твердій консервативній політиці зарядчувати належить, що властива ліквідація політичного суверенітету Гетьманщини почалася щойно по його смерті.

Гетьман Іван Скоропадський не мав синів, а тільки дочок.

Безпосереднім предком Гетьмана Павла є брат Гетьмана Івана Скоропадського, Василь Скоропадський. Василь Скоропадський також почав службу в генеральній військовій канцелярії Гетьмана Самойловича, а згодом Мазепи. Добувши потрібну політичну освіту і практичне знання державних справ, був він, як урядовець генеральної військової канцелярії, нераз послом у важних державних справах. По кількох роках праці в генеральній військовій канцелярії, що була тоді політичною школою для козацької старшини, стає Василь Скоропадський сотником Чернігівського полку, згодом чернігівським генеральним обозним і вкінці генеральним бунчужним.

Третій брат, Павло Скоропадський попав у молодих літах у турецьку неволю і пробув там понад тридцять літ. Умер бездітс.

Син Василя, Михайло (1697—1758), був найбільш освіченою людиною першої половини XVIII віку і в Гетьманщині займав, як політичний діяч і знаменитий промовець, визначні генеральні посади. Довгий час був генеральним підскарбієм, себто міністром скарбу Гетьманської Держави і був основником першої упорядкованої скарбової системи Гетьманщини.

Син Михайла, Яків, був останнім генеральним хорунжим. За його часів знесено Гетьманство в 1764 році. Як добрий знавець державного права

Гетьманщини, мав велику популярність і повагу серед козацтва. В 1767 році був обраний, як знавець державних справ до комісії для редакції „Нового Уложенія“, себто права про автономію України, що її покликала була до життя цариця Катерина II. Комісія ся скоро перестала працювати й не мала жадних практичних наслідків.

Син Якова, Михайло (1764—1810), присвятився вже російській військовій службі й був ротмістром кінно-егерського полку. Потім жив у своїм великім маєтку, унаслідженім від предків.

Син Михайла, Іван (1805—1887), довгий час був Полтавським губерніяльним маршалком. Він був одним з видатніших діячів при визволенні селян з кріпацтва в Україні. Дуже близько приймав до серця питання культурного розвитку й освіти свого народу. Цілий ряд шкіл і гімназій завдячують йому своє існування.

Син Івана, Петро (1834—1885), служив в Першому Кінному полку гвардії, „Кавалергардському Полку“. В ранзі ротмістра пійшов на війну на Кавказ, де скоро видвигнувся. Вже 27-ми років був полковником і мав Золоту Зброю (орден, що його дуже поважали в російській армії). Перед ним стояла блискуча військова кар'єра. Але то були 60-ті роки, коли в Росії проводилися великі реформи Олександра II-го. Він цілком перейнявся новими думками, що панували тоді серед громадянства. Вони його захопили так, що він покинув військову службу й цілком віддався громадській діяльності в своїм Стародубському повіті, де його постійно вибірали повітовим маршалком. На сім становищу він і вмер.

Донька Івана Скоропадського, Єлисавета, зам. гр. Милорадович, велика українська патріотка, яка

княжою жертвою 20.000 австрійських золотих корон стала основницею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (гл. Хліборобська Україна, кн. V, стор. 284—288). Її дім у Полтаві був довгий час центром українства на Полтавщині. Як власниця великих земельних маєтків, не жалувала вона жертв на українські культурно-освітні цілі.

Син Петра Скоропадського, теперішній Гетьман Павло Скоропадський, ур. 3-го мая 1873 року і числить нині 60 літ життя.

З молодих літ присвятився Пан Гетьман військовій кар'єрі, скінчив паівський корпус у Петербурзі і служив у тому ж, що і Його Батько, кавалерійському Кавалергардському Полку. Як доброволець бере Пан Гетьман участь в російсько-японській війні в рядах Забайкальського Козачого Війська. В 1905 році іменовано Пана Гетьмана флігель-ад'ютантом, а в 1906 році полковником. Як комендант Кінної Гвардії вступає в світову війну в ранзі генерал-майора. В 1916 р., як генерал-лейтенант, командує корпусом і на цьому становищі захоплює Його революція. Як бойовий старшина кілька разів відзначився особистою хороброст'ю, за що одержав орден Св. Юрія. Як комендант своєї частини, визначався великим даром орієнтації, скорост'ю та влучност'ю примінення стратегічних рухів, великим опанованням, спокоєм і людяност'ю у відношенні до підвладних і населення.

Починаючи від основника Роду Скоропадських, всі члени цього Роду дружилися з дочками видатних козацьких старшин і шляхти. Між спорідненими з Родом Скоропадських бачимо Кочубеїв, Милорадовичів, Міклашевських, Марковичів,

Тарновських, Апостолів, Закревських... отже майже всі магнатські роди Лівобережжя.

Гетьман Павло Скоропадський до революції 1917 року не був т. зв. „свідомим“ українцем. Не був ним і не міг бути, бо як консерватист з переконня не міг мати зрозуміння для демократичних, ліберальних і соціалістичних ідей свідомого українства, яке з призи́рством відкидало всякий інший від свого світогляд. Не міг ним бути, бо як людина військова, як людина діла, а не теоретично-філософських міркувань, не міг мати зрозуміння для явища майже виключно літературного, яким тоді було се українство.

Але українська історична традиція Гетьманщини й територіально-державницькі інтереси України не були йому чужі від найменших літ життя. Про його зв'язь з минулим України не давали йому забути родова традиція, пильно в роді бережена, та кровні зв'язки зо всіми майже головними родами Гетьманщини, де державна традиція історична була все в живій пам'яті. Про сюю державно-історичну традицію не давала також забути Земля, що її посідали Скоропадські, і яка прийшла до них, як наслідство меча й вірної служби Гетьманщині за весь час її вікового існування.

Політичні обставини кінця XIX-го й початку XX-го століття не дали розвинутись територіально-історичній національній свідомості Пана Гетьмана, щоби перемінити Його в українського національного діяча, однак свідомість ся була досить сильна, щоби при першій нагоді поставити перед Ним питання, що до дальшої національної й політичної Його праці.

Довгі розмови з П. Я. Дорошенком — лікарем у Чернігові, великим знавцем минулого Геть-

манщини — про давніх її діячів, їхнє життя, працю й державні справи давали Пану Гетьманові змогу без розшукування по архивах пізнавати минуле своєї батьківщини. І пізнавав Він свою минушину не від долу — від суспільних низів, від народу, звідки освітлена була історія України в народницькій школі української тоді пануючої історіографії — але від її гори, від тих старшинських центрів, з яких політичним життям Гетьманщини кермовано. Обсервуючи минуле України від гори, розглядаючи історичний досвід України з його ладу, з його проводу, міг Пан Гетьман легко зрозуміти в чім полягала найважливіша недостача устрою Гетьманщини, а іменно — в ослабій державно-творчій національній еліті вгорі і в завеликім своєвіллі українського поспільства внизу, якого влада Гетьманщини не могла опанувати.

Через те, коли революція 1917 року видвигає українську справу на політичну арену й робить з неї справу політично-державно серйозну, Гетьман Павло не міг на сю подію не відізнатися. Розбурхане політичне українське море розбурхує й у Нім'ясне полум'я національного почуття й Гетьман Павло стає до праці на українській громадській ниві.

Як військовий і знавець практичної державної роботи, Пан Гетьман бачив перед собою один шлях і одну призначену собі працю — творення української армії на захист і оборону молодого української держави, так від зовнішнього ворога, що стояв тоді на границях, як і для береження спокою й порядку в загроженому переворотом внутрі російської держави краю. Як представник старшинсько-козацької історичної верстви, що цілий час вікового існування давньої Гетьманщини стано-

вила в ній державну аристократію і боролася з анархічними нахилами українського поспільства, Пан Гетьман інстинктивно відчув, що іменно в отсім розгнuzданні й своєвіллі українського поспільства лежить смертельна загроза для народжуючоїся держави. Його наміром було сю стихію опанувати та на добро, а не на руїну України повернути, а для того потрібна була Йому сильна й національно-свідома українська армія, зложена з консервативних елементів, заінтересованих в удержанні порядку в державі. З сього й мусів зродитися конфлікт Пана Гетьмана зо свідомим українством, що спіралося на анархічні українські елементи та хотіло дати наукове, соціяльне й політичне оформлення стихії руїницькій.

Характеризуючи політичну й громадську діяльність Пана Гетьмана перед і по проголошенню Гетьманства, не треба забувати, що спосіб думання Пана Гетьмана був завжди лицарський і військовий.

Стратегія — се іменно така наука, що не має якоїсь закінченої, виробленої системи. На неї складається знання воєнної техніки, що безнастанно змінюється, й тактики, яка не має ніяких меж, ані усталених правил. Її основи — пристосування до обставин часу, терену й до людського матеріялу, що його мається в розпорядженні, або проти якого ведеться акцію. Змисл орієнтації в часі, людях і терені, доцільна комбінація військових частин — ось прикмети доброго полководця й саме з такими прикметами став Пан Гетьман українським діячем, а згодом монархом.

Чужий всякому доктринерству, укладав Пан Гетьман свій спосіб ділання не відповідно до вимог

якоїсь теорії, партійної програми, або доктрини, але згідно з вимогами реальної дійсності, даної ситуації.

Супроти начинених доктринерством і сліпо виконуючих накази партійної програми діячів Центральної Ради таке ставлення до фактичних політичних завдань могло видаватися нецтвом і не раз доводилося в кругах УНР чути, що Пан Гетьман про політичні питання не має поняття... Але час виправдав тактику Пана Гетьмана. Всі псевдо-наукові теорії й політичні програми діячів Центральної Ради давно вже втратили свою переконуючу вартість. Практичне питання організації держави й влади в Україні стоїть далі не вирішене й щораз більше усталюється переконання, що Пан Гетьман, виходячи з вимог дійсності, вирішував ці питання в 1917—18 рр. правильно.

Як лицар ставився Пан Гетьман до своїх противників по лицарськи, хоч се мало не раз фатальний вплив на державні справи. Маркантний факт з арештуванням Винниченка на кілька днів перед вибухом повстання. Не розуміючи як можна так цинічно говорити неправду, повірив Винниченкові, що той не думає робити проти Гетьмана ніяких ворожих кроків і наказ арештування Винниченка відкликав. Вже пізніше, по поваленню Гетьманщини, самі діячі того повстання проти Гетьмана признавали, що коли би було заарештовано кількох головних провідників повстання — воно не було би переведене. Наводимо тут сю цікаву згадку про одну з благородних „помилоч“ Пана Гетьмана у відношенню до свідомого українства, щоби з'ясувати національний ідеалізм Його, завдяки якому Він просто не міг собі уявити, що найславніші під той час „свідомі“ українські національні

діячі були здібні до такого безсоромного відношення до свого „слова честі“.

Як стратег, Пан Гетьман оцінював кожную одиницю, що з нею Йому приходилося мати діло, з погляду її діловитости й працездібности. З людьми позитивними, творчими, хочби й відмінних поглядів, уміє порозумітися й співпрацювати навіть для переведення малого завдання; з людьми, що оперують тільки словами, а не можуть дати ніякої творчої роботи — не знаходить спільної мови.

Як честний старшина російської армії, не зразу міг Пан Гетьман виломитися з під впливу державного всеросійського ладу. Однак, з хвилиною упадку Корниловського здвигу на рятування давнього единства, розуміє, що російська держава перестала існувати. Тоді свій зукраїнізований вже І-й Український Корпус направляє замість на фронт, як се наказувала Головна Ставка, — на запілля, щоби рятувати Київ і Україну перед наступом збольшевичених фронтових військ. За се зломання дисципліни дякує Йому пізніше сам командуючий фронтом, бо сей крок урятував спокій в краю на кілька місяців.

Одарений надзвичайним орієнтаційним змислом, уміє Пан Гетьман вичути хід історичних подій і напрям, у яким вони посуваються. Сей вірний політичний інстинкт привів Його до українства й дозволив Йому вибрати перед і в часі гетьманування вірний метод діяльності.

Що Пан Гетьман поставив сам себе в центр політичних подій на весні 1918 р. і пішов на Гетьманство — се був один з тих Його найдоцільніших вчинків. Можна сказати, що Він один у цілій Україні був на се місце призначений. Не тільки тому, що був гетьманського роду, але й тому, що

Він єдино стояв однаково близько до історичного, традиційного українства, як і до всіх поросійських малоросів, а також і до політичної ідеї самостійності України. Тільки Він один міг злучити консервативні круги України — що на них будова реальної української держави мусіла опертися — з тим свідомим українством, яке мало дати новій державі національну форму, зміст і культуру. І цілий час гетьманування держиться Пан Гетьман на тій межі між сими всіма течіями, щоб ні одної з них від себе не відіпхнути, але щоби остаточно всі, отсі різні собі, а себе зовсім взаємно не знаючі, сили привести на службу батьківщині. Ся надзвичайно важка й штудерна праця, якій Пан Гетьман з палом віддається, грозить Йому кожної хвилини упадком в безодню.

Се саме вірне відчуття історичного шляху України держить Пана Гетьмана на раз обраний позиції. Були часи, коли здавалося, що історичне життя України пішло зовсім у протилежнім напрямі до ідей і державних методів, яким присвятив себе Пан Гетьман. Та історичні події не розвиваються по прямій лінії, але кругами, й нині ми бачимо, що вони поволі завели нас знову поблище того місця, на яким ми стояли на весні 1918 року. Перший круг історичного розвою нової України завершується. Політичні основи й програма Пана Гетьмана стають знов актуальними. Невже почнеться новий круг української політичної сліпоти, фальшу й руїнництва?..

Людей такого типу, як Пан Гетьман Павло, називано в старій Польщі „глови бачне і упарте“. Трудно знайти краще okreśлення ментальности Пана Гетьмана, як дає сей ляпідарний висказ. Йому дано бачити політичні проблеми України, яких

не добачували інші, але Йому також дано здібність вирішувати неіснуючі для інших проблеми правильно й самотньо доцільно.

Багато гострих і „премудрих“ критиків діяльності Пана Гетьмана закидає Йому всякі промахи. Сі закиди переважно смішні й безосновні, бо критики сі стоять далі на політичних позиціях Центральної Ради й Директорії, яких життя зовсім не оправдало, та які до реального життя тодішньої України мали хіба таке тільки відношення, що вигляди на її самостійність зруйнували.

З лицарського — по предках одідишеного — світогляду та з лицарської культури Пана Гетьмана випливають також його лицарські діла в часі гетьманування. Державу українську будує Пан Гетьман не на суспільних і політичних теоріях і програмах різних модних тоді українських партій, а на лицарських традиціях, переданих минулим України, й на тих верствах української людності, в яких лицарські історичні українські традиції в живім ужитку заховалися. Через те зараз на початку своєї діяльності — на весні 1917 р. — звертає свою бачну увагу на всі прояви українського життя, де сей лицарський дух України позначується. Се звертає Його увагу на сформоване тоді самочинно по всій майже Україні Вільне Козацтво, стає його Головним Отаманом й пильно дбає про витворення з кадрів Вільного Козацтва військової, державно-творчої сили, що на ній будова реальної української держави в часі повної анархії могла би опертися. Рівнож і в часі Свого гетьманування присвячує Пан Гетьман сій справі пильну увагу та актом з дня 8. XI. 1918 року відновлює козачий стан, в яким думає знайти головну основу державно-творчої еліти, аристократії.

По упадку Гетьманської Держави, примушений обставинами відмовитися від фактичного виконання влади, Пан Гетьман робить се зо спокоем гідним державного мужа й великого патріота. Свое відсунення від влади розуміє як стратегічну невдачу та переходить на нові позиції, щоби з них з рівним завзяттям боронити справи української державности.

Скажена лайка, напад, відсужування від чести, й всяких заслуг, якими українська демократія заплатила Пану Гетьману за Його державне діло, не може вивести Його з рівноваги. Він звертає увагу не на епізоди великої акції, якій на ймя Відбудова Української Державности, а на основну її лінію й терпляче вичікує слушного часу, коли прийдеться перевести за ту державність генеральну баталію. І як стратег, що задумує плани на далеку мету, на довгий час вперед, так і Пан Гетьман веде свою акцію не про нинішню тільки хвилю, а для тієї великої ціли, що здійсниться аж тоді, коли до неї українське громадянство дозріє.

По розіграній партії між Паном Гетьманом і українським національним табором з 1917—18 рр. чітко видно, що слушність була по стороні Пана Гетьмана, який в своїх політичних планах і задумах був єдино правий, а ціле майже тодішнє громадянство йшло хибним шляхом, який до української державної незалежности довести не може.

Незрівнано, коротко, вірно, майстерно характеристику Пана Гетьмана подав один з визначних гетьманців М. Тимофіїв у своїм листі до С. Шемета з дня 5. XI. 1930 року:

„Гетьман один з нас усіх мав чуття реальности, бажання й сміливість робити те, що уважав

потрібним у відповідний час, те, чого ні один з нас — не виключаючи Липинського — не мав.

„Ми надумалися до Гетьманства після того, як його самі активно чи пасивно розвалили.

„Скоропадського привів до Гетьманства вроджений інстинкт, більше, як якісь теоретичні міркування й сей самий інстинкт тримає його при українстві в той час, коли здається — все пропало, все розвалено й коли логичного плану для зміни ситуації не видно. Мені боляче, що Липинський свідомо, чи несвідомо, чи під впливом роздратування змішує сей творчий інстинкт, котрий дається лише вибраним людям раз на десятки, або може сотки літ і без котрого нації-держави повстати не можуть, — з політичним опортунізмом раціоналістичного характеру.

„Гетьман не є й не був політичним ідеологом.

„Він був і єсть активним політичним діячем, що має здібність відчувати час і що має здібність сконцентрувати й зреалізувати стихійні, часом неусвідомлені, але реальні, органічні вимоги мас.“ (В. Липинський як ідеолог і політик, Ужгород, 1931, стор. 39).

До сеї прекрасної характеристики Пана Гетьмана можна ще за німецьким поетом про Нього сказати:

„Ich bin kein System, ich bin kein Buch —
Ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch.“

* * *

Українські фахові демагоги, всякі лицарі пера, що звикли їсти легкий хліб і здобувати собі незлий прожиток, оббріхуючи й обдурюючи не-

вироблені політично українські маси, розуміють добре, що з настанням могутньої й упорядкованої Гетьманської Держави сей легкий хліб їм безумовно ввірветься, бо се має бути Трудова Україна, де хліб і прожиток треба буде здобувати собі чесним трудом, а не легкою брехнею. Тому не диво, що їм так страшно, коли ідейна праця Пана Гетьмана та Його співробітників щораз то більше стає зрозумілою й близькою українському громадянству, щораз то більше число чесних та ідейних українців скупчує при собі, та справді спричиняється до того, що вже очевидним починає бути, що реальна Українська Трудова Держава не є якоюсь утопією чи мрією, а є тим неминучим, що здійснитись мусить. Се і є причиною тих неймовірно безглузвих і безчесних нападок, що їх ми можемо часто зустріти в демагогічній всякого толку українській пресі. Випробувавши всякі аргументи й бачучи їх нестійкість та нікчемність, згадані демагоги найчастіше вертаються та на всі можливі способи повторюють заяложену брехню про Пана Гетьмана, немов би Він є „небезпечний“ русофіл і тільки мріє про те, якби відбудувати єдиную-неділимую Росію та їй Україну запродати. На яких же убогих духом і наївних українців розрахована ся нечесна брехня!

Тож коли би в тому була хоч краплина правди, то хіба би кидалися на Пана Гетьмана так завзято всі без вийнятку московські єдино-неділимці, від скрайніх монархістів почавши та на більшовицьких вождях скінчивши, від Деникина й Мілюкова, до Сталіна, Рикова й Петровського? Навпаки — вони напевно любили б та хвалили такого свого союзника. Чиж треба бути аж дуже мудрим, щоби сее зрозуміти? Але досить спокійно поглянути на

всю діяльність Пана Гетьмана, від весни 1917 року почавши, аж по нинішній день, щоби зрозуміти, що вона єдино й неуклінно твердо, без ніяких хитань веде простою й чесною дорогою власне до усамостійнення України від Москви.

Виступаючи в початку революції як активний державний діяч, Пан Гетьман пішов за своїм лицарським способом думання й відчування. Його рішення було тверде й невідкличне, з державност'ю України злучив Він себе на все життя, на добру й лиху долю й по лицарськи терпляче та без скарги переносить від того часу на собі всі особисті й громадські лихоліття.

Закликаючи в 1918 році до державного будівництва всі державно-творчі верстви населення України, Пан Гетьман міг до державного ладу, який тоді хотів творити, вибрати іншу форму і в тому не тільки б Йому не перешкажали, але багато було б стало на поміч. Але Він не вибрав форми ані російського генерал-губернаторства, ані южно-руської держави, тільки покликав до життя форму безумовно національно-українську, форму, що виросла історично в лицарській традиції українській з крови та з лицарських діл наших предків, що віками за неї з наїздниками і гнобителями України змагалися та в тій титанічній боротьбі поколіннями викували, форму всім зрозумілу й усякому чесному українському патріотові близьку й рідну... Він відновив Гетьманщину в новій поширеній і маєстатичній постаті, як Всеукраїнську, вільну, суверенну Державу на всіх українських землях. Се хіба досить ясно говорить, що Пан Гетьман став беззастережним українським патріотом-державником. І ним Він залишився на все життя. Таж хіба такі напасті, яких прийшлося Йому

зазнати так за Гетьманування в Україні, як і на еміграції, могли б і не одного найсвідомішого українця від українства відігнати, але Пан Гетьман залишається вірним раз взятому напрямкові української державної путі, приймає спокійно всі удари, що на Нього спадають, спіраючись на тверду й непохитну віру, що таки українська державність стане фактом і що зреалізувати її можна тільки як дідичну Монархію — Гетьманат.

Як Лівобережець, що не тільки з книжок, але і з життя пізнав суть російської культури та її східно-азійські первні, так різко суперечні й ворожі структурі української душі та суспільно-економічній будові українського життя, як рівно ж і політичним ідеалам України, Пан Гетьман чітко розуміє, що в новоутворених користних для відбудови української державности політичних умовах треба починати наново боротьбу за повне усаможливлення України від Москви, як політичного й культурного центру. Сій ідеї Він служив вірно й твердо так за свого регіменту в 1918 році, як і на еміграції. Тому були завжди Пану Гетьманові чужі всякі намагання деяких Його співробітників навязати політичну співпрацю з російськими правими колами й російськими монархістами всіх угруповань. Знаючи російський спосіб думання в українських справах, Пан Гетьман не робить ніяких ілюзій ані собі ані кому будь, що з такої співпраці може коли небудь щось вийти, що російські монархісти признають коли небудь повну самостійність хочби й правої й союзної української монархії.

Всупереч іншому переконанню невтаємничених людей, що вважають Пана Гетьмана русофілом, а щонайменше федералістом, а головного

ідеолога українського монархізму Вячеслава Липинського беззастережним державником, треба ствердити, що на еміграції було з русофільсько-союзницькою концепцією якраз навпаки. В. Липинський був сторонником і теоретиком співпраці з російськими монархістами й тісного союзу самостійної України з відновленою російською монархією. Пан Гетьман до цієї теорії ставився завжди скептично і разом з найближчими своїми співробітниками паралізував всякі спроби практичної політики в тім напрямі. Обоснованню своєї союзницької теорії з будучою російською монархією присвятив В. Липинський довгий уступ в Листах до Братів-Хліборобів (стор. 565—573) й намагався в тім напрямку починити деякі практичні кроки. Іменно в березні 1926 року В. Липинський виступив з ініціативою організованої участі гетьманців у т. зв. „Зарубежному“ з'їзді всеросійської еміграції. Завдяки спротиву Пана Гетьмана, гетьманці в цьому з'їзді участі не взяли (гл. В. Липинський, як ідеолог і політик, Ужгород, 1931, стор. 36—37).

Пан Гетьман твердо стоїть на тім, що гетьманська організація в теперішніх умовах мусить виключно змагати до визволення України зпід окупації большевицької Москви й до того часу, доки ся основна політична мета не буде досягнена, не має пощо займатися будучими відносинами до будучої не большевицької Москви. Сею справою буде час займатися, коли Україна буде самостійною, а монархічна Москва сама своїми силами здійсниться.

Згідно з повищим поглядом Пана Гетьмана Гетьманський центр, при Його активній допомозі, веде пропагандову акцію на міжнароднім терені, в першу чергу в созвучних колах Німеччини й Ан-

глії. Сій між іншим ціли служить інформативний місячник „Інвестігетор“, що, сповняючи сюю службу вже довший час, з'єднує щораз то ширші кола читачів та прихильників української справи, особливо серед консервативних політиків в Англії, які, як відомо, в світовій політиці мають великі впливи. Так виглядає „русофільство“ Пана Гетьмана в практиці.

Багато політичних противників Пана Гетьмана закидає Йому, що пішов Він на Гетьманство з честилюбства та вродженної гордості. Послухаймо в сій справі Його самого: Йдучи на Гетьманство „я відчував усі труднощі й небезпеки, але мене приваблювала грандіозність завдання; мене захопило пробуджене революцією в масі солдат і молодих старшин українське національне почуття“. (Хліборобська Україна, книжка V, стор. 78).

„Я почував, що переживаю дуже важні моменти свого життя; усвідомлював собі, що поки се все схоже на якийсь кавалерийський рейд і я переживаю тільки цікаві почуття ризику, але потім мусить початись зовсім інше, інша праця й інші переживання“. „Особистих цілей я не мав, або краще сказати, я усвідомлював собі ясно, що почуття дрібного самолюбного задоволення не окупило би тих жертв і тих трудів, яких від мене буде вимагати моє нове становище“. (там же стор. 86—87).

„Я люблю людей честолюбивих, бо вони вміють бажати і досягати мети своєї. Може се й є одна з наших хиб, що в нас замало людей з великим честолюбством. Зрештою яке нам діло до того, яке особисте почуття дає людині імпульс, аби вона робила добре діло. Ми терпіли через брак людей, які б намагалися досягнути чогось більшого. Все

якась дрібнота. Головне її бажання, щоби ніхто не турбував її спокою, а коли й турбуватись, то тільки для того, щоби як небудь спекулювати ради свого дрібного міщанського благоденствія“ (там же, стор. 64—65).

У сих стриманих, стушованих висказах видно, що в час перед 29/IV 1918 р. Пана Гетьмана поривала воля діла, широкої акції на величну міру, Він був свідомий, що розгортає нову сторінку української історії, але ведений передчуттям, або краще знаючи традиції свого Роду, Він розуміє, що беручи владу в Україні, бере на себе найбільший тягар, який можна на себе взяти. Та при всій сій свідомості тягару влади проривалася в Нього лицарська мужність не відступати навіть перед найтяжчим завданням, не ховатися за чужі плечі, а сміливо стати на чолі великого діла. Такі почуття й таку свідомість мають тільки люди, яким призначено сповнити велику, історичну роль. Свідомість покликання до великих діл мусить бути в Роді Скоропадських вроджена й сильно закорінена. Сей Рід вже близько 300 літ записує свої діла на сторінках української історії і то завжди на верхівці її політичного й національного проводу. Свідомість ся знаходить матеріяльне уґрунтування в історії Роду та психофізичних властивостях його членів. Від Федора Скоропадського почавши, ми бачимо, що всі Скоропадські відзначаються здоровою, кремезною фізичною будовою й непересічними умовими здібностями. Сії властивості одідичив також Гетьман Павло.

Він скупий на слова. До громадянства обзирається рідко. Але се й є найбільшою прикметою великих вождів, що вони вміють мовчати. Наше громадянство, виховане в демократичній атмосфе-

рі, привикло вислухувати зські декларації, переко-
нування, обітниці, що їх ніхто й не думає сповни-
ти, то й тут хотіло би щось більше почути від свого
вождя, що то він думає та як і коли з якого боку
думає на ворога наступати... але се річ певна, що
напевно програє битву той вождь, який вперед
про сее все розповість. Та й чи варто щонебудь роз-
повідати взагалі? Чи зрозуміло українське грома-
дянство хоч се, що досі сказав та зробив
Гетьман? А Він ще на весні 1919 року в Львові на-
писав: „Багато людей критикує мій крок і злим
оком дивиться на возстановлення Гетьманства.
Зовсім зрозуміло чому так відносяться до цього
факту вороги української державности. Оправду-
вати возстановлення й зміцнення української дер-
жавної традиції не можуть сі, що хочуть, аби не
було української держави. Відповідати їм на роб-
лені мені закиди — безцільно. Але тим, що звуть
себе українцями, мені хочеться покищо сказати
лиш одно: памятайте, що коли б не було мого ви-
ступу, німці кілька тижнів пізніше завели б
в Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно
було б оперте на загальних основах окупації й ні-
чого спільного з українством воно, розуміється, не
мало б. Тим самим не було б Української Держави,
яка реально появилася на світовій арені, хоч
у цьому короткому періоді Гетьманства. А се зна-
чить, що ідея української державности в очах
своїх і чужих здавалась би й досі нездійсненою
утопією. Від часів Гетьманства 1918 р. державність
українська стала фактом, з яким світ уже рахував-
ся й буде рахуватись. Тепер від нас самих, україн-
ців, залежать докази, що факт сей здатний до
життя“ („Хліб. Україна, Кн. V, стор. 92).

В сих словах міститься не тільки оцінка Геть-

манства, як розуміє його вагу його творець, але також програма діяльності Пана Гетьмана на будуче й заклик, що з ним Пан Гетьман уважав за вказане звернутись до українського громадянства. Яка велика правда б'є з отсих рядків, писаних майже 15 літ тому, правда не лише на день, легка, проминаюча, але правда довготривала, завжди для нас актуальна й далеко передбачуюча, правда політичного розуму та патріотичного чуття. Вона може служити цікавим коментарем до зауваження одного англійського політика, що колись сказав: „Англія звичайно програє всі битви, крім останньої“.

Се зовсім не значить, що той, хто „програє“ всі битви, крім останньої, від початку даної війни воює невдало, а тільки наприкінці чомусь „виграє“. Якраз навпаки, се значить, що такий стратег веде кампанію від самого початку й до самого кінця вміло й доцільно, що він досконало розуміє і знає, чого хоче, що не вганяється за блискучим ефектом „виграних“ поодиноких боїв, що є деталями у війні, а вперто, з ясним і добре продуманим планом, змагає до виграння всієї кампанії в її остаточнім висліді та вкінці осягає остаточну перемогу над супротивником, який вганяючись за хвилевими перемогами в поодиноких боях, розпорошив свої сили і забув про останню рішачу битву, яка вимагає саме найбільшого скупчення всіх бойових сил і найбільшого в усій війні зусилля. Програвши останню битву, програє такий стратег всю кампанію, а тим самим і всі ті попередні нібито „виграні“ окремі бої.

Щаслива та армія, що має вождя, здібного спокійно „програвати“ всі битви, крім останньої. Наші всі дотоперішні битви за нашу самостійність

були програні, ми, звичайні вояки, багато перетерпіли з цього приводу й не раз нам здавалося, що „все пропало“, не раз впадали ми з того приводу в розпуку і зневіру до нашого Вождя. Але гляньте в Його спокійні очі, що дивляться з такою певністю в недостижиму нам далечінь, гляньте на спокійну ледве помітну усмішку певного перемоги вождя на Його обличчю і зрозумійте, що веде Він нас певною рукою до тої останньої битви, що мусть бути виграна, але вона потребує найбільшого скупчення всіх бойових сил і найбільшого в усій війні зусилля, доведеного до самозабуття, до екстази. Зрозуміймо сее не тільки розумом, а й усією душею нашою, скупчимся як оден муж, з вірою й безмежним відданням біля нашого Вождя, а наша остання битва буде перемогою, що повершить усі наші досі „програні“ битви.

В шестидесяті роковини свого народження Пан Гетьман, відповідаючи на привіти та згадуючи при тім про невідрадне політичне положення України, кинув до всіх гетьманців заклик „Непохитно вірити й непохитно працювати“.

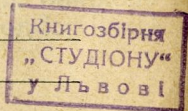
В тім оклику з'осередилася вся духова суть Гетьмана Павла. З цілого Його життя, з Його політичної діяльності сяє непохитна віра в правду всіх Його починань, непохитна певність в доцільність вибраних методів політичної діяльності.

Від зрозуміння тих методів, від оздоровлення українського політичного життя до визволення України — шлях далекий. Тому, хто хоче зрозуміти відношення Гетьмана до сучасних наших завдань, нехай тямить Його заклик:

НЕПОХИТНО ВІРИТИ Й НЕПОХИТНО ПРАЦЮВАТИ!

Броди, в березні 1933 р.

Всі права застерігається.

З М І С Т:

I. — Плем'я, нарід і нація.	5
II. — Методи організації держав.	10
III. — Державно-творча еліта. — Історія повстання Держави в Україні	20
IV. — Боротьба консерватизму з поступом в державі. Роля поневоленого народу в сій боротьбі	30
V. — Елементи новітнього українства.	37
VI. — Недержавність української демократії.	43
VII. — Знищення Ц. Радою перших українських вій- ськових формацій. — Большевицький наїзд. — Покликання Ц. Радою німців.	47
VIII. — Українські консервативні кола; їх держав- ницькі змагання.	55
IX. — Відновлення Гетьманщини. — Діяльність геть- манського уряду.	63
X. — Розкладові чинники української державности. — Збройне повстання демократії проти Гетьман- ської держави.	77
XI. — Стратегія й дипломатія української демократії.	89
XII. — Діяльність Гетьмана Павла на еміграції. — Ідеологія У.С.Х.Д.	95
XIII. — Значіння акту 29 квітня 1918 року супроти московської наїздничої політики в Україні.	105
XIV. — Абстрактний націоналізм української інтелі- генції та реальний націоналізм Гетьманської держави.	114
Закінчення.	134
Гетьман Павло Скоропадський і Його Рід. (Спроба характеристики).	137

3288 4

Чи Ви вже передплатили

рл

„ХЛІБОРОБСЬКИЙ ШЛЯХ“

тижневик українських державників - гетманців Галицько - Волинської Землі, присвячений справам політичним, господарським і культурним та організації українських класів. —

Якщо Ви ще не передплатили то поспішіть замовити його по адресі:
„Хліборобський Шлях“, др. К. І. Гладилевич,
Львів, вул. ТЕРЕСИ 2 ц./2 м.

Передплата: в краю: річно 10 зл., піврічно 5 зл., чвертьрічно 2.50, місячно 0.90 зл. Поодинокі число 0.20 зл. В Чехословаччині 50 корон річно. У всіх заграничних краях 3 дол. змєриканські.

Не забувайте, що від листопада 1933 р. виходить „Хліборобський Шлях“ правильно як ТИЖНЕВИК.

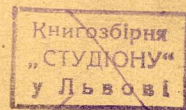
ЛІТ. НА БІБЛІОТЕКА „ХЛІБОРОБСЬКОГО ШЛЯХУ“. Ч. 5.

Др. ВОЛОДИМИР ЛЕВИЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА ПУТЬ

ЧАСТИНА ПЕРША.

ДУМКИ ПРО МЕТОДИ І ПРАКТИКУ
ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Л Ї В І В

1 9 3 3

Накладом Політ. Бібліотеки „Хліборобського Шляху“.